

KADIN FARKINDALIĞINI GELİŞTİRME DENEYİMİ ETKİ ANALİZİ

KADINLAR, KADINLIKLAR DİYARBAKIR'DA KADIN OLMAK

Aysel FİDAN

KADINLAR, KADINLIKLAR, DİYARBAKIR'DA KADIN OLMAK

KADIN FARKINDALIĞINI GELİŞTİRME DENEYİMİ
ETKİ ANALİZİ

AYSEL FİDAN

KADINLAR, KADINLIKLAR, DİYARBAKIR'DA KADIN OLMAK KADIN FARKINDALIĞINI GELİŞTİRME DENEYİMİ ETKİ ANALİZİ

DİSA YAYINLARI

Yazar: Aysel Fidan

Program Yönetimi: Aysel Fidan, Derya Çok, Müzeyyen Sündük

İlk İnceleme: İclal Ayşe Küçükkırca

Redaksiyon: Ebru Aydın

Kapak Tasarımı: Berna Yangın

Baskıya Hazırlayan: Atalay Göçer

Basım Tarihi: Aralık 2019

Basım Yeri: Fotokitap Fotoğraf Ürünleri Paz. Ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mahallesi Dr. Ali Demir Cad. No.51 Giriş Kat 34290 Sefaköy – İstanbul

Tel. 0212 407 0506 – 0541 231 1887 Sertifika No. 33623

ISBN: 978-605-5458-40-9

Copyright © Aralık 2019

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün (DiSA) izni olmadan çoğaltılamaz.

DİYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

ENSTİTUYA DİYARBEKİRÊ BO
LÊKOLÎNÊN SİYASÎ Û CIVAKÎ

DİYARBAKIR INSTITUTE FOR POLITICAL
AND SOCIAL RESEARCH

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. B Blok No: 12

21100 YENİŞEHİR/ DİYARBAKIR

Tel: 0412 228 1442

Faks: 0412 224 1442

www.disa.org.tr

disa@disa.org.tr

facebook.com/disadiybakir

twitter.com/disadiybakir

Aysel Fidan 1991 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Diyarbakır'da gördükten sonra 2014 yılında Boğaziçi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ile Okul Öncesi Öğretmenliği'nden mezun oldu. Okul Psikolojik Danışmanı olarak çalışmaktadır. 2016 yılında Çukurova Üniversitesi'nde Aile Danışmanlığı eğitimi almıştır. Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) üyesidir. Aile danışmanlığı ve İslami feminizmler alanlarında çalışmalar yürütmektedir.

“Kadınlar, Kadınlıklar, Diyarbakır'da Kadın Olmak / Kadın Farkındalığını Geliştirme Deneyimi Etki Analizi” başlıklı bu araştırma-inceleme Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) Toplumsal Cinsiyet Araştırma Programı “Diyarbakır için Kadın Okumaları Projesi” çerçevesinde Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nin (HBSD) desteğiyle yapılmıştır.

Çalışmada yer alan görüşler, DİSA ve HBSD görüşleriyle örtüşmeyebilir.

TEŞEKKÜR

Benim katılmamdan birkaç yıl önce toplanmaya başlayan kadınların oluşturduğu okuma grubunun ilk üyelerinden, beraber uygulama yapma şansına sahip olduğum Derya Çok'un dediği gibi, "Bir arkadaş toplantısında karar verdiğimiz okumaların bu noktaya geleceğini o zamanlar hayal etmemiştik. Gittikçe genişleyen, büyüyen bir süreç oldu bu çalışma bizim için. Profesyonel bir çalışma gibi görünse de bütün amatörliğümüzle sahadaydık. Öfkemizi, sevinçlerimizi, kırgınlıklarımızı yaşadığımız bu süreçte kimi zaman el yordamıyla, kimi zaman iğneyle kuyu kazar gibi aradık yolumuzu. Birlikte kaybolduk, birlikte bulduk." *Diyarbakır İçin Kadın Okumaları* dört aylık yoğun emek gerektiren bir çalışma oldu. Feminizm üzerine okuyup tartışarak bu çalışmanın fitilini ateşleyen Derya Tanrıverdi'ye, Fatma Betül Demir'e, Fatma Güner'e, Fatma Korhan'a, Mariye Bildirici'ye, Meltem Bulut'a, Rabia Çakar'a, Ruken Kurğa Özbekli'ye, Selma Eryiğit'e, Sena Aksoy'a, Şeyma Demir'e ve Zelal Ay'a teşekkürler. Hem bu ekip içinde yer alan hem de bu çalışmanın planlanma ve uygulanma aşamalarında birlikte yol kat ettiğimiz; kadın çalışmasında her geçen gün artan motivasyonlarına imrendiğim Derya Çok ve Müzeyyen Sündük'le paylaştıkları ufuk açıcı fikirlerini değerlendirme ve haftalık okuma-tartışma özetleri bölümünde aktarmaya çalıştığım, Diyarbakır'daki kadınların yaşadıkları sorunlara yönelik politika önerileri geliştiren Aslı Aktar, Aslı Pasinli, Aylin Kızıl, Ayşe Kuran, Bahar Eren, Berivan Filizay, Çimen Bayram, Delal Kızıllan, Dilek Özbek, Durşin Demir, Elif Yeşil, Esra Aslan, Esra Kükürt, Filiz Bedirhanoğlu, Hanife Selma Ozan, Hatice Demir, Hediye Saltan, Helin Çapan, Negrican Gülsever, Nevin Ateş, Nevin Soyukaya, Pınar Can, Rengin Akat, Rojda Barış, Rojin Elif Okur, Ruken Kurğa Özbekli, Ruşen Yakut, Rümeyza Daş, Sacide Akcan, Selma Eryiğit, Sümeyra Güloğlu, Ümrhan Baturay, Zeynep Tatlıcioğlu ve Züleyha Kırhan olmasaydı bu çalışma bir düşünce olmaktan öteye geçemeyecekti. Söyleşilerimize konuşmacı olarak katılan Aksu Bora'ya, Bağlar Kadın Semt Pazarı kadınlarına, Gülşah Seral'e, Hidayet Şefkatli Tuksal'a, Nebiye Arı'ya ve rapora dair faydalı ve yapıcı öneriler de sunan İclal Ayşe Küçükırca'ya, kapak resmindeki renklerle neşe saçan Berna Yangın'a, raporun yazım sürecinde desteklerini esirgemeyen ve her fırsatta beni motive etmek için ellerinden geleni yapan Derya Kılıç Kaya ve Remziye Fidan'a, çalışmanın projelendirme, planlama ve değerlendirme aşamalarında olduğu kadar çıkan sorunların aşılmasında da sabırla yanımda olup bana destek olan Atalay Göçer'e ve çalışmayı heyecanla karşılayıp aynı heyecanla beni teşvik eden tüm DİSA ailesine teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	9
Biz Kimiz?	9
Nasıl Karar Verdik?	9
Yöntem	10
BİRİNCİ BÖLÜM	11
A. BAZI KAVRAMLAR VE KADIN MÜCADELESİNDE YENİ OLUŞUMLAR	11
1. Özel Olan Politiktir, Politik Olan Özelleşir	11
2. Farkındalık Geliştirme Toplantıları	11
3. Kesişimsellik	13
4. Kesişimselliğin Feminist Pratikleri	14
5. Kürt Kadın Hareketi	15
6. İslami Feminizmler	16
İKİNCİ BÖLÜM	19
A. DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI	19
1. Amaçlar ve Araçlar	19
2. Program	21
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	23
A. DİYARBAKIR'DA DEĞİŞİM/DÖNÜŞÜMÜ HAYAL ETMEK: POLİTİKA ÖNERİLERİ GELİŞTİRMEK ÜZERE ALTERNATİF BİR YOL	23
1. Diyarbakır'da Neler Oluyor?	23
B. POLİTİKA ÖNERİSİ GELİŞTİRME ATÖLYESİNE DOĞRU	24
1. Atölye Çalışmasının Arka Planı	24
2. Gruplar ve Temalar	25
3. Türkiye'de ve Özelde Diyarbakır'da Yaşayan Kadınların Sorunları	25
C. DİYARBAKIR'DA YAŞAYAN KADINLARIN SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK POLİTİKA ÖNERİLERİ	27
1. Beden Kontrolüne Karşı Politika Önerileri	27

1.1. Dinin İdeolojileştirilip Kadın Bedenini Kontrol Eder Hale Gelmesine Karşı İslami Feminizmler	28
1.2. Cinsellik Politikalarına Karşı #metoo	29
1.3. Bedenimizi Nasıl Algılıyoruz vs. Bedenimiz Nasıl Algılanıyor?	30
2. Toplumsal/Sosyal Alana Yönelik Politika Önerileri	30
2.1. Sosyal Yapının İçinde Bir Girdap: Aile	31
2.2. Şiddet	32
2.3. Toplumsal Cinsiyet Normları, Karşı Farkındalık Geliştirme Çalışmaları ..	35
3. Emek-Sınıf Alanına Yönelik Politika Önerileri	37
3.1. Bir İş Kolu Olarak Ev Hanımlığı	39
3.2. Nafaka Hakkı	40
3.3. Ev İşçileri	40
3.4. Kadınların Çalışma Oranının Artırılması İçin İstihdam Teşviki	41
4. Etnik ve Politik Barışa Yönelik Politika Önerileri	42
4.1. Barışın İnşası	43
4.2. Yerel Yönetimler ve Kadın Katılımı	44
4.3. Anadili Olmadan Asla	44
5. Karar Vericiler İçin Politika Önerileri	45
6. Sivil Toplum Örgütleri İçin Politika Önerileri	46
D. DEĞERLENDİRME	47
SONUÇ YERİNE	49
KAYNAKÇA	51
EKLER	53
EK 1 - DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI ÖN DEĞERLENDİRME BULGULARI	55
EK 2- DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI HAFTALIK ÖZETLER	59
EK 3 - DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI SÖYLEŞİLERİ	79
EK 4 - DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI ÇALIŞMA ETKİLİLİK DEĞERLENDİRME ARAŞTIRMASI	96
EK 5 - ÖN DEĞERLENDİRME GÖRÜŞME FORMU	110
EK 6 - SON DEĞERLENDİRME GÖRÜŞME FORMU	112

ÖNSÖZ

Eşitlik, özgürlük ve (kız) kardeşlik kavramları feminist siyasetle nasıl ilişkilendirilir? Aşılması gereken modern kalıntılar olarak onları feminist sözlüğün bir parçası olmaktan çıkarmalı mıyız, yoksa eleştiri aracılığıyla geliştirilebilecek, ilkesel ve pragmatik değerleri devam eden kavramlar olarak kullanmaya devam mı etmeliyiz?

Birazdan okuyacağınız rapor, Diyarbakır'da yaşayan bir grup kadının 2013 yılından beri devam eden kız kardeşlik hikâyesi olarak okunabilir. 2013 yılının güneşli günlerinden 2018 ve 2019'un vakur Diyarbakır'ında gülümseyen, güçlü kadınların yola devam edişlerinin yazıya dökülüşüdür. Metinde beni etkileyen üç noktaya değinmek isterim:

İlk olarak; bir grup kadının 2013 yılında başlayan ancak 2018 yılında genişlemeye ve derinleşmeye duyduğu somut ihtiyacın dışavurumu olan metinde, Kadın Okumaları Grubu'ndakiler kendilerini iki temel motivasyonun güdülediğini söylüyorlar: Birbirimizi ve kendimizi geliştirmek, tanımak, anlamak ve siyaset önerisinde bulunmak. Yani kadınlar kolektif bir duygudan yola çıkarak; bu duygulardan kopmadan, onlara anlam verme yoluna düştüklerini ifade etmekte ki bu, son yıllarda okuduğum pek az metnin taşıdığı bir özellik. Metinler genelde yazılması gerektiği için yazılır; genelde bireyseldir. Ama bu metni kolektif bir ihtiyaç motive etti.

Kadınlar, metin içinde (toplumsal) cinsiyet, kesişimsellik, emek, ırk/etnisite, adalet, öznellik, anadili, haklar, sivil toplum, örgütlenme, boşanma, feodalite, şiddet, kimlik, ataerki, din gibi birçok kavramı kendilerine mercek yapıp; kendilerinin ve birbirlerinin sorunlarına odaklanmışlar ve tüm bu kavramları sosyal politika, emek ve beden eksenleri üzerinden tartıştılar. Bunun sonucunda, hem teorik olarak farklı kaynaklardan beslenen hem de gerçek çelişkilerden doğması nedeniyle güçlü olan bir metin ortaya çıktı.

Son olarak; bu çalışmaya özgünlük katan ve güç veren özelliklerden biri, eşitlik/özgürlük ve benzerlik/fark ikiliklerini oluşturan kavramların birbirlerini besleyen, büyüten kavramlar olarak kullanılmış olmasının altını çizelim. Toplantılarda yürütülen tartışmalar, bir yandan Diyarbakır ve bölge özelinde yaşanan çelişkilere odaklanırken, bir yandan da bu tikel özellikleri tamamlayan bir biçimde, dünyanın geri kalanındaki kadınlarla ortaklaşan deneyimleri ortaya çıkardı.

Bu yaklaşımın önemi, alternatif kız kardeşlik ilişkileri kurmak için oldukça verimli bir yöntem olmasında yatıyor. Kadın Okumaları Grubu, “kız kardeşlik” kavramının 1960’lar ve 1970’ler Avrupa/Amerika’sındaki kullanımına getirilen eleştiri nedeniyle bu kavramı rafa kaldırmak yerine, Afrikalı, Amerikalı feministlerin eleştirilerine kulak vererek daha güçlü ve eşitlikçi bir kavram haline getiriyor. Kadın Okumaları Toplantıları, Diyarbakır’da zaten deneyimlenen kız kardeşlik ilişkisini yerelinde bir kez daha kavramsallaştırarak, Diyarbakır’da, bölgesel ve küresel düzeylerde kız kardeşlik pratiğinin güçlenmesine katkıda bulunuyor ve siyaset öneren kadınlardan, siyaset üreten kadınlar yaratma potansiyelini ortaya çıkarmış görünüyor.

Keyifli okumalar dilerim.

İclal Ayşe Küçükırca

GİRİŞ

BİZ KİMİZ?

2013 yılından itibaren bir grup kadın olarak kadın okumaları düzenlemeye başladık. Başlangıçta İslami feminizmlerle ilişkili olabilecek ve kadınlarla özdeşleştirilen ayet ve hadisleri okurken, 2017 yılından itibaren Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü bünyesinde kadın alanıyla ilgili olan hemen her konuda okumalarımıza devam ettik. Arkadaş grubu da diyebileceğimiz okuma grubunda okunacak kitaplara, yürütülecek tartışmaların zamanına birlikte karar verdik. Grup üyeleri arasında öğretmen, mühendis, öğrenci, “ev hanımı”, avukat gibi farklı meslek gruplarından 22-35 yaş aralığındaki kadınlar yer aldı. Yıllara göre katılımcı sayısı değişse de okumalara ilgi duyan yeni arkadaşların katılımıyla kadın ve beraberinde fikir çeşitliliğimizi artırmaya çalıştık.

NASIL KARAR VERDİK?

Diyarbakır’da yaşayan ve kadın alanında okumalar yapan çeşitli grupların olduğunu biliyorduk, ama onlarla aynı tartışma ortamında bulunma fırsatımız olmamıştı. Bu yüzden 2018 yılında, Diyarbakır’da yaşayan ve farklı kesimlerden kadınların katılımına açık, yeni bir okuma/tartışma grubu oluşturmak için bir çağrıda bulunmaya karar verdik. Kadın çalışmaları/feminist hareketler çeşitli arka plandan gelen, kadın alanında tartışan, üreten kadınlarla güçlenen bir alan ve bu noktada Diyarbakır gibi kadın çalışmalarına oldukça açık bir bölgede kadınların birbirlerinin fikirlerinden, deneyimlerinden faydalanabileceği bir ortamın kadın mücadelesine katkı sağlayacağını düşünüyorduk. Kürt kadın hareketinin etkili olduğu illerden olan Diyarbakır, yerel yönetimler ve sivil toplum açısından kadın çalışmalarının sıklıkla desteklediği bir yerdir. Diyarbakır 2016 yılı öncesine kadar her ilçesinde kadın merkezleri ve bunlara ilaveten KAMER, Rosa Kadın Derneği gibi kadın alanında çalışma yürüten örgütlenmelerin katkı sunduğu kadın çalışmaları alanına ev sahipliği yapmaktadır. Hem çeşitli şekillerde desteklenmesi gereken kadınların erişim sağlayabileceği yapıları barındırarak hem de aktivizm yürütmek bağlamında özellikle Kürt kadın hareketinin etkili olduğu yerlerden biri olan Diyarbakır farklı arka plandan gelen kadınların tartışabileceği, Diyarbakır özelinde politika önerileri geliştirebileceği bir yerdir. Proje Heinrich Böll

Stiftung Derneği tarafından fonlanmak üzere kabul edildiğinde ihtiyacını hissettiğimiz ortamın sağlanması için olanağımız oldu.

YÖNTEM

Çalışma, Diyarbakır'da yaşayan kadınların sorunlarına çözüm önerileri geliştirilmek üzere katılımcıların politika önerilerinde bulunabilmesine olanak tanıyacak şekilde tasarlanmıştır. Farkındalık geliştirmeden politika önerilerinin üzerine konuşmanın etkili olamayacağını düşündüğümüz için çalışmayı çeşitli alt amaçlarda ele aldık. Her alt amaç nihayetinde, katılımcıların kendileri ve yaşadıkları şehirdeki kadınların sorunlarına çözüm üretmede bireysel, sınıfsal, inançlarla ilgili, kurumsal ve sivil toplum açıısından uygulanabilir veya bu minvalde ele alınıp tartışılması gereken konuları ön plana çıkarmak için planlanmış ve gerçekteştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. BAZI KAVRAMLAR VE KADIN MÜCADELESİNDE YENİ OLUŞUMLAR

Kadın çalışmalarında, Diyarbakır İçin Kadın Okumaları'na kavramsal altyapıyı hazırlamak ve bu yapıyı mevcut toplumsal yapının güncel sayılabilecek bazı öğeleriyle birlikte vurgulamak gerekmektedir. Bundan dolayı aşağıda yer alan kavramların ve kadın mücadelesinde yer alan bazı oluşumların açıklanması, çalışmanın fikrîsel ve mekânsal arka planındaki çeşitliliği ön plana çıkarması açısından önemlidir.

1. Özel Olan Politikdir, Politik Olan Özelleşir

“Kadın olmamdan kaynaklı ataerkil toplumda karşılaştığım sorunlar benim kişisel sorunlarım değil politik sorunlardır,” şeklinde özetlenebilecek “Kişisel olan politiktir” sözü 1970’lerde radikal feminist Carol Hanis’in makalelerinde kendine yer edinmiştir. İkinci dalga feminizmle birlikte, feminist çalışmaların gündeminde, ataerkil toplumun kendini toplumsal yaşamla yeniden üretmesi, kadınların maruz kaldıkları ayrımcılığın kazanımlara rağmen devam etmesi konuları daha çok gündeme gelmiştir. Bununla beraber ikinci dalga feminist aktivistler, feminist mücadele içinde kadının “kendi” sorunu olarak algılanan/küçümşenen ve ataerkil karar mekanizmalarında yok sayılan konuların (özellikle cinsiyeti, görünüşü, cinselliği gibi) ataerkil ve dolayısıyla politik arka planının olduğunu söylemişlerdir (Rugan&Budgeon, 2018). İkinci dalga feministleri, birinci dalga feminizmin “özgürlük ve eşitlik” temelli yani hak odaklı yaklaşımının kadını kişisel yaşamında özgürleştirmede ve eşitlemediğini iddia eder. Kadının kişisel yaşamı hakkında söz üreten ve yaşamında etkiye sahip ataerkil ve politik arka planın, kadının sorunlarını kendi sorunları olmaktan çıkardığını ve kamusal olarak tartışılması gereken meseleler haline getirdiğini ifade eder. Romantik ilişkilerinde, aile yaşamlarında, bedenlerine ilişkin kararlarında, anneliklerinde, iş yaşamlarında, kamusal alandaki varlıklarında tüm yaşamlarını çepeçevre kuşatan ataerkil sistem ve onun sağlayıcısı olan ekonomi-politik altyapı değiştirilip dönüştürülmeden eşitlik ve özgürlüğün kadınlar için olası olmayacağı açıktır.

2. Farkındalık Geliştirme Toplantıları

Kadınların mücadele ederek elde ettiği haklar ve beraberinde gelmesi gereken “özgürleşme”nin yaşamın her alanını kuşatan toplumsal cinsiyet rolleri

ve bu rollere paralel olarak tanımlanmış görev ve sorumlulukların gölgesinde kalması ikinci dalga feminist hareketin odaklandığı başlıca sorunlardan biridir. İkinci dalga feminist hareket yasalar önünde eşitliğin, kökeni binlerce yıla dayanan bir eşitsizliği ortadan kaldırmaya yetmeyeceğini ve bundan dolayı yasal değişikliklerin toplumsal ve ekonomi-politik değişimlerle desteklenmesi gerektiğini iddia eder. Bundan dolayı ikinci dalgadaki feminist aktivistler hak mücadelesinin yanında toplumun değişim ve dönüşümünü hedef alan çalışmalara ağırlık vermeyi esas hedeflerinden biri olarak belirlemiş ve özellikle kadınların farkındalık düzeylerini geliştirmenin, istenen değişim ve dönüşümün anahtarı olacağını düşünmüşlerdir.

Eski adıyla bilinç yükseltme (*consciousness-raising*) toplantıları olarak da bilinen farkındalık geliştirme toplantıları ilk olarak 1968 yılında Birinci Ulusal Kadının Özgürleşmesi Konferansı'nda radikal feminist Kathie Sarachild tarafından Radikal Feminist Bilinç Yükseltme Toplantıları adıyla duyurulmuştur. "Daha ileriye gitmeden radikal olalım ve sorunun temellerine odaklanalım," diyen radikal feminist aktivistler, kadın özgürleşmesinin bireysel ve kitlesel anlamda kadınların cinsiyetlerinden kaynaklı nasıl ayrımcılığa uğradıklarını fark etmeleriyle başladığını iddia ederler (Sarachild, 1970).

Kadınların cinsiyetlerinden dolayı maruz kaldıkları her türlü ayrımcılık ve bunun sonucunda şiddeti konuşarak bireysel farkındalıklarını politik farkındalığa dönüştürmek bu toplantıların odaklarındandır. Farkındalık geliştirme toplantıları az sayıda (en fazla 12) kadının haftalık olarak bir araya geldiği ve önceden belirlenen bir konu hakkında katılımcı bütün kadınların yaşantılarından, fikirlerinden, duygularından bahsettikleri toplantılardır (Salama&Hamid, 2017; Kravetz, 1978). Marksist ideolojiden gelen ve radikal feminizmle tanınan cinsiyetçiliğin ve cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal yansımalarının geniş bir yelpazede ele alındığı bu toplantılarda, kadınlar eşit söz hakkına sahiptir. Katılımın teşvik edildiği bu toplantıların amaçları: (1) kadınların kişisel deneyimlerini analiz etmelerine yardımcı olmak, (2) kişisel olanın politik olanla ilişkisini kurmak, (3) kadınların benzer deneyimlere sahip olduklarının farkına varmalarını sağlamak ve (4) feminist aktivizm için fikir üretmek olarak sıralanabilir. Farkındalık geliştirme toplantılarında kadınlar önemsiz olarak görülebilecek duygu ve düşüncelerinden istedikleri gibi bahsedebilirken, toplantılar kadınlara psikolojik destek sağlamanın ötesinde, politik (sosyal değişimi de temele alan) mücadele alanı olarak da kabul edilir. Bu toplantılara katılan kadınların farkındalıklarının gelişmesi, maruz kaldıkları cinsiyetçiliğin ve toplumsal rollerin tek kurbanı olmadıklarını fark etmeleri,

özgüvenlerinin gelişmesi ve değişim ve dönüşüm için adım atmaları beklenir (Rogers, 2010; Abdulhamid & Abdulhamid, 2017).

İkinci dalga feminist hareket ile feminist literatüre dahil olan farkındalık geliştirme toplantıları daha sonra radikal feministlerle sınırlı kalmadan dünyanın pek çok yerinde feminist/kadın hareketlerince kullanılan etkili yöntemlerden bir tanesi haline gelmiştir. Farkındalık geliştirmek için belli bir sosyal sınıfa, eğitim durumuna veya etnik arka plana sahip olmaya gerek yoktur. Her kadın cinsiyetçi toplumsal yaşamdan çeşitli şekillerde etkilenir. Paylaşılan deneyimler birliktelik duygusunu perçinler, kadınlara yalnız olmadıkları mesajını iletir ve bununla beraber baş etme mekanizmalarını devreye sokar. Kadınlar sadece yaşadıkları sorunlardan değil, cinsiyetlerinden dolayı maruz kaldıkları ayrımcılıkla nasıl baş ettiklerinden bahsederek, gruptaki diğer arkadaşları için alternatif çözüm önerisi sunmakla kalmaz aynı zamanda toplumsal değişim/dönüşüm için beraber atabilecekleri adımları konuşarak politik değişim için de çözüm üretirler. Dünyanın her yerinde yaşayan kadınların sorunları birbirleriyle aynı değildir. Bundan dolayı farkındalık geliştirme toplantıları; düzenlenen yere, katılan kişilere ve ele alınan konulara göre bölgesel açıdan farklılıklar gösterebilir. Bununla beraber yerelde düzenlenebilecek böylesi farkındalık geliştirme gruplarıyla her bölgenin kendi biricikliğinde meydana gelmiş sorunlara o bölgenin biricikliğinde uygulanabilecek çözümler üretilebilir.

3. Kesişimsellik

Cinsiyet, sınıf ve ırk kavramlarının birbirlerinden kesin olarak ayrılamayacağı ve bunlardan kaynaklanan ayrımcılıkların birbirinden tamamen farklı olduğunun iddia edilemeyeceğini öne süren siyahi feminist aktivist Kimberlé Williams Crenshaw (1989) kesişimsellik kavramını feminist literatürde kullanan ilk isimlerdendir. Kadın eserlerinin, kadının mücadelesinin, feminizmin evrenselliği ve genelliği üçüncü dalga feministleri tarafından sıkça eleştirilene maruz kalmıştır. Ayrıca feminist mücadelenin ırk olarak beyaz, sınıf olarak orta veya üst, eğitim seviyesi olarak üst eğitim seviyesine teka-bül eden çalışmaların cinsiyetten kaynaklı ayrımcılık odaklı eylem ve söylem üretmelerinin farklı ekonomik sınıf, eğitim, etnik köken ve cinsiyetten gelen kadınların ihtiyaçlarını karşılamadığını düşünmektedirler. Eşitsizliğin kendisini sadece cinsiyet üzerinden değil sınıf, ırk, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, eğitim durumu, kültür gibi toplumu oluşturan dinamik unsurlar sayesinde yeniden yarattığını söyleyen feministler, bahsi geçen değişkenlerin çeşitli şe-

killerde bir araya gelip oluşturduğu sorunların bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ifade ederler (Guide On Intersectional Discrimination, 2019). Naples'a göre (2008) sınıf, cinsiyet, cinsellik ve etnik köken toplumun içinde kadın kimliğiyle birleşik/bütünleşik bir şekilde var olmaya devam eder ve kadının maruz kaldığı baskı, kadın kimliğine beraber getirdiği diğer kimlikleriyle ilişki içindedir. Kadının kadın kimliği diğer kimlikleriyle ilişki içinde onun maruz kaldığı baskının çeşidini, oranını ve etkisini de doğrudan etkiler. Collins ise bu ilişkiselliği "baskılamanın matrix'i" kavramıyla açıklar (2000).

4. Kesişimselliğin Feminist Pratikleri

Feministler, baskının etnik köken, sınıf, toplumsal cinsiyet gibi eşitsizliği farklı boyutlarıyla ele alıp bunların ilişkiselliğini göz önünde bulunduran ve onun analizini yapan çeşitli yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Birden fazla dinamiğin kesişiminde baskının nasıl ele alınabileceğini açıklayan bu yaklaşımlar genel olarak dört kategori şeklinde ele alınabilir. Kesişimselliğin teorisyenlerinden bazıları, kesişimselliğin sonucundaki sömürüyü, bireysel olarak tecrübe edilen ilişkiyel/etkileşimsel çerçeve içerisinde analiz ederken diğerleri, sömürüyü sosyal yapısal yaklaşıma göre ele alıp sosyalleşme mekânları ve sosyal aktörlerin mekânla etkileşimi sonucunda ortaya çıktığını iddia eder. İlişkiyel/etkileşimsel yaklaşımclar gücün oluşumu ve sosyal etkileşim aracılığıyla sömürünün nasıl üretildiğine odaklanırken, sosyal yapısal yaklaşımclar çeşitli sosyal aktörlerin tecrübelerini ve sömürü sistemlerinin etkileşimleriyle sömürüyü açıklamaya çalışır (Carastathis, 2014).

Kesişimselliğe diğer bir yaklaşım olan eşitsizliğin kurumsallaştırılması ise Leslie McCall (2005) tarafından kavramsallaştırılmıştır. Yerel değişimlere/farklılıklara vurgu yapan bu yaklaşım, yerel ekonomilere dayanan ekonomik etkinlikler ile sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnik kökenin nasıl kesiştiğini irdeler. Kesişimselliğe bir başka yaklaşım ise epistemolojik yaklaşımlardan biri olan sömürünün matrix'i yaklaşımı olarak gösterilebilir (Collins, 2000). Bu yaklaşım sömürünün matrix'inin oluşması ve sömürü sürecinin devamı için gücün dört temel boyutunun olduğunu öne sürer. Bu boyutlar şöyledir:

(1) *Yapısal Boyut*: Sosyal kurumlar kadın sömürüsünü yeniden üretmek için vardır. Aile, arkadaş grubu, sosyalleşme mekânları vb. yapıları itibarıyla sömürüyü yeniden üretmeye katkı sağlar.

(2) *Disiplin Boyutu*: Bürokrasi ve gözleme dayanan kamu veya diğer kurumların eşitsizliklerin üretilmesine katkı sağlar. Okul, hastane, devlet kurumları işleyiş ve iç pratikleriyle eşitsizliği yeniden üretir.

(3) *Egemen Boyut*: İdeoloji, kültür, bilinç gibi eşitsizliklerin toplumun genelinde sürdürülmesini sağlar. Devlet ideolojisi, baskın kültür ve bunların harmanlanmasına katkı sağlayan medya, genel ve sistematik bir şekilde eşitsizliğin devamını sağlar.

(4) *Kişiler Arası Boyut*: Gündelik yaşam pratikleri eşitsizlik/sömürü üzerinden devam eder. Herhangi bir mekânda gerçekleşebilecek karşılaşmalar eşitsizlik durumunun yeniden üretilmesine katkıda bulunur.

Collins ideoloji veya kültürde var olan değişimlerin bürokrasi ve sosyal kurumlar aracılığıyla kişilerin yaşamlarına temas edecek şekilde yansımaları olduğunu belirtir (Naples, 2008). Bu haliyle eşitsizliğin/sömürünün bir matrix gibi yaşamın her alanında yani kurum, kişi, ideoloji vb. bağlamında kendini var etme potansiyeline sahip bu sistematik değişim için de kullanılabilir. Yani kurumsal ve ideolojik anlamda ele alınan eşitlikçi ve antisömürücü sistem modelleri, hem kurumların kendi iç işleyişlerini hem de toplumun genelini kapsayıcı olarak değiştirme/dönüştürme gücüne sahiptir.

Feminist hareketin tarihine bakıldığı zaman kesişimsellik, ikinci dalga ve sonrasında gelen üçüncü dalga hareketlerin aktivistleri tarafından sıklıkla dile getirilecektir. Genellikle kesişimselliğin ortaya çıkışında siyahi kadınların kadın hareketlerinin beyazlığına ilişkin eleştirilerine denk gelir. İrk ve sınıf kavramıyla ön plana çıkan kesişimsellik kadın hareketleri yayıldıkça ve coğrafik olarak farklı arka plandan gelen kadınların hareketlere katkıları arttıkça cinsiyet, cinsel yönelim, politik görüş, etnik köken, sınıf vb. pek çok değişkeninin olabileceği fark edilmiştir. Bireysel yaşamın kişiler arası, kişi devlet arası ve daha genel olarak egemen ideolojiyle arasındaki ilişkilerin hangi formlarda kurulduğu ve nasıl şekillendiği dünyanın pek çok yerinde birçok kadının bu ilişkilerden kaynaklı sömürülmesini kolaylaştırmaktadır.

5. Kürt Kadın Hareketi

Kürt kadın hareketi, üçüncü dalga feminist hareketlerin içinden benzer hareketlerin dünya genelinde yaygınlaşması, Kürt hareketinin geçirdiği eşitlikçi ideolojik görüşün kadın çalışmalarını daha fazla desteklemesi ve Kürt kadınlarının feminist hareketlerle bir araya gelmeye başlamasıyla kökeni 1970'li yıllara uzanan hareket, 1990'lı yıllarda şekillenmeye başlamıştır. İstanbul merkezli olup Diyarbakır gibi ana merkezlerde açtığı şubeleriyle faaliyet gösteren Özgür Kadın Hareketi siyaseten de desteklediği için Türkiye'nin temsil gücü yüksek en geniş kadın hareketlerinden biridir (Azizoğlu Bazan, 2017 & Küçükırca, 2018).

Siyasi partilerden bağımsız örgütlenen Kürt kadın grupları ile siyasi partiyle paralel ilerleyen hareketin aktivistleri genellikle dergi, grup veya dernek çerçevesinde bir araya gelip çalışmalar yürütmüştür. Toplumsal cinsiyet çalışmalarına ek olarak etnik kökene vurgu yapan Kürt kadın hareketi yakın zamana kadar Türkiye feminist hareketleri içinde tam manasıyla olumlu denebilecek bir ilişki içine girememiştir. Etnik köken vurgusunun hâlâ tartışıldığı bu hareket, belirtildiği üzere yaygınlık ve temsiliyet açısından en önemli hareketlerden biri olması açısından önemlidir (Azizoğlu Bazan, 2017).

6. İslami Feminizmler

İslami feminizmler dünya genelinde 19. yüzyılda Türkiye’de ise 20. yüzyılda gelişmeye başlamış feminist akımlardan biridir. Ataerkinin tarihsel süreç içerisinde yazına, pratiğe ve düşünceye sirayet etmesini örnek vererek benzer sürecin İslami kaynakların okunması ve anlamlandırılmasında da yaşandığını ifade eder. Bu sürecin içinde dinin bireysel ve toplumsal olarak ataerkil sistemle ilişkisi, genellikle dinin ataerkilliğin kaynağı olduğuna ilişkin bir yanlış okumaya kadar dayandırılır. Dinin ataerkiyi besleyen bir formda algılanmasının sebebini süreç içinde dinin ataerkiyi besleyecek şekilde formüle edilmesinde yattığı öne sürülür. Bu bağlamda dinin eşitsizlik yaratmadığı ama onu okuyanların veya yorumlayanların veya yorumlama şekillerinin eşitsizlik yarattığı söylenir (Güngör, 2018). İslami feminizmler alanında mücadele veren aktivistlerden bazıları (örn. Amina Wadud ve Hidayet Şefkatli Tuksal) kutsal metinlerin eril bir bakış açısı ve eril bir dille yorumladığını ve cinsiyetsiz aktarımın mümkün olduğu metinlerin cinsiyetlendirildiğini vurgular. İslami feminizmler alanında mücadele veren ve kaynakların dil, çeviri ve çevirmenden kaynaklı günümüzdeki eril dile sahip olduğunu düşünen bu kişilerin üzerinde durduğu bazı kavramlar şöyledir (Şahin Aynur, 2013):

Hermenötik Yorumlama: Metin yorumlamasının metni yorumlayanın dünya görüşü, kişiliği ve kullandığı dille yakından ilgili olduğunu ifade eder.

Prior-text (Metin Öncesi): Okunan metnin okunduğu zamanı, okunduğu yerin kültürünün, dil yapısının metnin okunmasında ve yorumlanmasında göz önünde tutulması gerektiğini ifade eder.

Bu alanda mücadele veren diğer görüşler toplumların “toplumsal hafıza”larının olduğunu ve kültürel olarak eşitlik ve adaletin herkes için var olmadığı toplumlarda bunun kaynağının toplumsal/kültürel pratikler olduğunu ifade eder. Benzer hafızanın “İslami hafıza” olarak da adlandırılabilir ve için-

de genellikle dinin ayrımcı, eşit olmayan pratiklerinin ve dine yönelik bu algıların beslendiği görüşlerin olduğu bir hafızadan bahsedilir. Müslüman toplumlardaki kadınların dezavantajlı durumda olmasında adaletten bahsetmeden dinin değil toplumsal yaşamı şekillendiren ve geçmişten bugüne gelinmesine sebep olan sosyal, politik ve kültürel etmenlerin etkili olduğu ifade edilir. Bu durum da dinden değil dinin hafızasının oluşmasına katkı sağlayan toplumsal yaşantılar, politik durumlar ve kültürel koşullardır (Ali, 2019).

İKİNCİ BÖLÜM

A. DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI

1. Amaçlar ve Araçlar

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları, çalışmaya katılmak isteyen kadınların:

- i. Farkındalık düzeylerine katkıda bulunmalarını
- ii. Diyarbakır'da yaşayan kadınların sorunlarına politika önerileri geliştirmelerini hedeflemektedir.

Bu iki hedef birbiriyle etkileşim halinde olan iki hedeftir. Farkındalık düzeyi gelişen kadınların bireysel olarak kendilerine ve bölgesel olarak Diyarbakır'da yaşayan kadınların sorunlarını anlamlandırmalarının gelişeceği ve bunun Diyarbakır'da yaşayan kadınların sorunlarına yönelik çözüm önerilerine de yansıtacağını düşündüğümüz için çalışmanın önceliğini farkındalık geliştirmeye verdik. Bahsedilen hedeflerin gerçekleştirilmesi için bunlar çeşitli basamaklara ayrılmış, çalışma programına dahil edilmiş ve uygulanmıştır. Bu basamaklar şunlardır:

- a. *Okuma/Tartışma Çalışmaları*: Katılımcıların dört ay süresince söyleşi haftaları haricinde bir araya gelip o ay için belirlenen tema kapsamında tartışmalar yürütmesi, deneyim ve fikirlerini ifade etmeleri amaçlanmıştır. Bu kapsamda bir moderatörün kolaylaştırıcılığında gerçekleştirilen bu çalışmaların, katılımcıların hem teorik olarak beslenebilecekleri hem de deneyimlerine yoğunlaşıp katılımcı diğer kadınların deneyimlerini duymaları istenmiştir. Bireysel farkındalık gelişiminin hedeflendiği bu bölüm, kadınların yaşadıklarını ve duygularını ifade etme olanağına sahip olmaları, üzerine konuşulan materyalle yaşantılarına ve duygularına farklı bir gözle bakabilmeyi amaçlar. Yukarıda bahsedilen farkındalık geliştirme toplantılarının bir çeşidi olan bu toplantı şekli, kadınların ifade etme becerilerinin, özgüven ve öz-algılarının gelişmesini, yaşadıkları sorunların kendilerine has olmadığı ve başka kadınların da benzer süreçlerden geçebileceğini görüp yalnız hissetmemeleri için gerekli olanakları sağlar. Ayrıca grup içinde ortaya çıkacak benzer yaşantılara ek olarak bu yaşantılarla mücadelede, farklı çözüm yollarının kullanılabilceğini

öğrenmek, katılımcı kadınların maruz kaldıkları karşısında alternatif çözüm üretme becerilerinin de geliştirilmesine katkı sağlar.

Okuma/tartışma gruplarında ele alınan tartışmalar, çalışma Diyarbakır Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Enstitüsü'nden yayın olarak paylaşıldığında okuyucuların da faydalanabileceği şekilde aylık notlar halinde derlenmiştir. Çalışmaya açık başvuru olmasına rağmen sınırlı sayıda tartışmaya katılan kadınların ele aldığı konuların önemli olduğunu düşündüğümüz için aylık özetleri ve odağa alınan tartışmalar ile tavsiye edilen tartışma sorularının paylaşılması gerektiğini düşündük (bkz. EK 1).

b. *Söyleşiler*: Feminizmde temel kavramlar, emek-sınıf (kısmen etnisite), ataerki ve din ve İslami feminizmler olarak çalışma için dört ay/dört tema belirlenmiş ve buna paralel tartışmaların yürütülmesini kolaylaştıracak şekilde kitaplar seçilmiştir. Tartışmaları beslemesi ve çalışmaya katılmayan kişilerin de çalışma sürecinden kısmen de olsa faydalanabilmeleri için, herkese açık söyleşiler düzenlenmiştir. Düzenlenen söyleşiler için o ayın temasına uygun olacak şekilde çalışmalar yürüten kişiler davet edilmiştir. Çalışmaya ve söyleşilere katılmayanlar için söyleşilerde ele alınan konular ve söyleşi soru cevapları derlenmiştir (bkz. EK 2).

c. *Ön ve Son Değerlendirme*: Diyarbakır'da çeşitli arka planlardan gelen kadınların bir araya geldiği böylesi bir çalışma, Diyarbakır için bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Kadınların daha fazla bir araya gelmesi gerektiği ve kadın paydasında birleşmek haricinde sahip oldukları kimliklerden de kaynaklı deneyimlerin konuşulması, görüşlerini birbirleriyle paylaşmalarını önemsiyoruz. Örneklik teşkil etmesi açısından ilklerden olan bu çalışmanın değerlendirmelerinin yapılması ve hazırlanan programın ve uygulamanın böylesi çalışmaları düzenlemede etkili olup olmadığını hem öğrenmek hem de sonuçların paylaşılması gerektiğini düşünüyoruz. Bundan dolayı çalışmanın başlangıcında katılımcıların beklentilerinin neler olduğu öğrenmek ve hazır bulunuşlukları hakkında fikir sahibi olmak ve son durumda çalışmanın etkili olup olmadığını değerlendirmek üzere iki farklı form geliştirilmiş ve uygulanmıştır (bkz. EK 3 ve EK 4).

d. *Politika Önerileri Geliştirmek Üzere Atölye Çalışması*: Diyarbakır'da yaşayan kadınların yaşadıkları sorunların çözümüne ilişkin politika önerilerini geliştirmek çalışmanın iki temel amacından biridir. Farkında-

liğının geliştiğini düşündüğümüz katılımcıların kendi yaşamlarını ve yaşadıkları çevreyi –yani kenti– kadınların yaşadıkları sorunlar, bunların kaynakları ve sorunların giderilmesinde nelerin yapılabileceğine ilişkin görece daha geniş perspektiften bakabileceklerini düşünüyorum. Çalışmanın sonucunda kadınların yaşadıkları sorunlara yönelik politika önerisi geliştirme atölye çalışmasının olması gerektiğine karar verdik. Okuma/tartışma sürecinde veya söyleşilerde bazı sorun alanları ve çözüm önerisi olabilecek öneriler ele alınmasına rağmen kent özelinde nelerin yapılması gerektiğine ilişkin odak bir çalışmanın yapılması bir ihtiyaçtı. Bundan dolayı, katılımcıların Diyarbakır’da yaşayan kadınların sorunlarını konuşmaları ve bunlara ilişkin politika önerileri geliştirmeleri için World Cafe tekniğinin uygulandığı bir atölye çalışması (bir tam günde uygulanacak şekilde) düzenlenmiştir.

2. Program

Çalışma 3+1 yani üç hafta okuma/tartışma ve bir hafta söyleşi olmak üzere tasarlanmıştır. Bu tasarım tanışma toplantısında katılımcılarla paylaşılmıştır. Bu doğrultuda uygulanan program için, her ay bir tema ve o temaya paralel olacak bir kitap ve yine temaya paralel olacak bir söyleşi organize edilmiştir. Uygulanan program Tablo 1’de olduğu gibidir.

Tablo 1: Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Programı

Aylar	Temalar	Seçilen Kitap	Söyleşi ve Söyleşi Başlığı
Mart	Feminizme giriş, kadın alanında temel kavramlar/ tartışmalar	bell hooks: <i>Feminizm Herkes İçindir</i>	Ayşe İclal Küçükkırca: “İttifak, Dayanışma ve Çelişki Kavramları İşığında Türkiye’de Kadın/Feminist Hareketler”
Nisan	Emek, sınıf ve bunların kesişimi bağlamında kadın	Aksu Bora: <i>Kadınların Sınıfı</i>	Aksu Bora ve Bağlar Kadın Semt Pazarı Emekçileri: “Kadınların Sınıfı ve Kadın Emeğinin Görünürlüğü”
Mayıs	Ataerkil toplumun yeniden üretilmesinde cinselliğin rolü, cinsel politika	Pınar İlkcaracan: <i>Müslüman Topumlarda Kadın ve Cinsellik</i>	Gülşah Seral: “Cinsel Baskılar, Cinsel Haklar, Cinsel Haz: Kadınlar Neler Yaşıyor?”
Haziran	İslami feminizmler	Zahra Ali: <i>İslâmî Feminizmler</i>	Hidayet Şefkatli Tuksal ve Nebiye Arı: “Erkek Egemen Bir Din Anlayışına Karşı Bir Cevap: İslami Feminizmler”

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. DİYARBAKIR'DA DEĞİŞİM/DÖNÜŞÜMÜ HAYAL ETMEK: POLİTİKA ÖNERİLERİ GELİŞTİRMEK ÜZERE ALTERNATİF BİR YOL

1. Diyarbakır'da Neler Oluyor?

Diyarbakır genellikle Kürtlerin (Zazakî ve Kurmancî konuşan) yaşadığı bir şehirdir. Güneydoğu bölgesinin büyükşehirlerinden olması, güçlü muhalif siyasi örgütlülüğüyle bilinmesi, nüfusun demografik özelliklerinden dolayı kadın çalışmaları alanında Türkiye'nin kendine has özellikler gösteren yerlerinden biridir. Kadın çalışmaları alanında partisel, sendikal, yerel (belediye), idari (valilik ve kaymakamlıklar) ve sivil örgütlenme anlamında çeşitliliğe sahiptir. Özellikle Özgür Kadın Hareketi'nin örgütlendiği ve çalışmalar yürüttüğü şehirde, bireysel girişimlerle farkındalık geliştirmek adına çalışmalar da yürütülmektedir. Ön değerlendirme formunu dolduran 27 katılımcıdan 12'si (%44) çeşitli farkındalık geliştirme toplantılarına/çalışmalarına katıldıklarını ifade etmişlerdir.

15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi ve sonrasında ilan edilen bölgesel sıkıyönetim ve olağanüstü hal (OHAL) kararları Diyarbakır'daki kadın çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Belirtilen tarih ve sonrasında çıkarılan kanun hükmündeki kararnamelerle (KHK) 43 kadın çalışması yürüten yapılanmanın çalışmaları kısıtlanmış veya bu yapılanmalar kapatılmıştır (<https://www.evrensel.net/haber/363809/kayyim-manzaralari-kayyimlar-diyarbakir-da-43-kadin-merkezini-kapatti>). İçinde dernekler, belediye kadın merkezleri ve Kadın Politikaları Daire Başkanlığı biriminin de bulunduğu yapılanmalar, kadınların hem farkındalık geliştirebileceği hem de çeşitli konularda başvuruda bulunabileceği yerlerdir. Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması başlarken Diyarbakır'da kapatılan kadın çalışması yürüten yapıların yerine henüz benzer sayıda dernek, örgütlenme vb. yapılanma yoktu. Bilgi edinme, yönlendirilme, çeşitli alanlarda (psikolojik, ekonomik vb.) yardım alma gibi konularda yereldeki kadınlar dezavantajlı durumdadır.

B. POLİTİKA ÖNERİSİ GELİŞTİRME ATÖLYESİNE DOĞRU

1. Atölye Çalışmasının Arka Planı

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması kapsamında, Diyarbakır'da yaşayan kadınların yaşadıkları sorunlara katılımcılarının nasıl öneriler getireceklerini öğrenmek ve çalışma kitabı aracılığıyla bu önerileri paylaşmak için World Cafe tekniğinin kullanılmasına karar verilmiştir. World Cafe tekniğinin uygulandığı Diyarbakır'da Yaşayan Kadınların Problemlerine Politika Önerisi Geliştirme Toplantısı'na Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması'nda yer alan kadınlara çağrıda bulunulmuştur. World Cafe atölye çalışmasına 15 kadın başvurmuştur.

Diyarbakır'da yaşayan kadınların sorunlarına politika önerileri geliştirmek atölyenin amacı olarak belirlenmiş ve bu amaç doğrultusunda ele alınan "Diyarbakır'da Yaşayan Kadınların Sorunları" başlığının üç tema (sosyal politik, beden politik ve emek-sınıf politik) halinde tartışılmasının uygun olacağına, çalışma öncesinde karar verilmiştir. Seçilen temaların küçük grupta tartışılması, politika önerilerinin not alınması için her grupta birer moderatör görevlendirilmiştir. Moderatörler atölye öncesi koordinatörle bir araya gelerek temaların daha iyi ele alınabilmesi için neler yapılması gerektiği ve temalara uygun odak soruların belirlenmesi için toplantı düzenlemişlerdir. Yapılan toplantıda çalışmanın genel akışı da belirlenmiştir. Akış aşağıda belirtildiği şekilde kararlaştırılıp uygulanmıştır:

- Çalışmanın ön değerlendirilmesinde Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması'na katılan katılımcılara Türkiye'de yaşayan kadınların karşılaştığı sorunları yazmaları istenmesi ve ön değerlendirme verileri özetlenmesi
- Katılımcılara Diyarbakır'da yaşayan kadınların yaşadıkları sorunları yapışkan kâğıtlara yazmaları istenmiştir. Bu bölümün sonunda yazılan her sorunun, grubun tamamının duyması için, koordinatör tarafından bir defa da yüksek sesle okunması
- Katılımcılar temaları tartışmak ve öneriler geliştirmek üzere gruplara ayrılmıştır. Geliştirilen politika önerilerinin moderatörler tarafından yazılması ve herkesin görebileceği şekilde asılması
- Geliştirilen politika önerilerinin moderatörler tarafından katılımcıların tamamıyla paylaşılmasının sağlanması
- Diyarbakır'da yaşayan kadınların sorunlarının tek tek ele alınarak çözüm önerilerinde bulunulması, çözüm önerisi geliştirilmemişse katılımcılardan o sorunlara ilişkin çözüm önerisi geliştirmeleri istenmesi

- Katılımcıların World Cafe atölye çalışmasını değerlendirmelerinin istenmesi ve yapılan değerlendirmelerin not edilmesi

2. Gruplar ve Temalar

Çalışmaya katılım sağlayan 15 kişi üç gruba ayrılmıştır. Her grup üyelerinin tartışılacak temayı belli bir aktör bağlamında ele almaları istenmiştir. Oluşturulan gruplar için seçilen aktörler: (1) sosyal politika teması için karar alıcılar, (2) beden politika teması sivil toplum çalışanları/gönüllüleri ve (3) emek-sınıf politika teması için Diyarbakır'da yaşayan kadınlar/halktır. Aktörlerden, karar alıcılar grubunda katılımcıların kendilerini karar alıcılar olarak düşünmeleri, "Karar alma yetkisine sahip kurumlar olarak Diyarbakır'daki kadın sorunlarının çözümüne ilişkin neler öneriyorsunuz?" sorusunu tartışmaları istenmiştir. Her tartışma oturumu için 15 dakika süre verilmiştir. Aktörlerin politika önerisi geliştirilecek alanlarla ilgili belirlenen odak soruların özeti Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Aktörler, Odak Temalar ve Odak Sorular

Gruplar/ Temalar	Sosyal Politik (Karar Alıcılar)	Beden Politik (Sivil Toplum)	Emek-Sınıf Politik (Halk)
Odak Soru/ Tema	Karar alma yetkisine sahip kurumlar olarak Diyarbakır'daki kadın sorunlarının çözümüne ilişkin neler öneriyorsunuz?	Diyarbakır'da kadın bedenine yönelik, toplumsal baskılara karşı mücadeleye ilişkin sivil toplum kuruluşu olarak neler önerirsiniz?	Diyarbakır'da yaşayan, yoksul ve geliri olmayan kadınlar olarak ihtiyaçlarınız neler? Sorunlarınızın çözümü için siz neler yapabilirsiniz?

Atölyenin Uygulaması

3. Türkiye'de ve Özelde Diyarbakır'da Yaşayan Kadınların Sorunları

Çalışma kapsamında kadınların ne tür sorunlar yaşadığı ön değerlendirme sorularında, tartışmalar süresince ve politika geliştirme atölyesinde çeşitli şekillerde katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Türkiye'de yaşayan kadınların ne tür sorunlar yaşadıkları Diyarbakır için Kadın Okumaları ön değerlendirme sorularında sorulmuştur. Katılımcıların Diyarbakır'da yaşayan kadınların yaşadıkları sorunlara ilişkin yazdıkları temalara göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tablo 3, Türkiye'de yaşayan kadınların ne tür sorunlar yaşadıklarına ilişkin alınan verilerin de özetini içermektedir.

Tablo 3: Türkiye’de ve Diyarbakır’da Yaşayan Kadınların Sorunları

Aktörler	Sorun Alanları	Ön Değerlendirme Alanları
Karar Vericiler	<ul style="list-style-type: none"> -Geleneksel yaşam biçiminin getirdiği sorunlar(2) -Kayıt dışı istihdam/görünmez emek (2) -Diğer kimliklerin kadın kimliğinden önce gelmesi (2) -Cinsiyet ayrımcılığı (2) -Anadili sorunu -Kadın merkezlerinin azlığı -Ekonomik faaliyete katılımın teşvik edilmemesi -Hakların etkili uygulanmaması (boşanma gibi)	<ul style="list-style-type: none"> -Geleneksel toplumsal yapı (15) -Cinsiyet ayrımcılığı (5) -Politika, din ve medya etkisi (5)
Sivil Toplum Örgütleri	<ul style="list-style-type: none"> -Örgütlenme sorunu -Sivil toplum örgütlerinin kapatılması/eksikliği -Sivil toplumun yeterince etkili olmaması -Kapsayıcı çalışmalar geliştirememek	
Halk/Kadınlar	<ul style="list-style-type: none"> -Ekonomik yoksulluk (5) -Değersiz görülmek (3) -Şiddet (3) -Eğitimsizlik (3) -Görünmez emek -Toplumsal cinsiyet rolleri (4) -Kamusal alanın kullanılmasında cinsiyet eşitsizliği (mekân kullanımı, seyahat vb.) (3) -Baskı/mobbing (2)	<ul style="list-style-type: none"> -Cinsiyet Ayrımcılığı (12) -Şiddet (12) -Kalıplara sokulma (9) -Mobbing (7) -Görmezden gelinme (7)

Tablo 3’te genellikle Türkiye’de yaşayan kadınların sorunları ile Diyarbakır özelindeki sorunlara bakıldığında benzerlikler olduğu görülecektir. Ön değerlendirme formunda hiçbir katılımcı sivil toplum katkılı sorunlara değinmezken Diyarbakır özelindeki sorunlar sorulduğunda dört sorun alanı belirtilmiştir. Ayrıca anadili, azınlık etnik grup olmanın kadın kimliğini gölgelemesi, kadınların ekonomik faaliyetlere katılmaması/görünmez emekleri/teşvik edilmemeleri ve eğitim seviyelerinin düşük olduğu ön değerlendirme formunda ifade edilmeyen sorun alanlarından diğerleridir. Bu durum, Diyarbakır’da yaşayan kadınların Türkiye’de yaşayan kadınların sorunlarıyla benzer sorunlara sahip olduğu ve bununla beraber farklı (bölgesel) sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Kesişimsellik kavramıyla açıklanabilecek bu durum, kadınların sadece kadın oldukları için değil; etnik köken, yaşadıkları bölge, ana dilleri gibi etkenlerin de arada olmasından dolayı farklı sorunlar-

la karşılaşılabildiğini ifade etmesi açısından önemlidir. Ayrıca genel anlamda yaşanan sorunların sorulması, katılımcıların yine o genellik çerçevesinde cevap vermesine sebep olmuşken, bu çalışmada Diyarbakır özeline odaklanılmasının iki avantajı görülmüştür. Bunlar: (1) genel yerine belirli bir yer yani kadınların yaşadıkları yerin sorunlarına yönelik sorular sorulması ve daha detaylı cevapların alınmasının kolaylaştırması ve (2) bölgede yaşayan kadınların Türkiye genelinden farklı bir dinamik içinde yaşadıkları için sorunlarının da farklı olabileceğinden hareketle bu sorunlara uygun çözümler üretilmesinin kolaylaştırılması olarak maddelenebilir.

C. DİYARBAKIR'DA YAŞAYAN KADINLARIN SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK POLİTİKA ÖNERİLERİ

Yukarıda belirtilen sorun alanlarına çözüm üretmek –sosyal, ekonomik, politik, dinî, kültürel bir sarmalın içinde ve her bir ögenin doğrudan veya dolaylı şekilde kullanılmasıyla birlikte– ataerkil şiddeti ve ayrımcılığı farklı boyutlarda yaşamak, kadınlar için kolay bir süreç olmamıştır. Katılımcıların bazıları örnek verdikleri sorunların bir kısmını kendi yaşamlarında tecrübe ettikleri için çözüm bulmakta sorunlar yaşadıklarını söylemişlerdir. Örneğin atölye esnasında bir katılımcı, genellikle karar vericilerden kaynaklı sorun yaşadıklarını ve kendini onların yerine koymakta zorlandığı için o basamağa ilişkin öneri getirmekte güçlük yaşadığını belirtmiştir. Bununla beraber atölye çalışması süresince ele alınan temalara (beden, sosyal ve emek/sınıf) ek olarak; etnik ve politik barış, karar vericileri ve sivil toplum ve diğer politika önerileri de geliştirilen kategoriler olarak düzenlenmiştir. Beden, sosyal, emek/sınıf, anadili ve etnik ve politik barışa yönelik politika önerileri sivil toplum ve karar vericilerin aktif şekilde içinde yer alması gereken amaçları kapsamaktadır. Ama karar vericilerin ve sivil toplumun iç dinamiklerine yönelik geliştirilen bazı politika önerilerinin ayrıca bu gruplarda ele alınmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Atölyenin değerlendirme bölümünde bir katılımcı teorik konular ve tartışmalarla devam eden çalışma sürecinin uygulama atölyesiyle pekiştğini söylerken, beş katılımcı temalara göre seçilen aktörlerle empati kurmanın politika önerileri için alternatif düşünmeyi hızlandırdığını ifade etmiştir.

1. Beden Kontrolüne Karşı Politika Önerileri

Yolların Başlangıcı: Benim Bedenim Kimin?

Bedenin toplumsal cinsiyet normları baz alınarak sınırlandırılması, cinsiyetlerin sahip oldukları bedenlerin neleri yapıp neleri yapamayacaklarının, ki-

şilerin değil dayatmaların karar verici olması, beden politikaları geliştirmek için önemli motivasyonlardandır. Giyim, konuşma, düşünme, yemek yeme, cinsellik, haz, kişisel bakım ve hatta selamlaşmanın bile cinsiyetlendirilmesi, bireylerin öğrenme, keşfetme, kendi biricik yolunu geliştirip o şekilde yaşama gibi özgürlük ve seçim alanlarına müdahaleler olarak okunmalıdır. Bu bağlamda ataerkil toplum ve onun destekçisi olduğu politik ve dinî argümanlarla mücadelede kadın ve kendi bedeni hakkında sadece kadının söz hakkı olduğuna ilişkin değiştirme/dönüştürme çalışmaları yürütmek gerekir.

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları söyleşilerinden üçüncüye davet edilen Gülşah Seral, Kadının İnsan Hakları – Yeni Çözümler Derneği'nin (KİH-YÇ), Kadının İnsan Hakları Eğitim Programı (KİHEP) içeriğinden bahsederken kadınların kendi bedenlerini tanımalarının, onu sevmelerinin ve onları sınırlayan sistemlerin farkında olmalarının önemli olduğunu ifade etmiştir. Özellikle cinsellik ve cinsel haklar, kadın bedeninin sınırlaması için ön plana çıkarılan gerekçelerdir. Kadın cinselliğinin toplumu kaosa sürüklediğine dair inanışların da içerildiği *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik* kitabında Pınar İlkkaracan, Müslüman toplumlarında toplumu yıkabilecek bu cinselliğin kısıtlanmasına ilişkin toplumsal önlemlerin alındığını ve bunun dinî dayanaklarla desteklendiğini ifade eder (2000). Cinsiyete atanan cinsellik önyargıları; kıyafet seçimi, namus kavramı ve beden normlarını değiştirip şekillendirecek şekilde günümüze gelmiş bulunmaktadır. Nihayetinde kendi bedeni hakkında henüz bir keşif halinde olan kadının, karşısında onun bedenine ilişkin ondan daha fazla söz söyleyen ve söylediklerinin uygulanmasını isteyen ataerkil yapı vardır ve bu yapı, kadınların özgüvensiz, değersiz, ikinci planda kalan, bağımlı ve hatta eğitimsiz yaşamlarını sürdürmelerine sebep olmaktadır.

Bedenin kontrolü, kadına yönelik ayrımcılığın ve akabinde devam etme ihtimali oldukça yüksek olan şiddetin başlangıcını oluşturduğunu düşünüyoruz. Bu yüzden bedene ilişkin yüzyıllardır sürdürülen bu durumun geriletilmesi ve ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çalışma süresince geliştirilen beden kontrolüne karşı politika önerileri aşağıdaki başlıklar altında derlenmiştir.

1.1. Dinin İdeolojileştirilip Kadın Bedenini Kontrol Eder Hale Gelmesine Karşı İslami Feminizmler

Okuma/tartışma gruplarında özellikle *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik* kitabında Müslüman olarak bilinen toplumların İslamı ideolojileştirip kadının bedenini nasıl farklı uygulamalar üzerinden kontrol edebildiklerini gösteren örnekler sıralanmıştır. Hem kadın sünnetinin –Afrika toplulukla-

rında İslami bir öge olarak algılanan kadının sünnetinin-, hem de gençlerin cinselliklerini İslami (!) sınırlar içerisinde yaşama argümanıya yola çıkan ve muta nikâhını resmileştiren İran örneğinde görülebileceği üzere; dinî referansla ortaya konan uygulamaların, kadını inkârı mümkün olmayacak şekilde fiziksel ve duygusal istismara açık hale getirdiği açıktır. Türkiye’de yapılan kadının kahkahası, hamilelikte göbeğinin görünmesi ve dışarı çıkmasının uygun olmayacağına ilişkin kadının rızasını, özgürlüğünü ve iradesini yok sayan açıklamalar, arka planlarına yine dinî öğretiyi almaktadır. Kürtajın –dinî kaynakla güçlendirilen ideoloji kapsamında– pek çok ülkede yasak olması, kadının kürtaj olmak istemesinin bebeğini öldürme kararı demek olduğu ve bunun da günah olduğu fikriyle desteklenerek sunulması, ideolojileştirilen dinin kadın bedenini kontrol etmek için kullanılması örneğidir.

Zahra Ali (2019) İslami feminizmler konusunda özellikle dine biçilen özün, bu özün kimler tarafından, hangi gerekçelerle ve neticesinde kimleri dezavantajlı bırakacak şekilde uygulandığına dikkat etmek gerektiğini ifade eder. Bundan dolayı, kadının bedenini sınırlayan ve ideolojilerini güçlendirmek için dini referans olarak kullanan politik erke karşı İslami feminizmler alanında çalışmaların yürütülmesi gerekir. Kadın bedenini sınırlayan ayetlerin yeniden ele alınmasının, uygulamalar ile ana kaynak arasındaki farka dikkat çekilecek raporlama çalışmalarının bu bağlamda etkili olacağı düşünülmüştür.

Bu konuda diğer bir politika önerisi de araştırma alanında olmuştur. Başörtüsü, okullarda başörtüsü veya kılık kıyafete yüklenilen dinî anlamın, yetkin kişilerce ele alınması önerilmiştir. İmam Hatip Okulları’nın sayıca arttığı ve 18 yaş altındaki çocukların “zorunlu” başörtüsü takmalarının pedagojik açıdan riskli olabileceğine dair tartışmalar devam etmektedir. Kılık kıyafetin, pedagojik olarak Türkiye’deki çocukları nasıl etkilediğine ilişkin bir saha çalışmasının yapılması, ideolojilere göre değişen ve dönüştürülen eğitim sistemlerinin çocuklar üzerindeki etkisinin nasıl olduğunu anlamak konusunda faydalı olacaktır. Ayrıca bu bağlamda “İslamda örtü ve örtünme” üzerine çalışmalar yapmış yetkin kişilerin kaynaklarını yeniden çevirerek ve yorumlayarak; dayatılan din destekli argümanların arka planları hakkında farkındalığı geliştirmek, karar vericileri etkilemek bağlamında önemlidir.

1.2. Cinsellik Politikalarına Karşı #metoo

#metoo hareketi, 2018 yılında sosyal medya üzerinden kadın olduğu için şiddete maruz kalan kadınların hikâyelerini paylaştıkları bir çalışmadır. Bu çalışmayla hem kadınların yaşadıklarının müsebbibi değil mağduru olduk-

larını ifade etmeleri hem de yalnız olmadıklarını fark etmeleri açısından önemlidir. Kamusal veya özel alanda cinsiyetinden dolayı ayrımcılık ve şiddete maruz kalan kadınlar için öncelikle Diyarbakır özelinde bir raporlama çalışması yapılması gerektiği ve yaşanan sorunlar doğrultusunda etkili olabilecek sosyal medya kampanyalarının yürütülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu çalışma hem kadınların, yerelde cinsiyetlerinden dolayı neler yaşadıklarını öğrenme hem de yapılacak çalışmalarla bu konu hakkında konuşmaları için cesaretlenmelerini artırmak açısından örnek olabilir.

1.3. Bedenimizi Nasıl Algılıyoruz vs. Bedenimiz Nasıl Algılanıyor?

Beden algısı, beden memnuniyeti ve memnuniyetsizliğini belirlemedeki ana etkenlerden bir tanesidir. Bedenin nasıl algılandığı sadece bireysel değil, ataerkil sistemin toplumsal cinsiyet kalıplarına uygun olacak şekilde toplumsal olarak da farklılaşabilen bir durum. Medyanın bu bağlamda bedenlere sınırlar getirmesi ve bunların genellikle toplumsal cinsiyet kalıplarıyla paralel oluşu cinsiyetler için belli beden algılarının oluşumunu hızlandırmaktadır. Kadın bedeni dişil naiflik üzerinden kurgulanırken, erkek bedeni eril güç üzerine kurgulanır. Yeterince naif olmayan veya dişil özellikler göstermeyen kadınların kendilerini yetersiz, “çirkin” hissetmeleri, özgüven ve öz algılarının zayıflaması bu durumun olası sonuçlarındandır. Diyarbakır’da beden algısı yönünde çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmalardan önce Diyarbakır’da yaşayan kadınların beden algılarının nasıl olduğuna ilişkin bir raporlama çalışmasının yapılması hem algıların nasıl olduğu hem de geliştirilecek program içeriğini belirlemede etkili olacaktır.

2. Toplumsal/Sosyal Alana Yönelik Politika Önerileri

Görünmez Duvarların İnşası

Ataerkil toplumlarda bedene atanan cinsiyetle birlikte tanımlanan cinsiyet rolleri, bireylerin anne karnından itibaren “kader”ini tayin etmektedir. Bu tayin süreci doğumdan sonra öncelikle aile içinde başlayan ve daha sonra toplumun farklı katmanlarıyla ilişkilenebilir devam eden sosyalleşme süreciyle uygulamaya geçer. Kız çocuk-oğlan çocuk karakteri, kıyafeti, oyuncuğu, ilerleyen yaşlarda kadın-erkek mekânları, meslekleri, rolleri olarak bireylerin yaşamlarında varlığını devam ettirir. Oyun alanlarının ve kullanılan malzemelerin farklılaştırılması ve cinsiyete göre anlamlandırılmasıyla başlayan sosyalleşme, mekânların ve mekânlar içinde kişilerin neler yapıp neler yapamayacağı veya neye maruz kalıp neye maruz kalamayacaklarını belirler.

Kadına uygun olmayan mekânda kadının bulunması orada uğrayacağı herhangi bir şiddetin “normal” olarak algılanmasına sebep olabilmektedir.

Görünmez duvarların inşasında yani cinsiyete göre sosyalleşmenin ilk ve önemli sacayaklarından biri olan ailenin ele alınması ve aile içi ne tür pratiklerin cinsiyetçi ve ayrımcı öğeler içerdiği tartışılmalıdır. Aileye odaklanmanın iki ana sebebi vardır: (1) ailenin ataerkil toplum yapısı içinde sistemin devam ettiricisi olabilmesi ve (2) bireyin nerede ve nasıl yetiştiği, ilerleyen yaşamı üzerinden doğrudan etkiye sahiptir. Bunlardan dolayı aile kavramının eleştirel gözle ele alınması gerektiğini düşünen bell hooks (2016) medyaya yansıyan aile modelinin beyaz, orta sınıf, çalışan baba, ev hanımı anne, bir kız ve bir erkek formunda olmasının ideolojik olarak sahip olunmak istenen aile modelini yansıttığını söyler. Kadına ev içiyle biçilen alan, ileride kızı için de aynısı olacak şekilde devam eder. Çokça reklamı yapılan bu ailenin kız çocuğu pembe giyinir ve evcilik oynamaktan keyif alırken, oğlan çocuğu arabalarla oynayıp onları yarıştırmaktan keyif alan ve favori rengi mavi olan bir çocuktur. Bu ortam içinde kız ve oğlan çocuk için kabul edilebilir ve kabul edilemez olarak ilan edilen davranış kalıplarına uymayan çocuklar ya “kız gibi” denilerek aşağılanır ya da “erkek gibi” denilerek yüceltilir.

Doğumdan önce başlayan ve temelini aileden alan sosyalleşme, bireyin cinsiyetinin tanımlanmasıyla kurallar silsilesine maruz kalması ve bu kurallara uyması halinde mutlu olacağı ve herkesi mutlu edeceği mesajlarıyla devam eder. Henüz farkındalığı gelişmemişken cinsiyetine göre davranması gereken bireylerin, ne kadar “özgür bir seçim”de bulunduğu, seçtiği mesleğin, yaşadığı yerin, arkadaşlarının, geleceğe dair beklentilerinin ne kadarının onun bahsedilen özgür seçimiyle yapıldığı, sosyal politikalar alanında öneri geliştirilirken göz önüne alınması gerekir. Bu bağlamda Diyarbakır İçin Kadın Okumaları süresince aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

2.1. Sosyal Yapının İçinde Bir Girdap: Aile

Aile klasik anlamıyla toplumun yapıtaşırken, sosyalleşmenin yani doğumla beraber dış dünyayla temasın ilk merkezidir. Bireylerin dış dünyayı nasıl algılayacakları, dış dünyayla nasıl ilişki kuracakları, kendilerine yönelik algılarının nasıl şekilleneceği tam olarak olmasa bile ilk olarak aileden etkilenerek oluşur. Başkalarına ve kendine güvenin de etkilendiği aile; sosyal, psikolojik ve karakter gelişimi açısından etkisi yadsınmayan bir yerdir. Bundan dolayı istismar, önyargıların öğretilmesi ve ataerkinin yeniden üretilmesi gibi negatif işlevleri de olabilir. Özellikle bell hooks'un *Feminizm Herkes İçindir*

kitabında aile, çocuk yetiştirme konuları gruplar içinde tartışılmış ve çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Bunlar:

Erkekler İçin Cinsel İstismar Farkındalık Eğitimleri

İhmal ve istismar konularında yapılan paylaşımlar neticesinde genellikle kadınların bu eğitimlere katıldığını ortaya çıkmıştır. Erkeklerin (babalar, erkek kardeşler gibi) istismar hakkında bilinçlenmesi aile içi şiddetin türlerinden biri olan istismarın azalmasında etkili olabilir.

Çocuklara Ve Ebeveynlerine Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Farkındalık Eğitimi

Ailelere cinsiyet eşitliği odaklı çocuk yetiştirme farkındalık eğitimleri verilirken çocuklarına da toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalık çalışmalarının geliştirilmesi. Bu bağlamda sivil toplum Milli Eğitim Bakanlığı'yla işbirliği yapıp, okullara uygun program hazırlayıp, öğretmen eğitimleri düzenleyerek çocuklara ulaşabilir.

Baba-Çocuk İlişisini Geliştirmek Üzerine Baba Eğitim Programları Geliştirmek

Çocukların bakımı ve yetiştirilmesi toplumsal cinsiyet normlarına paralel olarak annelerin görevlerinden kabul edilir. Çocuğuyla daha fazla zaman geçiren anne, onunla bağ kurarken, bakımı ve gelişimiyle ilgilenmesi toplumsal açıdan "kabul görmeyen" babaların hem çocukla bağ kurmalarını zorlaştırır hem de kurulmayan bu bağ, çocuğun aile ilişkileri bağlamında belli birilerine yakın olması ve diğerinden "korkması"yla sonuçlanabilecek asimetric bir sonuca neden olur. Bundan dolayı baba-çocuk ilişkisinin geliştirilmesi, hem erkeklere biçilen babalık rolünün dışına çıkıp daha sağlıklı ebeveyn çocuk ilişkisi kurmalarını ve çocuk bakımında kadın erkek ayrımının zayıflamasını sağlarken hem de çocukların ebeveynleriyle olumlu bağ kurup aynı zamanda daha az cinsiyetçiliğe maruz kalmalarına sebep olur.

2.2. Şiddet

Kadına yönelik şiddet; toplumsal cinsiyet rollerinin sonucu olan ayrımcılığın sonuçlarındandır. Fiziksel, psikolojik, sözel, ekonomik, cinsel gibi genellikle birden çok şiddet türüne aynı anda maruz kalan kadın fakirlik, psikolojik rahatsızlıklar, özgüven eksikliği, fiziksel rahatsızlıklar gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalır. Öfkelenme, sinirlenme, bir anda parlama gibi "haklara" sahip olan erkeklerin kadınların kışkırtması sonucu mağdur olarak kabul görülmeleri, kadına yönelik şiddetin devamına sebep olmaktadır.

Aile içinde, flört ederken, işyerinde veya herhangi bir kişiden şiddete maruz kalan kadının güçlendirilmesi, kadın çalışmalarının olmazsa olmazlarından- dır. Kökeni ataerkil sistemin toplumsal cinsiyet rollerine dayanan şiddet ve şiddet mekanizmasının mağduru olan kadın ve faili olan erkek veya kadın için her iki gruba yönelik müdahale programlarının geliştirilmesi gerekir. Bununla beraber toplumsal cinsiyet rollerinin dayatılmasının, şiddeti artırdığı göz önüne alınırsa toplumsal cinsiyet eşitliği alanında yapılacak her çalışmanın şiddetle mücadelede doğrudan veya dolaylı katkı sağlayacağını da kabul etmek gerekir. Şiddet ve kadına yönelik şiddet bağlamında Diyarbakır'da neler yapılabileceğine ilişkin geliştirilen öneriler şunlardır:

Kadın Destek Merkezlerinin Sayıca Artırılması

Olağanüstü hal sürecinde kapatılan kadın merkezleri, o merkezlerden faydalanan pek çok kadını mağdur etmiştir. Aile içi şiddet vakalarının, hak ihlallerinin oldukça yoğun olduğu Türkiye'de, bir mahalledeki her kadının rahatlıkla gidebileceği farklı merkezlerin olması kadınların güçlendirilmesi açısından önemlidir. Kadınların ihtiyaç duyabileceği sivil toplum destekli, belediyeye veya valiliğe bağlı merkezler hem sivil toplum hem de karar vericiler tarafından işler halde tutulmalıdır. Kadınlar yaşamının herhangi bir zamanında herhangi bir konuda bilgi almak isteyebilir, psikolojik destek talep edebilir veya şiddet mağduru olarak bu merkezlere başvurabilir. Merkezlerin kadınları her alanda destekleyecek şekilde Diyarbakır'da var olması, kadınların yalnız olmadıklarına ve sorunlarına çözüm ararken destek bulabileceklerine ve merkezlerin katkısı ile farkındalık, bilgi ve becerisi gelişen kadına yönelik negatif tutumun hem kadının öznelliğinde hem de şehrin genelinde kırılma sağlaması açısından önemlidir.

Ev İçi Şiddetle Mücadele

"Aile içinde olan aile içinde kalır", "Bu aile meselesidir" denilip üzeri kapatılmaya çalışılan ve kadının sistematik bir şekilde maruz bırakıldığı aile içi şiddet, hem Diyarbakır'da hem de Türkiye genelinde müdahale edilmesi gereken bir sorundur. Aile içi şiddet yerine ev içi şiddet denilmesi, ev ve eve bağlı olan herhangi biri tarafından uygulanabilecek şiddet olmasından dolayı, şiddeti sadece aile bireylerine indirgemez. Ev içi şiddet, çok büyük ve detaylı şekilde ele alınması gereken konulardan biridir. Şiddete yönelik farkındalık geliştirme çalışmaları, ev ortamında cinsiyet eşitliği doğrultusundaki uygulamaların desteklenmesi, şiddet mağdurlarının sığınma evlerine yerleştirilmesi ve oralarda güçlendirilmesi, şiddete yönelik psikolojik, eko-

nomik, hukuki destek gibi pek çok konuyu kapsar. Her bir alan hem karar vericilerin hem de sivil toplumun aktif bir şekilde ve iletişim halinde müdahalede bulunması gereken alanlardır. Diyarbakır özelinde düşünüldüğünde sığınma evlerinin sayısal yetersizliği, sayısının artırılması ve kadınların güçlendirilmesinde yeterince etkili olamamalarından dolayı daha işler hale getirilmesi iki soruna çözüm olarak iki politika önerisi olmuştur.

Şiddet Uygulayan Erkekler İçin Rehabilitasyon Merkezlerinin Açılması

Genellikle şiddet uygulayan –yani şiddetin faili– erkek olurken mağduru kadın olmaktadır. Şiddet mağduru için sığınma evi, psikolojik veya hukuki destek sağlanırken, şiddetin faili hakkında ya uzaklaştırma kararı doğrultusunda şiddetin meydana geldiği yerden uzaklaştırılır ya da herhangi bir işlem yapılmaz. Şiddet vakalarında yardıma ihtiyacı olanın sadece kadının yani mağdurun olacağı algısı toplumsal cinsiyet rolleriyle paralel bir düşüncedir ve alt mesajında kadının zayıflığına ve destek almasına vurgu içerir. Erkeğin herhangi bir hizmet veya destek almak zorunda kalmaması psikolojik olarak erkeğin yani şiddet failinin haklılığı, yardıma ihtiyacı olmadığı ve dolayısıyla şiddetin kadının “abarttığı bir şey” olması algısını pekiştirir. Şiddetin failine odaklanmak göz ardı edilmesine rağmen mevcut şiddetin ortadan kaldırılması ve güvenliğin yeniden tesisi ancak faile yani erkeğe yönelik rehabilitasyon çalışmalarıyla mümkün olabilir. Erkeklerin öfkeleriyle baş etme ve şiddetsiz iletişim gibi becerilerinin güçlendirilmesi ve onlara yönelik tabibinin de yapıldığı psikolojik destek hizmetinin sağlanması, erkeğin şiddet kullanmadan güçlenmesini sağlarken kadının maruz kaldığı şiddetin etkili bir şekilde azalması için de önemlidir. Bundan dolayı karar vericilerin Diyarbakır özelinde ve Türkiye genelinde şiddet failine yönelik rehabilitasyon süreci zorunluluğu getirmesi gerekir. Bu bağlamda sivil toplum örgütlerinin de farkındalık çalışmaları yürütmeleri, kadına yönelik şiddetin azalması ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanında atılacak adımlardan biri olarak görülmemelidir.

İstismara Maruz Kalan Çocuklara Psiko-sosyal Destek Çalışmaları Yürütmek

Kadın çalışmalarında geliştirilen politika önerileri toplantısı şiddet ve şiddetin türlerinden olan istismar mağduru çocukların da desteklenmesi gerektiği konusunda görüş geliştirilmesiyle devam etmiştir. Genellikle istismar mağduru çocuklar kız çocukları olurken maruz kaldıkları istismar sonrası uygulanmayacak çok yönlü bir program, bu çocukların yaşamlarına devam etmelerinde sorunlar yaşamalarına sebep olur. Namus kavramı, Diyarbakır

özelinde ne yazık ki hâlâ önemini koruduğu için istismar mağduru çocuk, aile ve toplum nazarında geri dönülemez bir durumda yaftalanarak erken yaşta evlendirilmelere, fiziksel, psikolojik veya cinsel şiddete, sosyal yalnızlaştırılmaya da maruz bırakılabilir. Hayatta kalan koruma amaçlı yurtlarda veya aileleriyle kalan bu çocukların psiko-sosyal gelişimleri için sivil toplum ve karar vericiler işbirliğinde programlar geliştirilmelidir.

2.3. Toplumsal Cinsiyet Normları, Karşı Farkındalık Geliştirme Çalışmaları

Toplumsal cinsiyet normları, sosyal yaşamın içinde ataerkil sistemin yeniden üretilmesinin arka planında yer alan temel unsurlardandır. Aile, arkadaş, iş yaşamı, sosyal, politik, eğitim ve sağlık alanını bir bütün olarak içine alabilecek bu normlar, cinsiyetçilik ve ayrımcılığın altyapısını hazırlar. Bundan dolayı toplumsal cinsiyet normlarına yönelik geliştirilecek farkındalık çalışmaları, cinsiyetçi toplum yapısının zayıflamasını, kadına karşı ayrımcılıkla mücadelede kolaylık sağlaması gibi avantajlara sahip olmak açısından oldukça gereklidir. Toplumsal cinsiyet normları yaşamın her alanında ve herhangi bir zamanda karşılaşılabılır olduğu için, cinsiyete göre ayırımın olduğu her alanla alakalı müdahale programlarının geliştirilmesi önemlidir. Diyarbakır için Kadın Okumaları Çalışması kapsamında, toplumsal cinsiyet normlarına karşı farkındalık geliştirme alanında sivil toplum ve karar vericilere yönelik politika önerileri şöyledir:

Kadınlara Yönelik Düzenlenecek Farkındalık Geliştirme Faaliyetleri İçin İhtiyaç Analizi Yapılması

Diyarbakır özelinde kadınlara yönelik geliştirilecek farkındalık geliştirme çalışmalarında, kadınların ihtiyaç alanlarının belirlenmesi için ihtiyaç analizi raporlama çalışması yürütülmelidir. Farklı sosyal sınıf ve arka plandan gelen kadının beklenti ve ihtiyaçları aynı değildir ve hedef kitlelere yönelik tek tip çalışma yürütmek yerine ihtiyaca odaklanmak ve kitleye göre çalışmaların özelleştirilmesi ve sivil toplumun yetkinliğini artırması beklenen etkilerin sağlanması açısından önemlidir.

Kadınlara ve Erkeklerle Yönelik Farkındalık Geliştirme Çalışmalarının Düzenlenmesi

Toplumsal cinsiyet normlarının sonucu olarak cinsiyete göre kalıp yargılar ve ayrımcılıkla mücadelede en etkili yolların başında gelenlerden şeylerden biri, toplumda yaşayan bireylere yönelik farkındalık geliştirme çalışmaları düzenlemektir. Bireylerin cinsiyetlerinden dolayı maruz bırakıldıkları top-

lumsal cinsiyet normlarının vazgeçilebilir ve takip etme zorunluluğu olmayan normlar olduğunu öğrenmeleri, hem onların özgür iradeleriyle karar almalarını teşvik eder hem de normların dayatma ve ayrımcılığa dönüşmesine mâni olur. Farkındalığı gelişen bireyler, cinsiyetçi toplum yapısının yeniden üretimine katkı sağlamayacağı için ataerkil sistemin de zayıflamasına yol verir. Hem bireysel hem de toplumsal değişim/dönüşüm için farkındalık geliştirme çalışmaları yürütülmelidir. Bu çalışmalar cinsiyet, yaş, sınıf, etnik köken gibi değişkenler göz ardı edilerek her gruba yönelik yapılmalıdır. Sadece kadınlara veya erkeklere yönelik gerçekleştirilecek çalışmalar, ikisine yönelik yapılan çalışmalar kadar etkili olmaz.

Tüm Eğitim Kademelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Dersleri Verilmesi

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin eğitimin bütün kademelerine, bireylerin yaş ve gelişim durumları göz önünde bulundurularak yerleştirilmesi, toplumsal cinsiyet normlarıyla her yaş ve kademedede farkındalık yaratmak açısından müdahale hizmetinin önkoşuludur. Öncelikle üniversitelerin cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele kapsamında, müfredata zorunlu veya seçmeli olacak şekilde toplumsal cinsiyet eşitliği dersini ilave etmeleri gerekir. Bu bağlamda üniversitelerin Yüksek Öğrenim Kurumu'yla işbirliği yaparak karar almaları gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin belli fakülteler yerine tüm üniversitelerde yaygınlaştırılması gerekirken, YÖK toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmalarını durdurma yoluna giderek bu konudaki çalışmalara ket vurmuştur. Bu karardan geri adım atılmalı ve öncelik eğitim fakültelerinde olmak üzere tüm üniversitelere ve bölümlere zorunlu veya seçmeli toplumsal cinsiyet eşitliği dersi getirilmelidir.

Kadınların Sosyal Hayata Katılımını Teşvik Etmek

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadelede etkili yollardan biri de, kadınların kamusal alanda görünürlüğünü artırmaya yönelik çalışma yürütmektir. Kadınların ihtiyaç harici sosyalleşmek için evlerinden dışarı çıkması, “erkeğe ait kamusal alan imajı”nın sarsılmasını ve kadınların bu alanları istedikleri gibi kullanmalarını sağlar. Sosyal yaşama katılıma teşvik edilen kadınlar, kendi çocuklarını, arkadaşlarını teşvik ederek bu halkayı genişletebilirler. Bundan dolayı kadınların kamusal alanlarda sosyalleşmelerinin teşvik edileceği projeler, sosyo-kültürel faaliyetlere katılımı hedef alan uygulamalar sivil toplum ve karar vericiler tarafından geliştirilmelidir. Örneğin, kısa vadede çocuk dostu kurum ve mekânların artırılması, kadınların sosyal yaşamın bir parçası olmasını kolaylaştıracaktır.

Kadın Çalışmalarının (Sorun, İhtiyaç ve Çözümler İçin) Görünürlüğünü Artırmak

Müdahale programlarının yaygınlaşması, çalışmaların kalıcılığını güçlendirmek açısından önemlidir. Kadın çalışmaları alanında yürütülecek çalışmaların rapor, afiş, billboard, yerel ve ulusal yayın yapan televizyon ve radyo kanalları yayınlarıyla, çalışmaların görünürlüğünü artırmak, böylesi çalışmalarla farkındalığı geliştirmek işlevsel olabilmektedir. Çalışmaların görünürlüğünün artırılması ülkenin farklı yerlerinde benzer çalışma yapanlara örnek teşkil etmesi açısından faydalıyken toplumsal farkındalığın gelişmesi için de yapılan çalışmaların yaygınlaşması gereklidir.

Mekânın Cinsiyetsizleştirilmesi

Özel mekân-kamusal mekân ayrımında, kadınların özel mekânla özdeşleştirilmeleri onların kamusal alan kullanımını azaltmakta ve erkek alanı olarak kabul görülen kamusal alanın daha da erkekleştirilmesine sebep olmaktadır. Kadınların gezmek, ihtiyaçlarını karşılamak için kamusal alanda görünür olmaları, hâlâ belli mekânların erkeklik mekânı olarak algılanmasına mâni değildir. Bu bağlamda erkeklik mekânı olarak bilinen ve kadınların önünden geçerken dahi kendilerini rahat hissetmedikleri kıraathaneler için, Diyarbakır'da yaşayan kadınların o mekânlara gidip kullanımlarının teşvik edilmesi önerilmiştir. Bu bağlamda seçilecek belli mahalle kıraathanelerine kadınların belli aralıklarla gitmesi, onların erkek mekânı algısını değiştirmek/dönüştürmek için etkili olacaktır.

3. Emek-Sınıf Alanına Yönelik Politika Önerileri

Hakların Yeniden Keşfi

Kapitalist üretim ilişkisinin hâkim olduğu günümüzde maddi getirisi olan etkinliklerin "iş" olarak değerlendirilmesi, maddi getirisi olmayan veya maddi getirisi olması gereken işlerin "uğraş" yani bir çeşit hobi olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. *Breadwinning* yani eve para/ekmek getirmenin saygın olarak algılanması, yaptığı iş karşılığında para alan erkek ile para alamayan kadın arasındaki toplumsal cinsiyet rolleriyle inşasına başlanan uçurumun daha da derinleşmesine sebep olmaktadır. Ev içi ve ev dışı emeğin karşılaştırılmasında değersizleştirilen ev emeği, kadının üretici olmadığı, bağımlı olduğu ve bundan dolayı itaat etmesi gerektiği söylemleriyle yok sayılır. Aksu Bora'nın *Kadınların Sınıfında* ele aldığı gibi ev işçisi olan kadınların kendi evlerinde yaptıkları işler için para almayıp başka insanların evinde bunu yapmalarının ve karşılığında para almalarının yapılan iş aynı olmasına rağmen değer, statü ve motivasyon açısından kadınları farklı etkilemektedir.

Ev içi ve ev dışı emek arasındaki hiyerarşi, kadınların çalışma hayatına dahilliyle farklı boyutlarda kadınları etkilemeye devam etmektedir. Meslek seçimlerinde cinsiyete göre “kolaylık” vurgusunun sıkça yapıyor olması, kadınların belli mesleklere yönelmesi/yönlendirilmesine sebep olmaktadır. Kadına göre işler genelde ev içine yakın olabilecek, üreten erkeğin yeniden üretmesine yardımcı (esas olmayan) olarak görülen işler üzerinde yoğunlaşırken (öğretmen, hemşire, sekreter gibi) erkeğe göre işler (doktor, mühendis, avukat gibi) yönetim, idare, güç üzerinde yoğunlaşır ve ev dışı zorlu yaşam, üretme ve ilerlemeyle özdeşleştirilir. Modernitenin güçlendirdiği ve keskinleştirdiği duygusal kadın-akıllı erkek ikiliğine göre şekillenen iş tanımları, cinsiyetinden beklenen şekilde seçim yapmayan kadın ve erkeklerin garip algılanmasına sebep olur.

Cinsiyetlerinden beklenen şekilde seçim yapan veya yapmayan kadınlar “iş yaşamı” içinde kadın olmasından kaynaklı yukarıda bahsedilenler haricindeki sorunlarla da baş etmek zorunda bırakılır. Aynı işi yapmasına rağmen erkekten daha düşük maaş önerilmesi veya alması, iş tanımı içinde yer almayan ama “ev işi olarak algılanan” küçük işlerin kadından beklenmesi, yaptığı işin hobi gibi algılanıp iş sonrası asıl mesaisinin ev işi veya çocukları olduğu algısı, zaten evlenecek veya çocuk sahibi olacak diye işe alınmaması veya işte yükseltilmemesi bunlardan sadece bazılarıdır.

Emek ve sosyal sınıf birbirlerini yakından takip eden kavramlardır. Emekğin karşılığında alınan ücret ile kişilerin dahil olarak algılandığı sosyal sınıflar ve bu sınıflardan gerçekleştirmeleri istenen beklentiler, cinsiyetçi toplum sarmalına bir halka daha eklemektedir. Çalışan kadının özgür, istediğini yapabilen toplumsal imajına karşılık olarak “çalışmayan kadınlar”ın para kazanmadığı için itaat etmesi, para kazananın “gönlünü hoş tutması” beklenmektedir. Bu önyargılar kendi içlerinde çelişkiler de barındırmaktadır. Çalışmanın ve para kazanmanın toplumsal bir değer olması, kadın çalışıp para kazanmaya başladığında sorgulanan, değersiz görülen bir hal alır. Çalışan kadının “asıl işi” olan evi ve çocuklarını bırakıp para kazanmak için, erkekler dünyasına girmesi baskısına karşılık “çocuk da yaparım kariyer de” mantığının beslendiği, ailesine destek olmak için çalışan ama anneliğinden ve “ev hanımlığı görevleri”nden de kaçmadan onları başka mesaisi yokmuş gibi yerine getiren kadın refleksiyle çalışan kadınları iki mesai arasında sıkıştırmaktadır. Bu durum maaş kartı eşlerinde olan kadınların sayısının azımsanmayacak kadar fazla olması, evlilik sürecinde çalışan kadınla evlenmek isteyen erkeklerin ev işlerini de kadınların yapmasını ve bunun onların

görevi olduğunu öne sürmesi gibi örneklerle dışı vurulmaktadır. Aynı zamanda bekleneni yapmayan kadının sadakat ve bağlılık adıyla kadınlığının sorgulanması, ona yetersiz olduğunun hissettirilmesiyle kadınlar cinsiyet ayrımcılığı kaynaklı psikolojik şiddete maruz kalmaktadır. Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması süresince emek ve sınıf mevzusuna ilişkin hem *Kadınların Sınıfı* okunur/tartışılırken hem de sürecin genelinde çeşitli politika önerileri ön plana çıkmıştır.

3.1. Bir İş Kolu Olarak Ev Hanımlığı

Yukarıda bahsedilen evin özel alan olarak ayrılması ve ev için işlerin, iş kategorisinde algılanmamasından dolayı çalışmayan ama evde çalışan kadınlar mağdur olmaktadır. EmegİN görünmez kılınmasının haricinde, ev işinin sevgi ve sadakatin sembolü olmak gibi kadına duygusal ağırlık üzerinden yüklenen bu misyon, ev ve ev işini içinden çıkılmaz bir girdap haline getirmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin gereklerinden biri olan, “ev işi kadının işidir” anlayışı evlilikte kadın için takdir edilmeme, duygusal sömürülme ve çalışmıyor algısı haricinde herhangi bir sebeple evlilik bağı dışına çıkan kadın için genel bir sorunun habercisidir. Yıllar boyunca ev ve ev işleriyle uğraştığı için başka alanlarda eğitim almayan/alamayan kadın, vasıfsız işçi olarak bilinirken, benzer şekillerde bir işte çalışan erkek sigorta, emeklilik gibi çeşitli sosyal haklara sahip olmaktadır. Sigortası yapılmamış kadın, evlilik bağı ortadan kalktıktan sonra eşinin ev işleri ve çocuklarla ilgilenip kendisine açtığı fırsatlardan yararlanarak devam ettiği işine, sigortasına, emekliliğine yatırım yapmaktadır. Türkiye’de son yıllarda değişen medeni hukuk, evlilik sonrası alınan malların boşanmada eşit paylaşması yönünde olumlu bir ibare içermesine rağmen pratikte hâlâ, “Ben çalışıp aldım eski karım evde oturdu,” deyip, kadının kanunen sahip olduğu hakların yerine getirilmesine tepki gösteren eş sayısı az değildir.

Eşit mal paylaşımı yapılsın yapılmıyın, sosyal güvencesi olmayan kadının iş tecrübesi de yoksa boşanmada isteksizlik, boşandıktan sonra kendine yetememe korkusu, depresyon, fakirleşme ve toplumsal baskıya maruz kalma gibi sorunlarla baş etmek zorunda kalır. Bu bağlamda evli ve ücret karşılığı bir işte çalışmayan kadının sigortasının yapılması ve ev hanımlığının bir iş kolu olarak görülmesi *Kadınların Sınıfı* tartışılırken Aksu Bora’nın söyleşisinde politika önerisi olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca boşanma süreci ve sonrasında kadınlara destek olmak, iş bulma veya yeniden yaşamını idame ettirecek şekilde bağımsızlaşabilmede kadınlara destek olmak için sivil toplumun harekete geçirilmesi gerektiği önerilmiştir.

3.2. Nafaka Hakkı

Kadının daha az kusurlu olduğu, boşanmayla birlikte yoksullaşacağı ve boşandığı eşinin yoksulluk nafakası verecek maddi imkânlarının olması gibi şartları taşıyan yoksulluk nafakası genellikle 150-500 TL arasında değışen bir miktara tekabül etmektedir. Nafakanın mahkemece onaylanması için sayılan bu özelliklerin hepsinin bir arada bulunmasına rağmen yoksulluk nafakası hakkında faydalanmasına hükmedilen kadın, nafakayı düzenli almakta zorlanabilmektedir. Türkiye’de sıkça tartışılan ve “mağdur edilen nafaka veren eşler”in kaldırılması için çalışmalar yürütmesiyle kadınların kazanılmış hakkı tehlikededir. Evliliği boyunca ev işleriyle uğraşmış, hiçbir geliri olmayan, evlendikten sonra sadece evlendiği için çalıştığı işini bırakan kadının sosyal baskı bir yana, ekonomik sebeplerle boşanmak istememesi yaygındır. Yoksulluk nafakasının miktarı kadının geçimini sağlamak konusunda yeterli bir miktar değilken, ona destek olabilecek nafakanın kaldırılması talebi daha sık dillendirilmeye başlanmıştır. Diyarbakır’da kadın çalışmaları yürüten sivil toplum kuruluşlarının nafaka hakkının korunmasına ilişkin farkındalık geliştirme ve lobicilik yapmak gibi faaliyetlerde bulunması, Diyarbakır’da yaşayan ve boşandıktan sonra yoksullaşan kadının desteklenmesi için atılması gereken adımlardan biridir.

3.3. Ev İşçileri

Ev işleri mesai saati olmayan, düşük ücrete, yasal iş statüsünde olmayan ve genellikle toplumsal cinsiyet rollerine uyumlu olarak kadınlar tarafından yapılan bir iştir. Güvensiz, güvenliksiz, düşük ücretli ve saygın olarak da algılanmayan bu iş kolu, dar gelirli kadınlar için Diyarbakır’da ülkenin geri kalanında olduğu gibi tercih edilir. Meslek olarak tanınmadığı için bir standartı olmayan bu işte, katılımcıların örnekleri 18 yaş altındaki kadınların yatılı şekilde çocuk baktığı veya ev işlerini yaptığı yönünde olabilmektedir.

Politika önerisi geliştirme toplantısında katılımcılardan birinin önerisi, sivil toplumun ev işçisi kadınları yasal hakları konusunda bilgilendirecek şekilde çalışmalar yürütmesi gerektiği olmuştur. Bununla beraber ev işçiliğinin bir iş kolu olarak tanınması gerektiği, söyleşiler esnasında önerilen çözümlerden biridir. Çalışan kadınların haklarını bilmesi, bunları talep etmeleri ve ev işçiliğinin standartları belli bir iş kolu olması önerisiyle birlikte kadınları çalışmaya teşvik etmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda bilgilendirme ve lobicilik faaliyetleriyle sivil toplumun ev işçisi kadınların hakları için çalışması tavsiye edilmiştir.

3.4. Kadınların Çalışma Oranının Artırılması İçin İstihdam Teşviki

Ekonomik bağımsızlık kadının özgürleşmesinin önemli basamaklarından biridir. Ekonomik şiddete maruz kalan, çalışma noktasında becerileri sürekli sorgulanan ve cinsiyetinden dolayı çalışması istenmeyen kadın, ekonomik anlamda birilerine bağımlı kaldıkça karar verme becerileri, özgüven ve öz yeterlilik algısı, yaşamını değiştirme, dönüştürme gücünden kısmen veya tamamen mahrum kalmasına sebep olabilir. Bundan dolayı kadının iş yaşamına katılmasının karar vericilerce teşvik edilmesi ve bu doğrultuda yasal düzenlemeler yapılması ve mekanizmalar oluşturulması elzemdir. Kadın çalışan kotasının getirilmesi, kadın çalışan sayısına göre vergiden muafiyet ve sigortanın kısmen devlet tarafından ödenmesi işverenler için çeşitli teşvik unsurları olabilir.

Kadın İş Arama Ağı

Sivil toplum öncülüğünde yapılabilecek bir ağ çalışmasıyla iş arayan kadınlar ile işverenler arasında bir bağ kurulabilir. Çalışmak isteyen kadınların iş ilanlarına başvuruları ve çalışmaya başladıktan sonra takiplerini de içerecek böylesi bir mekanizma, Diyarbakır'da kadınların çalışma yaşamına dahil olmaları açısından önemlidir.

Geçimlik Tarım ve Hayvancılık Teşviki

Tarım ve hayvancılık Diyarbakır'daki geçim kollarının başında gelir. Genellikle tarım ve hayvancılıkla ilgilenen ailelerde kadınlar hem tarla hem de hayvancılıkla ilgili geri plandaki işleri yürütürken erkekler alım satım gibi karar verme ve parayı kontrol etme gibi kısımlarla ilgilenir. Verdiği emeğin karşılığında sadece bir görevi yerine getirmek gibi manevi bir kazanç varken maddi kazanç noktasında alım satım veya alışverişte yer almadığı için emeğinin değersizleştirilmesiyle karşı karşıya kalır kadın. Kadın faaliyetlerine teşvik, karar vericiler tarafından kadını güçlendiren önerilerden biridir. Kadın çiftçiye kredi veya hibe desteğinde pozitif ayrımcılık tanınması, vergilerin indirilmesi ve kadın çiftçinin ücretsiz eğitimlerle donanımının artırılması, kadının uğraştığı ekonomik faaliyeti/emeğinin maddi karşılığını alması ve güçlenmesi demektir.

4. Etnik ve Politik Barışa Yönelik Politika Önerileri

Türkiye’de Kesişimsellik Problemi

Diyarbakır özelinde yürütülen Diyarbakır İçin Kadın Okumaları, hem süreç olarak ele alınan tartışmalar ve söyleşilerde hem de sonuç olarak ortaya konan politika önerilerinde genellikle Kürtler tarafından dile getirilen, etnik ayrımcılık ve barışın inşasına paralel olarak bölgede yaşayan kadınların sorunlarına ve çözüm önerilerine yansımıştır. Kadın şemsiyesi altında bir araya gelmek ikinci dalga feminist hareketin eleştirilen noktalarından bir tanesidir. Üçüncü dalga ile tartışmalara dahil edilen kesişimsellik, her kadının çeşitli şekillerde cinsiyetinden dolayı ayrımcılığa ve şiddete maruz kaldığını söylerken; yine bu kadınların farklı kimliklerinden dolayı farklı şekillerde ayrımcılığa maruz kalacaklarını ifade eder. Yani bir kadının yaşadığı/maruz kaldığı ayrımcılık diğer bir kadının yaşadığı/maruz kaldığı ayrımcılıkla aynı olamaz.

Etnik köken, anadili ve hatta yaşadığı şehir, kadın kimliğinin ötesinde, uyardığı farklı çağrışımlarla kadının mücadelesini daha çetrefilli ve zorlu hale getirebilmektedir. Kürt kadınının eğitimsiz ve cahil olarak algılanması ile barışın simgesi olarak lanse edilmesi arasında, ne yazık ki kadın kimliği haricinde etnik kökene biçilen farklı rollerin Kürt kadınlarının kadın olmalarını zorladığı açıktır. Bir taraftan sürekli çocuk doğuran, eğitimsiz, şiddete maruz kalan, tepki vermeyen, kabullenen, geleneksel vb. olarak algılanıp ötekileştirilen Kürt kadını kimliği, diğer taraftan barışın simgesi, savaşın acı çeken, gözyaşlarının durdurulması gereken, siyasi bir obje olarak algılanması; kadın olmanın haricinde pek çok farklı çağrışımları olan bir kavram olarak karşımıza çıkar. İki ayrı uçta değerlendirilebilecek bu algılayışların, kadının dezavantajını ortadan kaldırmak bir yana onun mücadelesini zorlaştırdığı açıktır. Köken olarak Kürtlerin yaşadığı Diyarbakır’a politika önerileri geliştirmede bölgesel ve etnik farklılıkların da ele alınması ve yerellik çerçevesinde maruz kalınan sorunların çözümüne ilişkin yerelle doğrudan bağlantılı önerilerin geliştirilmesi gereklidir.

Ayrıca toplumun çıkarılan tasarılar ve gerçekleştirilen uygulamalar yönetiminde kimlerin olduğuyla doğrudan ilgilidir. Ataerkilliğin ideolojileştirildiği yerlerde kadının karar verici pozisyonda olması uygunsuz ve sistemi yıkabilecek olarak algılanırken, alınan kararların da o ideolojiyi destekler nitelikte çıkması, ataerkil sistemin yeniden üretilmesi demektir. Bundan dolayı, kadın katılımı mevzusunun ele alınması, kadın katılımını artırmaya dayanan, kısa vadede etkili olan ve gizli ajandası ayrımcılık vurgusu üzerinde “kota

koymak” olan yaklaşımların terk edilip, yerine kadınların yeterlilikleri ve seçimleri doğrultusunda karar vericilerden olmalarının desteklenmesi gerekir. Özellikle kotaya ihtiyaç duymadan toplumsal açıdan kadının karar vericilerden olabileceği algısının yerleşmesi ve kadınların özgüven ve öz yeterliliklerine göre karar verici pozisyona yerleşmelerinin olağanlaştırılması için kısa süreli çözümler yerine, uzun vadede toplumsal değişim ve dönüşümü odağa alan planlar hazırlanmalıdır. Bu bağlamda Diyarbakır İçin Kadın Okumaları süresince şu öneriler geliştirilmiştir.

4.1. Barışın İnşası

2013-2015 yılları arasında süren çözüm süreci, kadın çalışmaları açısından oldukça verimli bir zaman dilimiydi. O süre içerisinde Diyarbakır’da yaşayıp kadın çalışmaları yürüten bazı katılımcılar, Türkiye’nin farklı yerlerindeki kadınlarla hem bölgede hem genel olarak Türkiye genelinde bir araya gelebildiklerini ve üretken bir şekilde çalışmalar yürüttüklerini ifade etmişlerdir. 2015 yılında sürecin sonlandırılması ve 2016 yılında ilan edilen olağanüstü halle bir önceki dönemde yani barış sürecinde ön planda olmayan Kürt sorununun yeniden sorun olarak algılanmasına ve kadın çalışmalarında bir ayrışma ve ayrılığa gidilmesine sebep olmuştur. Sadece kadın çalışmaları yürüten kadınların bir araya gelmemeleri/gelememeleri değil, aynı zamanda Diyarbakır’da kapatılan 43 kadın çalışması yürüten merkez, politik gerilim ve savaş ortamının doğrudan olmasa bile dolaylı şekilde kadınları dezavantajlı kıldığına göstergesidir. Bundan dolayı barışı ve barış çalışmalarını desteklemek ve barışı talep etmek kadın çalışmalarını ve dolaylı olarak kadınları güçlendirmek için geliştirilen politika önerilerinden biridir.

İdeolojik farklılaşmanın ve politik dinamiklerin kadın çalışmalarını etkilemesi, Türkiye özelindeki sorunlardan biri iken bu durumdan yoğun şekilde etkilenen genellikle azınlık olandır – yani Kürt kadınlarıdır. Kurumsal ve ilişkisel anlamda kadın çalışmalarının devamı için öncelikli politika önerilerinden biri, kadın üst kimliğinde kadınların bir araya gelmesi tavsiyesidir. Kız kardeşliğin yeniden ele alındığı toplantıların düzenlenmesi katılımcılardan birinin önerisiydi. Kan bağı ve akrabalıkla ifade edebilecek bu kavramın yerine kadınların ittifak ve dayanışmada kalabileceği, hiyerarşi ve ataerki içermeyen başka bir kelimenin seçimi ve bu yeni kavramının içinin doldurulması için, kadın çalışmaları alanında aktivizm yürütenlerin neler yapması gerektiği ele alınmalıdır.

4.2. Yerel Yönetimler ve Kadın Katılımı

Kadınları etkileyen politikalar, kadın mevzuunda paneller veya televizyon söyleşileri yine erkekler tarafından gerçekleştirilirken, kendi adına konuşmaya dahi hakkı olmayan bir kadının hukuken erkeğe eşit ve aynı eşitlikte özgür olduğunu ifade etmek yeterince doğru olmaz. Mecliste, yerel yönetimlerde veya idari pozisyonlardaki kadın sayısının azlığı, kadınların o işleri yürütecek yetkinlikte olmamasından değil, o işler için yeterince teşvik edilmemelerinden kaynakladığını söylemek hatalı olmaz. Kadın Dostu Kent'lerin sayıca artmaya başladığı günümüzde, kurulan kadın merkezleri, kadınlara pozitif ayrımcılık babında tanınan bazı teşvik haklar, kadınları desteklemek konusunda yeterince etkili değildir. Kadınların kendileriyle alakalı konularda söz hakkının olması ve bunun sembolik kota haricinde yapılması gerekmektedir.

Diyarbakır özelinde sonradan kaldırılan mahalle meclisleri, kadınların öncelikle güvende hissedebilecekleri yerde kendileri ve çevreleri için konuşmaya ve karar almaya katılım sağlamaları için önemlidir. Politik alanda birkaç örnek haricinde oldukça zayıf ve arka planda bırakılan, kadın temsili kadınların hem kadınlar hem de diğer meseleler için konuşmasına, sorunların çözümü için katılım sağlamaya karar vermesine engel olmaktadır. Bu bağlamda geliştirilen politika önerilerinin ilki, kadın temsiliyetinin güçlendirilmesi için yerel yönetimlerle işbirliğinin sağlanmasıdır. Diğer bir nokta ise mahalle meclislerinin tekrar harekete geçirilerek en küçük birim olan mahalleden başlayarak, kadınların kendileri ve çevreleri hakkında düşündüklerini ifade edebilecekleri veya değişim/dönüşüm için başkarakter olabilecekleri alt yapılar hazırlanmalıdır.

4.3. Anadili Olmadan Asla

Anadili sorunu bireylerin kendilerini anadilinde ifade etmeleriyle beraber, anadilin haricinde kendini kısmen veya tamamen ifade edemeyen bireyler için hizmete erişimde, hak kullanımında zorluklar yaşanmasına sebep olur. Yaygın dil olan Türkçeyi konuşamayan veya Türkçe konuşarak kendini yeterince ifade edemeyen kadınlar için, tek dil üzerinden geliştirilen hizmet ve materyaller, istenen etkiyi sağlayamamaktadır. Diyarbakır özelinde düşünüldüğünde, merkezlerde yaşayan ve Milli Eğitim Bakanlığı tedrisatından geçen nesiller için dil, anadili sorunu yoğun şekilde yaşanmasa da kırsalda yaşayan veya zorlu eğitim sürecinden evvel okulla dile aşına olmamış kadınlar için kendini ifade etmek problemlili bir konudur. Kadının sahip olduğu

hakların en kolay anlayabileceği dilde ona aktarılması, şiddet veya istismar gibi sorunlar yaşayan veya bilgi almak için kurumlara başvuran kadınların, dil bariyeri olmadan kendilerini ifade edebilmeleri onların desteklenmesi için anadili olmazsa olmazlardandır. Bundan dolayı kadın çalışmaları yürüten kurumların, bölgesel olarak konuşulan dile göre gönüllü veya ücretli personel istihdam etmesi, kaynak materyallerinin hazırlanmasında, hitap edilecek bölgeye göre konuşulan dillere göre kaynakların çevirilerin yapılması gerekir. Diyarbakır'da Türkçe kaynağın yanında Zazakî, Kurmancî ve Arapça tercüman ve yine bu dillerde materyal bulundurulması, bölgede kadınların desteklenmesi için elzemdir.

5. Karar Vericiler İçin Politika Önerileri

Karar vericiler ülkenin bürokrasisinde yer alan kişileri tarif etmek için kullanılır. Diyarbakır özelinde valilik, kaymakamlıklar, üniversiteler için rektörlük ve yerel yönetimler söz konusu olduğunda ise karar vericiler belediyelerdir. Karar vericilerin gündemlerine aldıkları konular yaşanan beldeye doğrudan uygulanan içerikler olduğu için, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın çalışmaları açısından karar vericiler oldukça kilit bir role sahiptir. Onların harekete geçmesi/geçirilmesi geniş çaplı çalışmaların yapılması ve hedef kitlenin o bölgede (yerine göre Türkiye'nin geneli) kapsanması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması kapsamında karar vericiler için, yukarıda sayılan politika önerileri haricinde işbirliğine dayalı çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Bunlar:

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğiyle Mücadelede Kapsayıcı Politikalar Geliştirmek

Karar vericilerin geliştirdiği politikalar, kadınları hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilemektedir. Kadın çalışmalarına ağırlık verilmemesi onları doğrudan etkilerken, istihdam veya eğitim gibi alanlarda kadınların ihtiyaçları göz ardı edilerek yapılan düzenlemeler kadınları dolaylı olarak etkilemektedir. Bu yüzden karar vericilerin beldeye, kente veya ülkeye dair kararlar alırken dezavantajlı gruplardan biri olan kadınların ihtiyaçlarını gözetmesi ve gerekli düzenlemeleri toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında yürütmesi gerekmektedir.

Sivil Toplumla İşbirliği İçinde Olmak

Karar vericiler gündelik yaşamın pratiklerine dokunmada yeterince etkili olamayabilirler. Sahanın yani yerelin nabzını genellikle sivil toplum örgütle-

ri tutar. İhtiyaçlar, geliştirilebilecek programlar vb. konularda sivil toplumun bilgi ve tecrübesinden karar vericiler faydalanmalıdır. Toplumsal değişim/dönüşüm farklı gündemler ve kopuk çalışmalar yüzünden birbirini beslemekten çok, çalışmaların ayrışması demektir ki bu durumda da beklenen değişim/dönüşümün gerçekleşmesi zorlaşır.

6. Sivil Toplum Örgütleri İçin Politika Önerileri

Toplumsal cinsiyet eşitliği, karar vericilerin genellikle kapsayıcı çalışmalar geliştirmemesinden kaynaklı olarak sivil toplum örgütlerinden çalışmalar yürütmesi beklenen bir alandır. Yukarıda sivil toplumun aktif olarak yer alması gereken politika önerilerine örnekler verilmiştir. Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması kapsamında sivil toplum örgütleri arası ve iç örgütlenmeye dair de politika önerileri geliştirilmiştir. Bunlar:

Kadın Çalışması Yürüten Sivil Toplum Örgütlerinin Kapasite Geliştirme Çalışması Yürütmesi

Kadın alanı, çalışmalar yürütmek için yetkinlik gerektirir. Kadınların hukuki, psikolojik, çocuk gelişimi gibi pek çok alanda desteğe ihtiyacı olabilir. Destek sürecinde veya bu sürecin sağlayıcılarından olan sivil toplum örgütü çalışanlarının, kapasite geliştirme çalışmalarının düzenli aralıklarla yapılması gerekir. Hedef bazen sivil toplumun kendisi olurken bazen iç eğitimlerle gönüllü ve çalışanlar da olabilir. Belirli bir farkındalık ve yetkinlikle yürütülmeyen çalışmaların faydadan çok zarar getirebileceği göz önüne alınmalıdır. Bununla beraber yetkin kişilerle yürütülen çalışmalar; ihtiyaç alanına ilişkin bilgi, beceri ve donanıma sahip değilse yürütülen çalışmalar istenen etkiyi göstermeyebilir.

Kapsayıcı Kadın Çalışmaları Ağlarının Kurulması

Kadın alanında çalışma yürüten pek çok sivil toplum örgütü bazen birbirinden haberdar olamıyor. Aradaki iletişimin sağlanması ve kadına yönelik ayrımcılık ve şiddet konularında veya kadın aleyhine geliştirilen politika önerileri ya da düzenlemeler konusunda ortak açıklamalarla tepki gösterilmesi, kadın çalışmalarının bütünlük içinde yürütülmesi için önemlidir. Bundan dolayı Diyarbakır'da kadın çalışması yürüten sivil toplum örgütlerinin kadın çalışmaları paydasında ortak ağ kurmaları ve diğer sivil toplum örgütleriyle işbirliği içinde ele alınan gündemlerin ve atılacak adımların paylaşılması, Diyarbakır'daki kadın çalışmalarını güçlendirecektir. Kurulacak ağ, kadınların

siyasal, sosyal, psikolojik veya ekonomik ihtiyaçlarına odaklanarak Diyarbakır özelinde tavsiye kararlar verecek, raporlama çalışmaları yürütecek alt birimlere de sahip olmalıdır.

Sivil Toplum Örgütü İçindeki Yatay Örgütlenmenin Güçlendirilmesi

Diyarbakır özelinde sivil toplum içerisinde hiyerarşik yapılanmanın (ast-üst ilişkisi) var olduğu ve bunun çalışma yürütmede olumsuz bir durum teşkil ettiği sorunu konuşulmuştur. Sivil alanın etkili olması için hiyerarşi yerine birlikteliğin ve eşitliğin vurgulanması gereklidir. Bu bağlamda Diyarbakır'daki sivil toplum örgütlerinin iç yapılanmalarını eleştirel bir gözle ele almaları ve yatay örgütlenmeyi teşvik edici şekilde düzenlemeleri gerekmektedir. Yaş, ekonomik durum, tecrübe vb. unsurlar sivil toplum örgütü içinde hiyerarşi kaynakları olabilmektedir. Yetkinlik, gönüllülük ve sürdürülebilirlik eşitlikle birlikte sivil toplum örgütlerinin temel dayanaklarından olmalıdır.

D. DEĞERLENDİRME

Politika önerileri geliştirme sürecinde belirli bir yere odaklanmak, geliştirilen politika önerilerinin öznelleşmesi açısından olumlu olmuştur. Geliştirilen politika önerileri, Diyarbakır özelinde özellikle sivil toplumun dahil olabileceği alanlarda uygulanabilirken, karar vericilere dair öne çıkan politika önerileri için aynı durum geçerli olmayabilir. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmalarının askıya alınması, kadın eylemlerine engel olunmaya başlanması, kadınların sahip oldukları ve onları güvenceye alan İstanbul Sözleşmesi veya 6284 Sayılı Kanun'un geri çekilmek istenmesi, karar vericilerin kadın yanlısı politika üretmeye istekli olmadığını göstermektedir. Ayrıca yoksulluk nafakasının kaldırılmasına, kadına ve aile bireylerine yönelik koruma tedbirlerinin kapsadığı kanunların geri çekilmesi veya değiştirilmesine ilişkin sivil ve politik kişilerce sürdürülen kamuoyu çalışmaları, yakın gelecekte kadınların dezavantajlarını gidermeye yönelik adım atılmayacağını ifade ederken; mevcut durumun gerilemesini ihtimalini düşündürür. Ülke genelini ilgilendiren konularda yaşanabilecek olası hak kayıpları, Diyarbakır'da yaşayan kadınları da doğrudan etkileyecektir. Bu bağlamda karar vericilerin ikna edilmesi, kadın aleyhine yürütülen çalışmaların durdurulması ve geri çekilmesi için savunma faaliyetlerinin hem Diyarbakır özelinde hem de Türkiye genelinde yapılması gerekir.

Geliştirilen politika önerileri uygulandığı zaman kadın katılımı, anadili, barış politikaları, farkındalık geliştirme çalışmaları gibi pek çok konuda iyileşme-

lerin olacağına işaret önerilerdir. Bunların ivedilikle yaşama geçmesi gerekmektedir. Bununla beraber önerilerin kadını güçlendirmek odağında kalmayıp toplumsal değişim/dönüşüm için erkeklere, çocuklara yönelik çalışmaları içermesi, çalışma sürecinin verimli geçtiğini ve katılımcıların bütünlüklü bir bakış açısıyla değişim/dönüşüm süreçlerine odaklandığını göstermektedir.

SONUÇ YERİNE

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları alışması Mart-Haziran 2019 tarihleri arasında Diyarbakır'da yaşayan kadınların farkındalık düzeylerini geliştirmeyi ve şehirde yaşayan kadınların yaşadıkları sorunlara politika nerileri getirmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın farklı arka plandan gelen kadınların birbirine temas edeceği şekilde tartışma/okuma odaklı planlanması, son değerlendirmede alınan veriler doğrultusunda verimi artıran bir faktör olmuştur. Farklı kadın örgütlerini bünyesinde barındıran Diyarbakır, gruplar ve örgütler içi gelişimler doğrultusunda pek çok kadın çalışmasına sahne olurken çağırının genele yapıldığı ve farklı yapılardan, arka planlardan gelen kadınların bir arada tartışabileceği ortamlar bakımından sınırlıdır.

Olağanüstü hal süreciyle zarar gören kadın çalışmalarının ortak toplantıları amaçlayacak şekilde faaliyet göstermeleri kolay değildir. Politik dinamiklerden hızla etkilenen Diyarbakır'da kadın çalışmalarının sıklığının, dışarıdan gelen bir uyarandan anlamlı bir şekilde etkilenmesi hem yerel örgütlenmelerin henüz zayıf olduğunu hem de Türkiye genelinde kadın çalışmalarına politik anlamda yeterince zen gösterilmediğine işarettir. Çalışmanın Türkiye kadın hareketlerinin güçlü ve zayıf yönlerinin sorulduğu bölümde örgütlenme ve birliktelik açısından sorunlara işaret edilmesi de bu durumun bir tezahürüdür.

Kadınların nafaka hakkına yapılan saldırılar, 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik şiddetin nlenmesi Kanunu'nun kaldırılması için çalışmalar düzenlenmesi, İstanbul Sözleşmesi'nden Türkiye'nin taraf olmaması için kamuoyu çalışmalarının yapılması, kadınların genel olarak risk altında olduğunu gösterir. Hakların geri alınmasının istenmesi ve ne yazık ki bunun politik arka planının da olması, Türkiye kadın hareketlerinin mücadele ettikleri sorunlardan sıyrılıp yereldeki kadınlara odaklanmakta sorun yaşamalarına sebep olmaktadır. Türkiye'deki kadın hareketlerinin güçlü yönleri sorulduğunda, kadına karşı söylem ve eylemlere tepki göstermeleri bu minvalde gösterilebilecek örneklerdendir.

Diyarbakır'da yaşayan kadınlar için geliştirilen politika nerileri yerelin sorunlarına ve onlara yönelik üzümlere odaklanırken, aslında bakanlıklar ve hkmet nezdinde tavsiye edilen pek çok önerinin Türkiye geneline yaygınlaştırılması gerektiği sonucunu doğurmuştur. Diğer yerlerden farklı olarak anadili konusunda bölgede daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulması Diyarbakır'ın ihtiyaçlarının farklı olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Söyleşilerin genel olarak verimli geçmesi, okuma/tartışma oturumlarında sağlık, cinsellik, kız kardeşlik, hukuki haklar, din, ataerki, toplumsal cinsiyet rolleri, annelik, barış gibi kadını ve kadın çalışmalarını doğrudan içeren konuları ele alan katılımcıların hepsinin, çalışma devam ederse arkadaşlarını çalışmaya katılım noktasında teşvik edeceğini beyan etmesi, çalışmanın etkili olduğunun göstergesidir. Bununla beraber belirli bir farkındalık düzeyi kazandırmayı hedefleyen bu çalışmanın, ilerleyen zamanlarda uygulanması halinde revizyona gidilmesi gereken noktalarının olması doğaldır. Tematik çalışmalara yönelimin tavsiye edilmesi, moderasyon sisteminin değiştirilmesi ve kitap tercihlerinin katılımcılara göre şekillenmesi bunlardan bazılarıdır. Katılımcılardan gelen geliştirici geri bildirimlere ek olarak; çalışmanın yeniden yapılması halinde aşağıdaki noktaların göz önünde bulundurulması hem çalışmaların kapsayıcılığını hem de etkililiğini artırabilir.

- Söyleşilere ek olarak ayda bir atölye tarzında oturumların yürütülmesi
- Katılımcıların ifade becerilerini artırmak üzere atölyelerin gönüllü katılımcılarca yürütülmesi
- Çalışmanın etkililik değerlendirmesi için, politika geliştirme atölyesinin çalışmanın başında da yapılması
- Çalışmaya genellikle lisans mezunu kadınların katılmasından dolayı farklı eğitim kademelerinden mezun ve okuma yazma bilmeyen kadınlara erişim konusunda kadınların katılımının teşvik edilmesi
- Tartışmalarda, söyleşilerde İslam ve LGBTİ+, transfeminizm, kadın hareketleri ve LGBTİ+ konuları ele alınırken geliştirilen politika önerilerinde LGBTİ+ bireylere yönelik öneri bulunmaması, başka çalışmalarda bu alanda atölye düzenleme veya politika önerisi geliştirme atölyelerine LGBTİ+ temasının ele alınması
- Çalışmaya katılımın sınav süreçleri, Ramazan ayı ve yaz tatilinden dolayı azalması üzerine çalışmanın, genellikle kadınların şehirde olabilecekleri eylül-nisan arasında yapılması
- Temaların sınırlandırılması
- Seçilecek temalar için ihtiyaç analizinin yapılması ve bu doğrultuda temalara karar verilmesi
- Söyleşilere katılımın artırılması konusunda çağrılarının daha etkili şekilde yürütülmesi, sonraki çalışmaların verimli geçmesi açısından önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ali, Zahra, *İslâmî Feminizmler*, çev. Öykü Elitez, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Azizoğlu Bazan, Münevver, “Türkiye’deki Kadın Hareketlerinin Farklı Şehirlerde Karşılaştırılması” Araştırma Projesi Raporu, University Of Bremen, 2017. (https://Www.Blickwechsel-Tuerkei.De/Download/Forschungsergebnisse/Frauenbewegungen/Tuerkisch/111.2.B.Azizoglu-Bazan_Tr.Pdf)
- Bora, Aksu, *Kadınların Sınıfı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Carastathis, Anna, “The Concept Of Intersectionality İn Feminist Theory”, *Philosophy Compass*, Cilt 9, Sayı 5, s. 304-314.
- Collins, Patricia Hill, *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, And The Politics Of Empowerment*, Routledge, New York, 2000.
- Collins, Patricia Hill, “Emerging Intersections: Building Knowledge And Transforming Institutions”, Foreword İn Emerging Intersections: Race, Class, And Gender İn Theory, Policy And Practice. Eds. Bonnie Thornton Dill And Ruth Enid Zambrana. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 2009.
- Crenshaw, Kimberlé Williams, “Demarginalizing The Intersection Of Race And Sex: A Black Feminist Critique Of Antidiscrimination Doctrine”, *Feminist Theory And Antiracist Politics*, University Of Chicago Legal Forum, First Article, 1989. (<http://Chicagounbound.Uchicago.Edu/Uclf/Vol1989/Iss1/8>)
- Fundación Secretariado Gitano, “Guide On Intersectional Discrimination The Case Of Roma Women”, 2019. (http://Www.Mitramiss.Gob.Es/Oberaxe/Ficheros/Documentos/Guide_On_Intersectional_Discrimination.Pdf)
- Güngör, O., “Türkiye’de İslami Feminizm: İslami Feminist Perspektife İlişkin Bir İnceleme”, Kocaeli Üniversitesi (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), 2018.
- hooks, bell, *Feminizm Herkes İçindir*, çev. kolektif, BGST Yayınları, İstanbul, 2016.
- İlkkaracan, Pınar, *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kravertz, Diane, “Consciousness-Raising Groups İn The 1970’s.” *Psychology Of Women Quarterly*, 1978.
- Küçükırca, İclal Ayşe, “İttifak, Dayanışma Ve Çelişki Kavramları Işığında Türkiye’de Kadın/Feminist Hareketleri”, Diyarbakır Sosyal Ve Siyasal Araştırmalar Enstitüsü, 2018.

- Naples, N.A., "Crossing Borders: Feminism, Intersectionality And Globalisation" (Sözlü Bildiri, Hawke Research Institute For Sustainable Societies "Intersections" Seminer Dizisi), Amerika, 2008.
- McCall, Leslie, "The Complexity Of Intersectionality", *Signs* 30.3, 2005, s.1771-800.
- Rogers, A., "Feminist Consciousness-Raising In The 1970s And 1980s: West Yorkshire Women's Groups And Their Impact On Women's Lives", (yayımlanmış yüksek lisans tezi), University Of Leeds, 2005.
- Rugan, Frances, Shelley Budgeon, "The Personal Is Political: Assessing Feminist Fundamentals In The Digital Age", *Social Sciences*, 7(132), 2018.
- Salama, Salman, Abdul Hamid, "Feminist Consciousness-Raising In The Girls From Ames", *Canadian Center Of Science And Education*, 7(4), 2017.
- Sarachild, Kathie, "A Program For Feminist 'Consciousness Raising'", *Notes From The Second Year: Women's Liberation: Major Writings Of the Radical Feminists*, s. 78-80, New York, 1970.
- Şahin Aynur, Hatice, "İslamî Feminizm Ve Feminist Kur'ân Okumaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(3), 2013.
- <https://www.evrensel.net/haber/363809/kayyim-manzaralari-kayyimlar-diyarbakir-da-43-kadin-merkezini-kapatti>

EKLER

DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI ÖN DEĞERLENDİRME BULGULARI

Çağrıya Çıkılması-Katılımcıların Seçimi

2019 yılının Mart-Temmuz aylarında gerçekleştirilen Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Projesi, Şubat ayında duyurulmuştur. Yapılan çağrı sonucunda 32 kadın çalışmaya katılmak için e-postayla başvuruda bulunmuştur. Katılmak istediğini belirten ve düzenli katılım sağlayacağını beyan eden kadınların hepsi çalışmaya dahil edilmiştir çünkü kadın mücadelesi çeşitli arka planlardan gelen kadınlarla güçlenir ve bundan dolayı kadınlar arasında seçim yapılması uygun değildir. Tartışmaların etkili bir şekilde devam edebilmesi için başvuruda bulunan 32 kadın iki gruba ayrılmış ve haftalık okuma/tartışma günü olarak cumartesi günü seçilmiştir. Grup dinamiklerinin olumsuz yönde etkilenmemesi için gruplar arasında yapılabilecek geçişlerin ilk haftalar haricinde uygun olmayacağı katılımcılara bildirilmiştir.

Çalışmaya katılan kadınlara ön değerlendirme formu verilmiş ve ilk toplantıya çeşitli sebeplerle katılım sağlayamayan beş katılımcı haricinde katılımcıların hepsinden veri sağlanmıştır. Tablo 4, çalışmanın katılımcı demografik bilgileri göstermektedir.

Tablo 4: Katılımcı Demografik Bilgileri

Demografik Alan		Yüzdeler (%)
Yaş	Yaş aralığı: 16-60 yaş	28 (ortalama)
İş durumu	Çalışmıyor: 12	44
	Çalışıyor: 15	55
Eğitim durumu	Lise: 3	11
	Lisans: 18	67
	Yüksek lisans: 4	15
	Doktora: 2	7
Çalışmadan nasıl haberdar oldu?	Arkadaş aracılığıyla: 12	44
	Sosyal medya aracılığıyla:15	55
Daha önce benzer çalışmalara katıldınız mı?	Evet: 12	44
	Hayır: 15	55

Tablo 4'te görüldüğü üzere çalışmaya katılımdaki yoğunluk, genellikle lisans mezunu, erişkin genç kadınlar arasındadır. Çağrı yapıldığında herhangi bir eğitim, çalışma durumu şartı koşulmamasına rağmen katılmak için başvuruda bulunan kadınların %67'si lisans mezunudur. İlkokul veya ortaokul mezunu veya okuryazar hiçbir kadının çalışmaya katılmak için başvuruda bulunmaması çeşitli arka planlardan gelen kadınları bir araya getirmeyi hedefleyen bir çalışmanın dezavantajı olurken çalışma durumu, daha önce benzer çalışmalara katılma durumu ve yaş aralığı açısından istenen çeşitliliğin sağlandığını düşünmemizi sağlamıştır.

Daha önce benzer çalışmalara katıldığını belirten katılımcılara ne tür çalışmalara katıldıkları sorulduğunda üç kadın (%25) çeşitli derneklerin atölyelerine katıldıklarını, dört kadın (%33) arkadaşlarıyla okuma grubu düzenlediklerini ve beş kadın (%42) sivil toplum kuruluşlarının kadın alanındaki çalışmalarına/atölyelerine katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Planlama/Program ve Beklentiler

Çeşitli arka planlardan gelen kadınların tartışma ve deneyim aktarma yoluyla farkındalık gelişimini hedef aldığımız bu çalışma dört ay (mart-nisan-mayıs-haziran) sürmüştür. Haftalık yapılan okuma/tartışma çalışmalarında grup içinde bir gelişim hedeflenmiştir. Aylık yapılan bir etkinlikle de, davet edilen yetkin kişilerle söyleşiler gerçekleştirilmiştir; böylece hem davet edilen konuşmacının hem de söyleşiye katılım sağlamak isteyen herkesin bilgi, tecrübe ve birikiminden faydalanmak amaçlanmıştır.

Planlama yapılırken kadınların aktif katılım sağlayabileceği bir tartışma ortamının hem kendini ifade açısından daha elverişli hem de farkındalık geliştirme amacının gerçekleşmesi için daha uygun olduğu düşünülmüştür. Alanında yetkin kişilerin gelip aktarımda bulunacağı toplantılara nazaran üç hafta okuma/tartışma ve bir hafta da söyleşiyle çeşitli arka planlardan gelen kadınların bahsedilen bilgi ve tecrübe paylaşımının daha verimli bir şekilde yapılabileceği düşünülmüştür. Kadınların birbirine temas edebildiği, merak ettikleri konuları birbirlerine doğrudan sorma imkânına sahip olmaları ve bütün bunların güvenli bir ortamda sağlanması böylesi çalışmalar için vazgeçilmezdir. Uygulanan ön değerlendirme sorularından katılımcıların çalışmadan beklentilerine ilişkin bölümde Tablo 5'te de görülebileceği üzere katılımcılar projenin pek çok hedefine paralel beklentiyle çalışmaya katılmak istemektedir, bundan dolayı oluşturulması istenen ortam, katılımcıların beklentilerini gerçekleştirmek için uygundur diyebiliriz.

Tablo 5: Katılımcıların Çalışmadan Beklentileri

Beklentiler	Sıklık	%
Kadın çalışmaları/feminizm hakkında bilgilenmek	13	26
Çeşitli arka planlardan kadınlarla karşılaşmak	11	22
Tartışmalara katılmak	10	20
(Kadın alanı/feminizm hakkında) farkındalık geliştirmek	5	10
Başka kadınlarla ortaklaşmak	5	10
Öğrendiklerini uygulamak	3	6
Güçlenmek	3	6

Katılımcıların en sık dile getirdikleri beklentileri kadın çalışmaları/feminizm hakkında bilgi birikimlerini geliştirmek olduğu için, bu konu çalışmanın amaçlarından bir tanesi olmuştur. Tartışmaların feminist literatür içinden kitapların öncülüğünde gerçekleşmesi, bilgi birikimlerini geliştirmek için katılımcılara sistematik bir altyapı oluşturmaya yardım etmesi açısından önemlidir. Katılımcıların çalışmayla beraber sistematik bir tartışma ve okuma sürecine dahil olmadan kadın çalışmaları, Türkiye'deki kadınların yaşadıkları ve nelere ihtiyaç duyulduklarına ilişkin fikirlerini almanın önemli olduğu düşünüldüğü için, ön değerlendirme formunun devamında ilgili konularla ilgili katılımcılara sorular yöneltilmiştir.

Öncelikle kadın çalışmalarında temel kavramlardan ataerki, feminizm ve toplumsal cinsiyet kavramlarını nasıl tanımladıklarını sorduk. Tablo 6'da katılımcıların bu kavramları nasıl tanımladıklarına ilişkin elde edilen temalardan en sık değinilen dört tema listelenmiştir.

Tablo 6: Toplumsal Cinsiyet, Ataerki ve Feminizm Kavramları

Toplumsal Cinsiyet	Ataerki	Feminizm
Eşitsizlik üreten (6)	Erkek egemen sistem (10)	Mücadele (14)
Belirlenmiş ve uyulması istenen (7)	Erkekliliği avantajlı kılan (egemen, yücelten, koruyan) (11)	Eşitlik arayışı (6)
Biyolojik cinsiyete yüklenen anlam (5)	Hiyerarşi oluşturan (3)	Ayrımcılık karşıtlığı (4)
Kısıtlayan (4)	Kadını ikinci plana iten (2)	Farkındalık geliştiren (3)

Katılımcılara Türkiye’de ne tür sorunlar yaşadıkları, bunların kökenleri hakkında ne düşündükleri ve kadınların yaşadıkları sorunların çözümüne ilişkin öncelikli olarak yapılması gerekenlerin neler olduğunu öğrenmek için ön değerlendirme formunda çeşitli sorular yöneltilmiştir. Tablo 7, sorulan bu soruların neticesinde sıklıkla tekrar eden beş temayı özetlemektedir.

Tablo 7: Türkiye’de Kadınlar Neler Yaşıyorlar, Neden Bunları Yaşıyorlar ve Çözüm Nedir?

Türkiye’de Yaşayan Kadınların Yaşadıkları Sorunlar Nelerdir?	Yaşanan Sorunların Sebepleri Nelerdir?	Bu Sorunların Çözümüne İlişkin Neler Yapılmalı?
Cinsiyet ayrımcılığı (12)	Geleneksel toplumsal yapı (15)	Farkındalık yükseltmek (15)
Şiddet (12)	Toplumsal cinsiyet normlarının katılığı (7)	Kadınları güçlendirmek (ekonomik, politik, sosyal vb.) (7)
Kalıplara sokulma (9)	Kadınların yaşadıklarını kabullenmesi (5)	Birliktelik (diğer kadınlarla) (5)
Mobbing (7)	Cinsiyet ayrımcılığı (5)	Örgütlenme/hak savunuculuğu (4)
Görmezden gelinme (7)	Politika, din ve medya etkisi (5)	Kadınların taleplerini ifade edebilecekleri ortam (3)

Tablo 7’de de görüleceği üzere Türkiye’de yaşayan kadınların maruz kaldıkları sorunlar toplumsal cinsiyet rollerinin önceden belirlenmesi, kadınların bunlara uyması beklentisi ve bu konuda toplumun özellikle erkeklere avantaj ve kadınlara dezavantaj sağlaması etrafında şekillenmektedir. Feminizm veya kadın çalışmaları haricinde sorulan sorulardan hiçbiri, katılımcılarda olumlu bir çağrışıma sebep olmamıştır. Bu durum da katılımcıların kadın alanında bir değişim/dönüşüm olması gerektiğini ve özellikle çözümler noktasında hem devlete hem kadın örgütlerine sorumluluk düştüğünü göstermesi açısından önemlidir.

DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI HAFTALIK ÖZETLER

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması kapsamında 3+1 formatında üç hafta okuma/tartışma ve bir hafta da söyleşi olacak şekilde planlama yapılmıştır. Yapılan planlama sonucunda ilgili tema için grup tartışma oturumları düzenlenmiştir. Her toplantı için katılımcıların hepsinin onayı alındıktan sonra ses kaydı veya elle notlar alınmıştır. Alınan notlar, çalışma süresince yürütülen tartışmalar ve içerikler paylaşılabılır formatta olacak şekilde derlenmiştir. Ayrıca ilerleyen süreçte benzer çalışma yürütmek isteyenler için, her temada ele alınabilecek bazı tartışma soruları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Temalara Göre Tartışılabilir Sorular

Temalar	Kitaplar	Tartışma Soruları
Feminizmde Temel Kavramlar	<i>Feminizm Herkes İçindir</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Aşk her şeyi makul ve meşru kılar mı? Aşk tahakküm ilişkisinden bağımsız mıdır? - Kadınlar olarak özgürlüğün tanımını çok mu bireyselleştiriyoruz? - Türkiye'de feminist mücadele devrimci mi? Reformist mi? Kapsayıcı mı? - Feminist kadınlar olarak durduğumuz yeri nasıl etkiliyoruz? - İlişkilerin doğasında hiyerarşi var mıdır? Alternatif ilişki biçimleri nasıl olmalıdır? - Erkeksiz bir toplum sorunu çözer mi? - Erkekleri değişim ve dönüşüme nasıl ikna edebiliriz? Neden erkekler değişim ve dönüşüme bu kadar dirençliler?
Emek/Sınıf	<i>Kadınların Sınıfı</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Ücretli ev hizmeti almak feminizme haneler getirir mi/zarar verir mi? - Kadın diye bir özne yoksa feminist politika mümkün mü? - Hijyen anlayışı da tartışılmalı. Acaba temizlik bir kaçış yolu mu? - Ev işçilerinin dışarıda çalışan işçiden farkı nedir? Neden profesyonelleşemiyorlar? - İşveren ve ücretli ev işçisi kadın arasında kurulan ilişki aynı zamanda bir dayanışma ilişkisi olarak görülebilir mi?
Ataerki ve Din	<i>Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Tecavüz kültürel olarak tanımlanmış mıdır? Tecavüz kadının başına gelen en büyük felaket midir? - Bekâret onarım ameliyatları ataerkilliği besler mi? - Farklı Müslüman topluluklarda aynı kaynağa dayandırılan bekâret ve namus kavramları ataerki toplumu tartışmalarını nasıl etkiler? - İdeoloji kadın bedenini/cinselliğini nasıl sınırlar?
İslami Feminizmler	<i>İslâmî Feminizmler</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Amerikan feminizmi, Mısır feminizmi gibi feminizmi bölgelere ayırmak mücadelenin kesintiye uğramasına ve bütünlüğüne nasıl etkiler yapar? - İslami feminizmler Müslümanları ilgilendirdiği için ona sınırlandırılmış bir feminizmdir diyebilir miyiz? - Herhangi bir ideolojinin içinden feminizmi çıkarmak ya da herhangi bir ideolojinin içine feminizmi bütünleştirmek onu sınırlamak olmaz mı? - Müslüman feministler bekâret ve namus konusunu nasıl ele alıyor? - Müslüman feministler cinselliğe nasıl bakıyor?

FEMİNİZM HERKES İÇİNDİR/BELL HOOKS **(Feminizme Giriş ve Temel Tartışmalar/Kavramlar)**

Birinci Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Sevgi, aşk ve bunların kadın sömürsündeki araçsallığı

Şirin Tekeli'nin *5harfliler*'de yayımlanan röportajında kendi yaşamından verdiği örnek ilginçti. Feminist mücadele veriyor olsan da evde erkekle eşit ilişkiyi her alanda kuramayabiliyorsun. Kadın politik olarak mücadele edebilse bile kişisel alanında mücadele etmesi zorlaşabiliyor. Kadınlar çoğu zaman hayal ettiği şeyi yaşayamayabilir ve özel alanında bir itilme söz konusu olabilir. Veya sürekli bir savaş hali yorucu olabilir. Değişim ve dönüşüm korkutucu geliyor olabilir. Ve kimi görüşler genetik kodlar gibi sosyal kodlar da aktarılmıştır diyor. Kadınların ve erkeklerin yeniden bu kodları inşa etmesi gerekir.

Kitapta politik lezbiyenlikten bahsediliyor. Politik lezbiyenlik bu kodlara karşı kadınların sadece kadınlarla ilişkilmesini savunuyor. Fakat zamanla lezbiyen çiftlerin de cinsiyet rollerine hapsedikleri ve heteroseksüel ilişki-dekine benzer bir ilişki biçimi kurdukları fark ediliyor ve tartışılıyor. O halde, "İlişkilerin doğasında hiyerarşi var mıdır?" sorusunu sormamız gerekir ve kadınların kendi içindeki cinsiyetçilikle de savaşması gerekir.

Kadınları mücadele alanından uzaklaştıran nedenler olabiliyor; örneğin konuşulanların tekrar edilmesinden ve monotonluğundan sıkılan kadınlar susmayı tercih edebilirler. Bir meseleyi hayatının odağına almak, sürekli onunla meşgul olmak, o kişiyi tüketebilir. Sorunlardan kaçmak, sansürlemek o düşünceyi desteklediği anlamına da gelebilir.

Kadını sindirme yollarından biri de kadının üzerine giderek pes noktası aranmasıdır. "Hadi konuş feminist", "Feminist misin yoksa? (menfi bir duruma atıf)" gibi söylemler kadının mücadelesini küçümseyerek kitleleşmesini engelleme, yıldırma ve yaptığı işi değersizleştirme amacı taşıyor. Buradaki asıl amaç, erkeğin konforundan vazgeçmemesidir. Bunu da her bulduğu yöntemle yeniden saldırmaya devam ettiriyor.

Aile içindeki sorunlarda ise "sevgi" söz konusu edilerek manipüle edilme-ye çalışılıyor. "Ben senin için söylüyorum", "Senin görmediğin şeyler var", "Sana değil dışarıdakilere güvenmiyorum", "Beni sevsen biraz sözümü dinlerdin", "Başkaları için yuvanı bozuyorsun", "Kim kafanı bulandırdı", "Kocasını reddedeni melekler sabaha kadar lanetler" gibi sözlerle kadın, sevgi

sözcükleri adı altında baskılanıyor. 8 Mart'ta bu duruma karşı çıkan bir-iki döviz vardı: "Eşitlik yoksa aşk da yok", "Aşk öldürür, feminizm yaşatır" gibi... Burada önemli olan eşitlik ve adalettir. Kadın şiddetle mücadele edemeyince, kendini korumak için şiddetin tam karşısına sevgiyi alarak kendisine yapılan her şeyi aşk, sevgi gibi kavramlarla kabullenmeye, şiddeti zihninde ötelemeye başlıyor. Tahakküm bir şekilde rızaya dönüşüyor. Günlük pratikler içinde kaybolup görünmez hale geliyor. Ve bu ezilme ve zorunlu rıza hali bir şekilde kültürel olarak aktarılıyor. "Anasının kaderi/bahtı kızına", "Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar" gibi dile yerleşen ve ezilmeyi bir kısır döngüye dönüştüren eylemlerdir.

Özel olan politiktir söylemi burada bir kez daha devreye giriyor. Kadınların yaşadığı sıkıntılar mahrem kavramıyla ve "kol kırılır yen içinde kalır" söylemiyle örtbas edilmek isteniyor. Kadınların bu alanlarda birbirleriyle dayanışması, birbirine güç vermesi ve kadınların kendilerini güvenli bir biçimde ifade edebilecekleri alanlar oluşturması gerekir. Burada dikkat edilmesi gereken çok kritik bir husus vardır: Sorun kamusal olunca kadının yalnızlaşması. Kadının yaşadığı toplumu, yerelini, kendi içindeki dinamikleri bilip ona göre çözümler üretmek gerekir. Kadının rızasını almadan onun için söylem geliştirmek ya da eylemde bulunmak kadına faydadan çok zarar getirebilir.

"Alternatif ilişki biçimleri nasıl olur?" sorusu üzerine daha çok kafa yormak gerekebilir. Bununla ilgili iyi örnekler sunulabilir.

"Hayatıma hayırımı almayı başardım."

"Kendime alan açmayı başardım."

"Kendimi sorgulayıp değiştirdim, boyun eğmedim."

"Benim bedenim benim kararım" gibi ifadeleri kullanan kadınların, bu şiddet ve baskı sarmalından çıkmaya başladığı söylenebilir.

İkinci Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Ebeveynlik ve ev işlerinin cinsiyete göre bölünmesi

Erkeklerin kadınlar kadar ebeveynliğe ortak olması gerekir. Ebeveynlik bir ortaklıktır aynı zamanda. Bu eşitsizliklerle baş edebilmek için manevra kabiliyetleri geliştirmek lazım, direnç göstermek lazım, stratejiler geliştirip mücadele etmemiz lazım. Hiçbir şey yapılamıyorsa bile anne babaların gelecek nesli daha eşit bir dünyaya hazırlamak için çocuk eğitimi üzerine düşünmeleri gerekir.

Daha doğmadan çocuklara cinsiyet atayıp ona göre roller veriliyor. Kız çocuklarına pembe, oğlan çocuklarına mavi bir oda hazırlamak, kız çocuklarına bebekler, oğlan çocuklarına araba vb. oyuncaklar almak, kız çocuklarına mutfak eşyaları, oğlan çocuklarına tamir eşyaları almak. Kız çocuklarına “nazlı kızım” oğlan çocuklarına “aslan oğlum” demek gibi ayrımcı ve rol atayıcı eylemler geliştirmek bu eşitsizliği en başından inşa eder. Ders kitaplarındaki annelerin hep mutfakta olması görüntüsü, kız çocuğunda demek ki bu kadınların görevi algısını pekiştiriyor. Çocuklar doğdukları andan itibaren sosyal çevre bu eşitsizliği katmerliyor. Kız çocuklarına sürekli ayıp günah gibi kavramların öğretilmesi, onların üzerinde suçluluk duygusuna ve kendine yabancılaşmalarına neden olur.

Annenin sürekli mutfakta ya da ev işleriyle meşgul olduğunu gören çocuklar, gözlem yaparak sosyal öğrenmeyi gerçekleştirirler. Sürekli aslan olma, cesur olma, hesabı ödeyen olma hali de erkeklere fazladan bir yük bindirebilir. bell hooks aslında feminizmin erkeklerin de işini kolaylaştıran bir şey olduğunu onları da bu yükten kurtaracağını söyler. Bu yüzden bu kısır döngünün kırılması erkeklerin de hayatını kolaylaştıracaktır. Ailede anne ve babanın kuracağı eşit, adil ilişki çocukların da bunu içselleştirip öğrenmesiyle olacaktır. Ebeveynliğin bir ortaklık olduğu defaatle tekrar edilmelidir. Babanın anneye yardım eden değil, görev paylaşımı yapan kişi olduğunu çocuk görmeli.

Ev işlerini kadın erkek birlikte yapıyor olsalar da evin organizasyonu, zihinsel yükü, çocukların ne yiyeceği, çamaşır makinesine neyin konulacağı, çocukların ne zaman kreşten alınacağı konusu hep annenin yapmak zorunda olacağı işler olarak karşımıza çıkıyor.

Üçüncü Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Cinsel politikalar, hijyenin çifte standardı, evlilik

Feminist bir cinsellik politikası ve özgürlük etiği konusu da tartışılmalıdır. Cinsellik acı ve ıstırap vermemelidir. Regl olmanın gizletilmesi, erkek isteyince kadının kocasına gitmesi gerekir gibi söylemler kadına ıstırap verir. Geleneksel toplumların birçoğunda cinsellik erkek içindir. Kadının cinselliği isteme hakkı bile tartışılmaktadır. Kadını hem bu kadar pasif hem de bu kadar baştan çıkarıcı/şeytan halinde düşünme ikilemi bir çelişki değil midir? Evli kadınlar ne kadar haz alıyorlar, sorgulamak lazım. Yeni nesil bu anlamda toplumsal algıları değiştiriyor, cinsellik mitlerine daha az ehemmiyet veriyor (her kadında ilk ilişkide kanama olmaması gibi). Kadın cinselliği üzerine konuşulması, kadının da haz alabileceğinin öğrenilmesi gerekir. Kadının bedenini tanıması gerekir. Cinsellik isteyen kadının ahlaksız olduğu

söylemleri sağlıklı bir cinsellik süreci yaşatır. Adının arzusundan bahsettiği zaman sapık ve azgın muamelesi gördüğü bir hal var. Bunların sonucunda kadın cinsellikten, gerek toplumsal baskı gerek mitlerden kaynaklı tiksintiyle bahsetmek zorunda kalabiliyor. Eğitimcilerin okulda cinsellik eğitimi gizli saklı ve pedi saklayarak vermesi gibi durumlar özgürleştirici olmaktan çok toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmeye hizmet ediyor. Evli ve çocuklu anneler, “Önceliklerim var,” deyip cinselliği öteleyebiliyorlar. Bu da bir şiddet biçimidir. İş başvurularında kadının CV’sinde medeni hali soruluyor. Kadın evliyse çocuk yapmaması tehdidiyle işe alınıyor ya da hamile kalan kadınların iş akdi feshediliyor. Kadın akademisyen sayısı hâlâ az. Akademiye kadınlara geçtiğimiz aylarda akademiye cinsiyetçilikle ve kadınlara karşı yapılan ayrımcılıkla mücadele etmek için Twitter’da #metoo akımı gibi kendi yaşadıkları deneyimleri anlatmaya başladılar. Üst düzey kadın yönetici sayısı hâlâ çok az. Kadının duygusal olduğu kritik konularda doğru karar veremeyeceği mitleri, cam tavan sendromuna sebep oluyor. Erkeğin koyduğu sınırlar ve aile bakımını üstlenmekten kadın hâlâ iş hayatında ve sosyal yaşamda ilerleyemiyor. Bazı meslekler için asla kadınların akla gelmemesi, ya da bir inşaat şirketinde çalışan bir kadın ve bir erkek mühendise farklı muamele edilmesi (kadına ofiste, erkeğe şantiyede iş), araba kullanan kadınlara kadın sürücü denmesi ama erkeklere erkek sürücü denmemesi gibi daha da çoğaltılabilecek örneklerle de görülüyor ki kadına yapılan ayrımcılık çok boyutlu ve belirli mekânlarla sınırlı değil.

Toplumda “dul kadın” tehdit olarak görülüyor ve bu, kadının aile içerisinde bir mülk olarak görülmesiyle ilgilidir. Koca veya baba, kadının cinselliğini kontrol etmenin garantisi olarak görülür. Çünkü kadınlar cinselliklerini kontrol edemezler ve bedenleri üzerinde inisiyatif hakları da yoktur. Bir diğer örnekse erkeğin daha önce evlenmiş bir kadınla evlenmek istememesi. Burada da kadınlara karşı çarpık bekâret beklentisi vardır.

Kadın, evliliği bazen bir kurtuluş yolu olarak da görebiliyor. Direnen kadın örneklerini artırmak gerekir. Eğitimi olmasına rağmen kadınlar şiddet görebiliyor. Beyaz atlı prensi bekleyen ve hayal kırıklığına uğrayan kadınlar, prens-prens rollerinden çıkıp ev işi rollerini eşit bölmeye odaklanmalıdır. İsteme sahneleri, evlilik ritüelleri, evlilik tekliflerinin normalleşmesi gerekir. Kutsanan törenler kadınların hayatını illüze edip çıkmaza sürüklüyor. Muhşem törenlerle evlenen çiftler, gerçek hayatla yüzleşince pembesi gitmiş, tozu kalmış bir gerçeklikle karşı karşıya kalıyorlar. O kutsal törenlerden sonra boşanmak zorlaşıyor. Bu kadın için, içinden çıkılmaz bir hal alıyor.

KADINLARIN SINIFI/AKSU BORA (Görünmeyen Emek, Sınıf ve Ev İşçiliği)

Birinci Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Kadınlıklar ve kadınlığın oluşumunda sosyalleşmenin etkisi, farklı sınıflardaki kadınların birbirlerini nasıl algıladıkları

Kadınlık aslında sınıf, eğitim, kültürden ziyade ev üzerinden tanımlanır. Ve bu tanımlanma hali zaman içinde yeniden üretilir. Kadınlık sosyalleşmenin sonunda kazanılmış bir kimlik olarak edinilmez. Kadınların birbirlerine göre durumları, erkeklere göre durumları, çevre ilişkileriyle yeniden tanımlanarak üretilir. Erkeklik, kadın olmayan olarak tanımlanıp değer görürken; kadınlık başka kadınlara göre kıyaslanıp değerlendirilir. Bu erkeklerin toplumsal olarak kadınlığa atfedilen durumlardan uzaklaşmasına neden olur. Kadınlar arasında ise ayrışmaya neden olur. Kadınlar daha çok kendini o olmayan üzerinden tanımlar. Kadınlar birbirlerine göre cahil/eğitimli, pis/temiz, güzel/çirkin, yaşlı/genç, yoksul/zengin gibi zıtlıklar üzerinden değerlendirilebilir. Bu zıtlıklar içinde iki farklı kadınlığın, her iki kadının da ortak mekânı olan “ev”de karşılaşması bütün bu toplumsal cinsiyet rolleri açısından çelişkileri ve ortaklıkları barındırır. Kitap aynı zamanda kadınların iktidar ilişkileri ile kendi kadınlığını tanımlama stratejileri de içerir. Özellikle orta sınıf kadınların ücretli ev hizmeti almasının erkeklerle eşitlenmek için bir yol olup olmadığı, etik sorunu ciddi bir tartışma konusu olarak hâlâ sıcaklığını korumaya devam ediyor.

Habitus kavramı insanların kendi sınıfının, çevresinin koşullarından bakmasını ifade eden bir kavramdır. Özellikle “bizim gibiler” diye başladığımız cümlelerde aslında kendi habitusumuzdan bahsediyoruz. Beğenilerimiz, alışkanlıklarımız, söylemlerimiz bu habitusun oluşturduğu olgular halini alır. Uygunsuz, akıllıca gibi adlandırılan davranışlar yaşanan habituslarla çok ilgilidir. Her habitusun yapılmasını istediği davranışlar vardır. Bu davranışları yaparak o habitusun bir parçası oluruz.

Gündelik deneyimler feminist kuramda ve politikada hep önemli bir bilgi kaynağı olarak görülmüştür. Kadınların sınıfı, bu kuramlar temelinde kadınların gündelik deneyimleri üzerinden ele alınmıştır. Burada deneyimler öznel olabilir. O halde deneyimler üzerinden üretilen bilgilerin dayanağı burada önemli bir yer tutar. İçinde yaşanan toplumun doğası bütün bu deneyimlerden bağımsız değildir. Kadınlar bir şekilde bu habitusun ve de-

neyimlerin aktarıcısı olurken başka bir yerden de bu habitusları ve normları delmektedir. Kitapta geçen “Hem cinsiyet askerleriyiz hem de cinsiyet gerillalarımız.” kavramı kadınların kendi çemberlerini bir şekilde kırabileceğini ifade eder. Kadın olmak, siyah olmak, Müslüman olmak, Müslüman mahallesinde gayrimüslim olmak, işçi kadın olmak tekil kimlikler değildir.

Geçmiş zamanda dergiler ve kitaplar “hanımefendi kadın” habitusunu yarattı. Beyaz üst sınıf kadınlığı, her zaman bir ideal olarak tanımlanarak bir kalıba konuldu. Beyaz üst sınıf kadınlar, en pasif ve bağımlı olandı ve saygınlık emaresi olarak kategorize edildi. İşçi ve işveren kadının habituslarının birbirinden farklı olduğu varsayılsa da birbirlerine göre kadınlıkları inşa edildiği için birbirlerini etkilerler. Orta ve üst sınıf kadının yaşam biçimi ve tüm pratikleri, ideal kadınlık olarak görüldüğünden alt sınıf kadının işverenle karşılaşmasında bununla baş etmesi gerekebilir ve saygınlığını toplumsal cinsiyet rollerini daha iyi yerine getirme üzerinden ikame etmeye çalışır. Kitap orta ve üst sınıf kadınların alt sınıf kadınların cinselliğini tehlikeli ve yıkıcı olarak gördüklerine yer veriyor. Benzer bir bakış, kültürel olarak da söz konusudur köylü/şehirli kadın üzerinden. Köylü kadının cinselliği şehirli kadına göre daha kontrolsüz olarak görülür. Bu da şehirli ve orta sınıf bakış açısıdır. *Ahlat Ağacı* filmindeki öpüşme sahnesi de böyle bir algının ürünü olabilir. Bütün bu farklı kadınlık şekilleri kız kardeşlik olgusuna ket vuran bir hal almasına sebep olur.

İkinci Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Ev işi-yuva işi ayrımı

Erkeklerin öznelliği kadınların desteğine dayanır. Erkeğin ütüsünün, yemeğinin, günlük işlerinin yapılması sayesinde ev dışında erkek kendine alan açabiliyorken bütün bu işlerle meşgul olan kadınlar kendi öznelliklerini inşa etmekten mahrum kalırlar. Özellikle feminist kuramcılar, kadınların evdeki görünmez emeğini görünür kılmak üzerinde dururlar. Ev, görünmeyen emeğin ve aile içi şiddetin merkezidir. Ev işlerinin “yuva işi” olarak tanımlanması ve anlamlandırılması bu görünmezliği şiddeti ve sömürüyü daha katmanlı hale getiren bir hale dönüştürür. Evin mahrem bir alan olması ve “yuva” denilen mekânın, başka bir kadın tarafından organize ediliyor olması çalışan ve işveren arasında katmanlı bir ilişkilene biçimini ortaya çıkarır.

Ev işçileri, işverenlerin kendilerinin dürüstlüğünü sınıadığını belirtir. Ücretli işin ev içerisinde gerçekleşiyor olması işveren ve işçi arasında başka türlü

bir ilişki ihtiyacı hissettirir ve anne-kız, abla-kardeş ilişkileri kurduklarını söylerler. Bu durum tarafların rahatlama ihtiyacına yönelik geliştirilse de, her iki taraf için de sömürüye açık bir hale gelebilir. İşverenler ekstra yardım beklentisinden, işçilerse maaş ve mesai gibi konularda taleplerini dile getirme imkânlarının azalmasından şikâyet ederler. Burada çalışma şartları ve geçim söz konusu olduğundan işçinin dezavantajlı olduğunu görebiliriz.

Yazarın işveren olarak kendi deneyimlerini de aktardığını görürüz. Ev işçisinin problemleriyle kız kardeşinden daha çok ilgilendiğini, kazandığıyla işçiye verdiği para arasında az para olmasına rağmen yine de çalışmayı tercih ettiğini ifade eder. Özellikle ev işinin tam olarak tanımlanmaması ve çerçevesinin belirlenememesi karşılıklı çatışma ve sömürülme halini ortaya çıkarır.

Çalışan kadınlar da, işverenler de onun emek olduğunun bilincinde değildir. İşveren kendisi bu işi yapmak istememesine rağmen, işçinin yaptığı işi görünmez kılabılır. Ev işçileri ise evin tüm geçimini sağladıkları halde kazandıklarını harçlık olarak görürler. “Harçlık” ifadesi para kazanmanın getirdiği güçlenmenin telafisi gibi görülüyor olabilir. Bir nevi güçlenmenin özrü gibi... Bu birçok alanda kadınların, erkeklerin incinen gururunu tamir etmek için mecbur hissettiği bir şey olabilir.

Ev işçisi kadınlar kendi mahallesinde de çatışma yaşar. Ev dışına çıkıyor ve para kazanıyor olması, kadınlık rolünü yeterince yerine getirmemesi olarak değerlendirilir ve çok fazla eleştiriye maruz kalabilir. Örneğin bakımlı olması, saçını boyatması mahallede sınıf atlama, parayı çarçur etme olarak değerlendirilirken, işveren aynı durumu özentilik olarak değerlendirebilir.

Aile ilişkisini emekçi kadınlar ister ama işveren bunu sömürüye dönüştürebilir. Çünkü ev profesyonelleşmenin zor olduğu bir alandır. İşveren çalışanı robot gibi görür. Oysa insaniliğini kaybetmeden ilişki kurmak gereklidir; bir insan olduğunu her zaman göz önünde bulundurarak. Ev işi vs. yuva işi gibi bir ayrım var mı? İşveren ücretli ev işçisinin ev idaresi ve modernleşme değerlerini kendisinden öğrenmesini ister ama çalışan kadın bir şeyler öğrenmeye başladığı zaman yol gösterme rolünü kaybedeceği için kimlik kaybı yaşar. Yardım, yol gösterme vs. eşitsiz ilişkiye işaret eder; dayanışmaya değil. Kurulan ilişkide işçinin ve işverenin kişiliklerinin de rolü olabilir; işverenin otoriter olması gibi. Fakat yine de kurulan ilişki biçimi ait olunan sınıftan bağımsız değildir.

Üçüncü Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Estetiğin sınıflar arası konumu, özel ve mahrem ayrımında ev içi

Kadınlar kendilerini erkek üzerinden değil başka kadınlar üzerinden tanımlama eğiliminde olabiliyorlar. Kendini diğer kadınlar üzerinden tanımlama kadınlar arasındaki mesafelerin açılmasına ve ekonomik sınıflar harici sosyal sınıflar oluşmasına sebep olmaktadır. “Fazlalık” kavramı ev işçisi ile işveren arasındaki ilişkilerin anlaşılması ve iki kadının birbirine göre kendilerini nasıl tanımlayıp diğer tarafa nasıl önyargılar attettiğini göstermesi açısından önemlidir. Örneğin ev işçileri, iş mahrem alanda gerçekleştiği için, “anaların hakkı ödenmez” gibi argümanlarla daha fazla iş yapmaya başlarken ev sahibi tarafından sömürülürler. Ev sahipleri ise bazen anlaştıkları paradan başka ev işçilerinin farklı sorunlarıyla uğraştıklarını beyan ederler. İşverenler iş dışında kurulan muhabbeti gereksiz ve yorucu bulabilirler.

Ev işçilerinden kimileri yatak odasına girme, iç çamaşırını yıkama gibi kişisel alana girmeyi sorun ederken, bir kesim çalışan da ekmek parası deyip kuralları kabul eder. Ev sahibinin inisiyatifıyla verilen fazla paraları cömertlik olarak kabul ederken, vermeyenleri de iş karşılığı olmamasına rağmen cimrilikle suçlayabilirler. Birbirini farklı algılama meselesi “beden” konusunda da kendini gösterir. Orta sınıf kadınların zayıflığı, güzellik ve estetik anlayışıyla örtüşürken, alt sınıf kadınlar için zayıflık, yoksulluğun emaresi olarak görülebilir. Hatta alt sınıf kadınların zayıf olması kendi sınıflarında “bizden” değil ya da “onlara” özeniyor şeklinde algılanabilir. Giyimine kuşamına önem gösteren, makyaj yapan temizlik işçileri kadınlar, kendi habituslarındaki kadınlar tarafından kınanırlar. Zayıf ev işçisi kadınlar ise orta sınıf kadınlara benzediklerini düşünerek bundan güç alabilirler.

Hijyen ve temizlik konusunda da kadınların birbirlerini farklı algılayışları vardır. Ev sahipleri bazı kadınları onların evlerini temizlemeye gitmiş olmalarına rağmen pis bulabilir, aynı sofraya oturmayı reddedebilirler. İşveren kadınlar da bedenlerine gösterdikleri ilgiyi evlerine göstermemek, beceriksiz, tembel ve pis olmakla suçlanabilirler. Ama yine de temiz olduklarını ispat etme ihtiyacı hissedebilirler.

Ev işçisi kadınlar, hizmet verdikleri evlerin dışında bir de kendi evlerinde iş yapmak zorunda kalırlar. Ev işlerinin kadına verilmesinde din etkisi de söz konusudur. Ev işlerinin kadınların işi olmasına dair Kuran’da herhangi bir bilgi, dayanak yok. Eril zihniyet kendi geleneğini ve literatürünü üretiyor.

Annenin süt vermesi meselesi kutsal hale getirilir. Oysa peygamberin sütan-neye verildiğine dair çok açık bir örnek vardır. Dolayısıyla aslında bir erkek dinî literatürü üretilir, ataerki toplumsal yapıyı yeniden üretir.

Ev işinin kadın ve erkek arasında eşit bölüşülmesinin önüne bazen kadınlar da engel koyabiliyor. Kadınların araba sürmesinin beğenilmemesi gibi, erkeklerin de evde yaptıkları işler kadınlar tarafından beğenilmeyebiliyor, erkeğin yaptığı ev işi üzerinden tekrar yapılabilir ve verilen tepkiler de motivasyonu kırıncı olabilir. Temizliği, hijyeni kutsal alandan çıkarıp iş bölümüne odaklanmak eşitliği daha mümkün kılacaktır. Bir yandan da mutfak, bazı kadınlar için tek iktidar alanıdır bu yüzden bu engel bilinçli konulabilir. Yakın tarih Sanayi Devrimi sonrası ev-iş ayrımı keskinleşir. Erkeğin bireyselliği, kadının ev içi emeğinin üzerinde gelişir. Kutsiyetin altına gizlenerek ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumaya çalışırlar. Özel alanın kutsiyetinin kadının çıkarına olan bir yanı da var mıdır? Bu “özel” ve “mahrem” olma durumu şiddetin üzerinin örtülmesinin sağlar.

MÜSLÜMAN TOPLUMLARDA

KADIN VE CİNSELLİK/DERLEYEN: PINAR İLKKARACAN

(Ataerki ve Din Teması)

Birinci Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: İslamda ve geleneklerde aktif-pasif cinselliğin cinsiyetlendirilmesi, bekâret

İslam anlayışının ve yaşanan yapının kadını ve kadın cinselliğini nasıl kontrol ettiği üzerine aktarımlarda bulunuldu. Örneğin Iğdır'da bir kadın nişanlandığı zaman nişanlısı ve babasıyla bir hafta aynı odada kalır, görücü usulü evlenen eşini evlilik öncesi, ilk birlikteliklerinde karanlıkta ilişkiye girdikleri için eşini görmez ve ertesi gün gelinin aile bireylerinin elini öpme seremonisinde gelin, eşinin kayını olduğunu düşünerek elini öper. Kadının cinselliği ve cinselliğin nasıl ele alınacağı geleneksel ataerkilliğin sınırları doğrultusundadır.

Kaynağı dine dayandırılan çeşitli uygulamalara bakıldığı zaman, kadın cinselliğinin bir üreme aracı olarak kullandığı görülebilir. Fatıma Mernissi İslam'ın hazdan bahsederken, dine ait tekil bir cinsellik anlayışı varmış gibi konuşmak hatalı olur, der. Kolaylıkla boşanmaların olduğu peygamber döneminin İslamda cinselliğin rahatlıkla konuşulan bir zaman dilimi olup günümüzün olmaması şaşırtıcıdır. Örneğin bir kadın peygambere ilk eşiyile cinsel açıdan

daha memnun olduğu için ikinci eşinden boşanmak istediğini söyleyebiliyorken, peygamber onların ayrılmasını destekler. Günümüzdeki devlet anlayışının pek çok şeyi kontrol ettiği göz önünde bulundurulduğunda Halife Ömer döneminde genişleyen İslam coğrafyasının devletleşmesi, peygamber dönemi ile sonraki dönemler arasında kopmaların başlaması şaşkırtıcı değildir. Günümüzle sonraki dönemli kıyasladığımızda da benzer sonuçlara ulaşılabiliriz. İslam tarihinde İmam Gazali dönemi ile Osmanlı arasında cinselliğin konuşulmasıyla Osmanlı dönemi ile günümüz arasında giderek tabulaştırılan bir konudur cinsellik. Değişen zaman içinde dine bir öz tayin yapılıyor, İslam o atanan özden ibaret zannediliyor. Bazen kadın sünneti gibi kültürel olan uygulamalar dahi dine dayandırılabilir.

Fatıma Mernissi erkeğin de kadın gibi üreme için bu dünyaya geldiğine ilişkin yanlış bir algı olduğundan bahsederken, evliliği reddeden erkeğin dünyaya tohum bırakmasının toplumsal bir kabul olduğunu ifade ediyor. Erkeğin bedeninin kutsallığı, spermine tohum gibi aktif bir ima bulunurken kadının rahminin sadece taşıyıcıya indirgenerek pasifleştirildiğini söylüyor. Kadın bedeni erkek bedeni gibi üreme amaçlı görülmesine rağmen, erkeğin görece üstünlüğü kadın bedeninin araçsallaştırılması ve yok sayılmasıyla cinsiyetçi ayırım daha da derinleşiyor. Örneğin taşıyıcı olan anne, boşandığı zaman kültürel olarak çocuk üzerinde hak iddia edemez çünkü çocuk yani dölün sahibi babadır. Fatıma Mernissi hamile kalma sürecinde eski yorumların güncellerle ve güncel uygulamalarla çeliştiğini ifade eder. Günümüzde doğum kontrolü kadının sorumlu olduğu bir alan olarak algılanırken ve orgazmın erkeğin yaşadığı ve kadının bunu sağlamak için var olduğu kabul edilirken aslında çocuk sahibi olma kararının iki eşte olduğu ve eşlerin birbirini cinsel anlamda tatmin etmeleri tavsiye edilir. Ne yazık ki günümüzde kadının bedeninin günah objesi olarak görülmesi, kadının bedenine yabancılaşmasına sebep olmuştur.

İkinci Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Bekâret, namus ve kadınların farklı yaşaması

Devamlılığın kaynağı olarak görülen erkek, yaşamının her aşamasında toplumsal olarak kayırılmış ve öncelikli olmuştur. Cinselliğin doğasının yansız olduğunu ve nefse hâkim olamamanın yıkıcı olduğunu ifade eden İslam kaynakları, sonraki dönemlerde yıkıcı cinselliği, kadın cinselliğiyle denk tutma yolunu seçmişlerdir. Bundan dolayı kadının cinselliğinin sınırlanması ve toplumsal olarak kontrol edilmesi gerektiği ihtiyacı, bekâret gibi İslam öncesi

bir kavramın İslamla eşleştirilerek kabul görölmesine dayanmıştır. Bekâretin kadın ve erkek temel alındığında çifte standartlı olduğu yani toplumun kadının bekâretini sorgulaması ve ona önem vermesi durumuna karşılık, erkeğin evlilik öncesi ilişkilerinin oyun, ön hazırlık gibi haklılaştırılarak kabul edilebilir olduğunu ima etmesi yine cinsiyet eşitsizliğine paralel düşen toplumsal uygulamalardandır. Tıbbın gelişimine paralel olarak insan anatomisi üzerine yapılan incelemelerde, toplumun beklediğinin aksine “kızlık zarı” denilen ve bekâret sembolü olan bir “zırhın” olmadığı ispatlanmışken, hâlâ bekârete ilişkin “kızlık zarı” toplumsal olarak kabul görmektedir. Bekâretin korunması kız çocuğu sahibi ailelerin çocuklarını sınırlamaları ve onları evlendirene kadar pek çok ihtiyacını göz ardı edip bekâretini sağlama alma çabaları ise toplumsal cinsiyet kalıplarının beden üzerinden küçük yaştan itibaren maruz kalmaktan başka bir şey değildir. Limon yemek, ip atlamak, ağaca çıkmak, bisiklete binmek gibi şeyleri oğlan çocukları yaparken sorgulanmadığı durumlar, söz konusu kız çocuklarına gelince bekâreti tehlikeye atan hurafelerden olup kimi ailelerce katı şekilde takip edilmektedir. Bu konuda bir başka örnek okulda yaşanan ve öğrencilerin fiziksel gelişimini desteklemek üzere kurulan kız futbol takımının, bir erkek öğretmen tarafın çekinceyle karşılanması ve gerekçesinin çocuklarının bekâretine zarar vermesi olarak göstermesidir.

Bekâret ve onun ilişkili olduğu namus kavramları her toplumda benzer öneme sahip değildir. Dünya genelinde Akdeniz havzasında bekâret ve namus önemliyken, Güneydoğu Asya ülkelerinde Nijerya gibi Afrika ülkelerinde önemli değildir. Bekâret ve onun toplumsal anlamda daha geniş karşılığı olan namus, toplumsal yaşamda erkek ve kadının davranışlarına çifte standart getirmektedir. Kadının flört etmesi kabul edilemez olarak görülürken erkeğin hakkı olarak görülmesi örnek olarak verilebilir. Yine flört etmesi, erkeklerle zorunlu haller dışında konuşması yasak olan kadının, evlendikten sonra eşini daha ilk geceden tatmin etmesi, fantezilere açık olması ise toplumun evlilik söz konusu olduğunda kadının bekâretine koyduğu ikinci bir garip durum olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda bekârete ilişkin herhangi bir ifadesi olmayan peygamber ve insana irade verildiğini ifade eden dinle, “Erkeğin nefsi vardır kadın kendini korumalıdır,” veya, “Ben eskiden erkeklerle konuşmazdım, başımı eğer yürürdüm,” gibi kadını pasif, korunması gereken, erkeği kendine hâkim olamayan ve aktif olarak karikatürize eden söylemler arasında zıtlıklar vardır.

Toplumsal olarak üretilen bekâret kavramı ve namus algısının dine dayandırılması yeterince haksız değilmiş gibi dindar olmayan veya herhangi bir ina-

nışa sahip olmayan bireylerin, Müslüman kadınların erkeklere “yaranmak” için evlilik bağı öncesi cinsel ilişkiyi reddettiklerini ifade etmeleri daha can sıkıcıdır. Bu bağlamın yine ataerkil sistem içerisinde olduğunu görmemek mümkün değildir. Müslüman kadının dinin gereklerinden olan evlilik bağı olmaksızın cinsel ilişki yaşamamayı yani “zina etmemeyi” erkeklerin ve dolayısıyla toplumun makbul görülen kişisi ile denk tutmak başka bir açıdan geleneksel ataerkilliği beslemektir.

İran’da cinselliğin daha rahat yaşanması için muta nikâhının yaygınlaştırılması devlet eliyle de cinselliğin kontrol edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Kadınların veya erkeklerin herhangi bir sınırlama olmaksızın muta nikâhını kıymaya haklı gösterilmesi ve bu nikâhın gelenekleştirilmesi, geleneksel ataerkil toplumları farklı namus dinamiklerine itmiştir. İran örneğinde muta nikâhı geçmişi olan kadın kötü, alt sınıftan kadın olarak tanımlanırken, muta nikâhı geçmişi olan erkeğe cinsel ihtiyaçlarını “İslami yolla gidermiş” olarak algılanır.

Müslüman ülkelerdeki namus ve bekârete bakış, ülkelerin veya toplulukların ataerkil olup olmamasıyla yakından ilgilidir. Ataerkil olanların iki kavrama hayati değer biçmesi ve kadını tecavüzde bile dört şahit bulmaya zorlaması (ki İslamda yok) bardağın dolu kısmını oluştururken Tevârik toplumu gibi toplumlarda bunun önemli olmaması, dine atanan özün ülkelerce farklı olabildiği ve uygulamaların farklılık gösterebildiğini ifade etmesi açısından önemlidir. Tevârik toplumunda âdet olan kadının ilk âdetinin kutlanması, evlilik ve boşanmalarının herhangi bir tarafın isteği üzerine kolayca yapılabilmesi, herhangi bir cinse yönelik şiddetin hoş karşılanmaması pek çok İslam toplumu olarak bilinen ama geleneksel ataerkil yapının hâlâ devam ettiği toplumlarda rastlanmayan uygulamalardandır.

Üçüncü Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Tecavüzün kültürel kodları, kadın sünneti

Namus kavramının toplumsal cinsiyet normlarına uygun olarak, kadının üzerine baskı unsuru olarak kullanıldığı toplumlardan olan Filistin’de kadınların Filistin’in kurtuluşu için erkeklerle bir arada mücadele etmeleri kadın için saygınlık sebebiyken, tecavüze uğrayan Filistinli kadınlar ve aileleri tecavüzcü birinci dereceden yakınları dahi olsa “kirlenmiş” ilan ediliyorlar. Bu yüzden kadınlar tecavüze uğradıklarında susarken, erkekler toplumsal anlamda bir tepkiye maruz kalmadıkları için tecavüzü “bir anlık heyecan”

olarak algılıyorlar. Türkiye’de de tecavüz mağduru kadının tecavüzden sorumlu tutulması, dışlanması ve hatta erkeği “baştan çıkardığı için tecavüzü hak ettiği” ne yazık ki toplumsal olarak kabul görür. Genellikle adli sürece yansımaya bu durumlar, yansıdığına da mağdur kadın adli süreç içinde de yıpratılır. Adli tecavüz denebilecek bu süreç, kadının yaşadığı travmadan sonra suçluymuş gibi defalarca ifade vermesinin istenmesi; tecavüzün tecavüz olduğunu ispatı, olay yerinde bulunmasının gerekçelerinin inandırıcı olması talep edilir. Tecavüz elbette ki maruz kalan kişi için travma sebebidir. Ama tecavüze bu denli hassas olup tacize veya kadına yönelik ekonomik şiddete hassas olmamanın sebebi kültürel olamaz mı? Cinsellik bir tabu iken ve namus olmazsa olmazlardan olacak şekilde formüle edildiği için tecavüzün kadının katlanamayacağı bir durum olacağına yine kültür mü etki ediyor?

Kadın bedenine yönelik kültürel anlamda kabul görmeyen tecavüz, bazı Afrika ülkelerinde kültürel olarak kabul gören ve hâlâ bazı çevrelerce dine dayandırılan kadın sünneti meselesi vardır. Genital bölgelerin pis olduğu, bekâreti koruduğu, cinsel sapmalara mâni olduğu, cinsel hazzı artırdığı gerekçesiyle uygulanan kadın sünneti, Hıristiyan misyonerlerin beldelerden çekilip, devlet ideolojisi kurmak için politikacıların teşvik ettiği bir şiddettir. Şiddetin devlet eliyle ülke kültürünü korumak bahanesiyle kadını cezalandırır hale gelmesi, kadın bedeni üzerinde devletin etkisini gösterir. Kadın sünnetinin dine dayandırılması konusunda da uygulamalara eleştirel yaklaşılması gerektiği ihtiyacına işaret eder. Ataerkil geleneklerin İslama mal edilmesi mevcut bilgi kirliliğini daha fazla artırırken, kadın çalışması yürütenlerin dinden kaynaklı algılanan uygulamalar yüzünden Müslüman kadınları yargılamaları ve dine cephe almaları kadın çalışmaları içindeki bütünlüğe zarar verir.

İSLÂMÎ FEMİNİZMLER/ZAHRA ALI **(İslami Feminizmlere Giriş)**

Birinci Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Din, ideoloji oluşumu, tek tip feminizm, yerellik

Herhangi bir ideoloji ve din içinden feminizmi çıkarmanın, feminizmi sınırlamak olup olmayacağı konuşuldu. Feminizmin bağımsız ve diğer ideolojilerden etkilenmemesi mümkün değildir. İdeolojilerin içinde karşılıkları olabilir ama ideolojinin savunucusu haline gelmemesi gerekir. Bu bağlamda üçüncü dalgayla yaygınlaşan kesişimsellik kavramına bakmak gerekir. Feminizm alanında mücadele eden kadınlar, çeşitli kimliklerle bu mücadelenin

içinde yer alır. Bundan dolayı feminizmi nasıl tanımladığımız feminizmin sınırlarını belirler. Dünyanın farklı yerlerindeki kadınların öznel durumları göz önüne alınmadan yapılan tanımlar nasıl bugün tartışmalı ise farklı bölgelerdeki insan dinamiğine göre farklı feminizmlerin olabileceğini kabul etmek daha uygun olur. Bundan dolayı Asya'daki feminist hareketin Afrika'dan farklı olması, odaklarının ve mücadele alanları ve mücadele şeklinin farklı olması yerelliğin gereğidir. İslami feminizmlerde de Müslüman kadınların inançlarından ve feminizmden ödün vermek arasında seçim yapmaya zorlanmaları ve Müslüman feminist olmazsın (veya tam tersi) ifadeleri kadın çalışmalarını bölen, kadınların öznel gerçekliklerine saygı duymayan ve feminizmi belli sınırlar içerisinde belli kişilerin uğraşı görmektedir. Türkiye'deki feminist hareketi bir bütün olarak görmek, onun içindeki bölgesel oluşumları ve bunların pratiklerini göz ardı etmektir. Örneğin Kürt kadın hareketinin varoluş sebebi, Türkiye'deki feminist hareketin yeterince kapsayıcı olmamasındandır. Bu bağlamda Müslüman kadınların inançları içinden böylesi bir açılıma gitmeleri ve hak gaspına maruz kalan kadının yanında olmak için kendi dinamikleriyle sürece dahil olmaları yadırganır.

Feminizmin tek tipleştirilmesi, feminist tarihin sadece Avrupa ve Amerika feminist tarihiyle eş tutulması haberleşmenin yaygınlaşmadığı zamanlarda kabul edilebilir bir durumken iletişimin artması, yerelden haberdar olunma aslında kadın çalışmalarının tarihini ve yerini yeniden sorgulamamızı sağlamıştır. Örneğin, kaynaklar çevrilene kadar Osmanlı'da kadın hareketi olmadığını biliyorduk ve feminizmin cumhuriyetle paralel Türkiye'de başladığını kabul ediyorduk ama şimdi geçmişi Osmanlı'ya dayanan bir kadın hareketi olduğunu biliyoruz.

Farklı feminizmlerin feminizmi sabote etmeye, parçalamaya çalıştığı yönünde algılar var. Birliktelik için illa tek bir çatı mı olmalı veya oluyorsa bu çatı nasıl olmalı; bu tartışılması gereken sorulardan biridir. Feminizmdeki standart ne olacak peki? Bu tartışmalar yürütülürken farklı feminist/kadın hareketlerinin feminizme katkısı ve yerelde nasıl etkili olduğuna bakılmalıdır. Örneğin trans kadınlar maruz kaldıkları şiddet ve ayrımcılıktan dolayı uzun yıllar feminist camianın içinde yer almazken kendi öznelliğinde bir hareket olarak transfeminizmi oluşturmuşlardır, özelde trans kadınların mücadelesi feminizm mücadelesine de katkı sağlamaktadır. Bundan dolayı feminizmin yerelden kopmaması onun tek tipleştirilmemesi gerekir.

İslama yönelik önyargılar, Müslüman kadının ataerkil toplumun devam ettiricisi, kendini kapatan bir şekilde algılanmasından dolayı Müslüman kadının

feminizmine şüpheyle bakılırken İslami feminizmlerin diğer feminizmlerle ortak bir noktada buluşulmadığı düşünölmektedir. Özellikle Türkiye’de aşıl-mamış önyargıların hâlâ etkili olduğunu söylemek mümkündür. Aslında ta-rihe bakıldığında Mısır’da, Malezya’da, İran’da, Pakistan’da ve pek çok ölkede Müslöman kadınların da yer aldığı kadın mücadelelerinin olduğunu görmek mümkün.

İkinci Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Âyetlerin yeniden yorumlanması, cinsiyetçi yorumlamalar

Atlanmaması gereken noktalardan biri İslami feminizmler alanında mü-cadele eden kadınların yaşadıklarıdır. Maruz kaldıkları ayrımcılığın adil ve eşitlik savunan bir dine inanan kişilerin toplumsal pratiklerinde görmek, onların kaynaklara getirilen yorumları sorgulamalarına sebep olmuştur. Ço-cukluğundan itibaren ataerkil toplumda yaşayan ve din adı altında ayrımcılı-ğa ve şiddete maruz kalan kadınlar dine karşı bir güvensizlik hissetmişlerdir. Dinin sorgulanmadan söylendiği şekilde uygulanması ve sorgulama yerine itaatın vurgulanması, dinin görevleştirilmesine sebep olmuştur. Din adına yapılan uygulamaların eleştirilemez kabul edilmesinin, sorgulamayı öğüt-leyen bir dinle çeliştiğini düşönen bazı kadınlar, toplumsal baskıdan dolayı düşöndüklerini ifade etmekte de zorlanabilmektedir. Bundan dolayı “kadın kocası olmadan seyahat edemez”, “âdet dönemindeyken yemek yapması uy-gun değildir”, “erkek eşini dövebilir”, “kadın eşine itaat etmezse cehenneme gider” gibi tartışmaya kapalı olarak yansıtılan uygulamaların ayrımcı olduğu kabul edilip, dinden kaynaklı olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. Özellikle Kutsal Kitap’ın çevirisi ve yorumlanmasının uygulamadaki sorun-ların ana kaynağı olduğu düşünölmektedir.

Kuran âyetlerinin yorumlanmasına ilişkin farklı görüşler vardır. Çağdaş yak-laşımardan bazıları peygamber zamanında âyetlerin indirildiği devre hitap ettiğinin ve âyetlerin hükümlerinin günümüzde artık geçerli olmadığını id-dia eder. Bununla beraber diğer bir görüş ise âyetlerin indiği devre ilişkin getirdiği emir ve yasaklar günümüzde yaşanan olaylara entegre edilerek hâlâ hükümlerinin devam edebileceğini söyler.

Çeviriler ve çeviriden kaynaklı sorunlara bakıldığı zaman, âyetlerin çevirile-rinin kimler tarafından hangi kelimeler tercih edilerek yapıldığı görece an-lam farklarına sebep olabilmektedir. Örneğın “darabe” kelimesi genellikle

“dövmek” olarak çevrilirken, kelimenin pek çok farklı anlamının olduğu ve bunlardan oldukça az kullanılan anlamlarından biri olan “dövme”nin seçilmesinin İslamda kadınların eşleri tarafından dövülebileceğinin imasını içermesi, çevirilerin nasıl farklara sebep olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Yorumlamaların çeşitli olabileceğine dair bilginin az kişiyle sınırlı olması özellikle Türkiye genelinde yaşayan insanların tek tip öze tanımlanan İslama maruz kalmaları ve bununla beraber yukarıda bahsedilen çevirilerle alakalı problemlerden dolayı kadınlara yönelik dinden kaynaklı bir ayrımcılığın var olduğunun düşünülmesi, İslami feminizm alanında mücadele eden kişilere sorumluluk yüklemektedir. Kaynakların incelenmesi veya İslami feminizmler alanıyla ilişkili çalışmalarının az sayıda olması, yazılı materyal açısından yetersiz kalınması, çalışma yürüten kişilerin müdahale etmesi gereken öncelikli alanların başında gelir. Dünya genelinde İslami feminizmlere ilişkin kaynakların sayısındaki azlık, Türkiye’de tartışmalar ve eleştirilerle sınırlanan bir alan olarak kısıtlı bir çevrede konuşulmasına sebep oluyor İslami feminizmlerin.

Fıkıh çalışmalarının eleştirel gözlerle değerlendirilmesi ve çağdaş yorumlanmalarının yapılmasını düşünen kişiler; ki burada Müslüman feministlerin de rolü var – dinin dogmatikliğine mâni oluyorlar. Her zamana hitap ettiğini iddia eden bir yaratıcının kitabının oldukça eski ve birkaç kişiyle sınırlı tutulacak yorumu, dinin kendisini sınırlar. Çağdaş yorumlama açısından Fazlurrahman’ın yaptığı Kuran tefsiri bu bağlamda önemlidir. Kaynakların yeniden yorumlanması, çevirilerinin yeniden yapılması çeviriler ve yorumlar arasındaki farkları görmek ve sahip olduğumuzu düşündüğümüz kaynaklara eleştirel bakmamızı sağlar. Genellikle İslam literatüründe kadınlar geri planda bırakılmış, ataerkil bakış açısıyla yapılan peygamberden sonraki dönem yorumlamaları kadının erkeğe hizmet eden, ikinci sınıf denebilecek şekilde tasvir edilmesine sebep olmuştur. Kaynaklara bir daha dönülmesi aslında peygamber döneminde bilgi, ticaretle ilgilenen kadınların rahatlıkla kendi uğraşlarıyla ilgilendiğini göstermektedir. Aişe’nin en fazla hadis rivayet eden kaynaklardan biri olması, Halife Osman’a karşı siyasi faaliyetler yürütmesi, o dönemde kadınların hem ilim de hem de siyasette bir otorite olduklarını/olabildiklerini gösterir.

Üçüncü Hafta

Ön Plana Çıkan Konular: Fıkıh, ataerkil yorumlama

Kaynak yani Kuran ile onun yorumlanmasıyla oluşturulan ve yorumcusuna göre farklılık arz eden fıkıh arasındaki farkı göz önünde tutmak önemlidir. Mezheplerin aynı konu hakkında birbirinden farklı şeyler söylemesi ve bu durumun çeşitlilik gibi bir ifadeyle göz ardı edilmesi, yorumlamanın farklı olabileceğine ilişkin aslında İslam tarihinde bir arka planın olduğunu gösterir. Ama tarihsel sürece bakıldığında ataerkil toplumdaki kaynaklı, kadının dezavantajlı olmasının göreceli olabilecek yorumlardan kaynaklanabileceği Müslüman feministler eleştirmeye başlamayana kadar olmamıştır.

Malezya ve İran'daki İslami feminizmler alanında çalışma yürütenler, kadının Kuran yerine fıkıhta ikinci sınıf olarak ortaya konmasının kabul edilemez olduğunu düşündükleri için sorgulamaya başlıyorlar. İslamın yeniden yorumlanması hatta güncellenmesini söyleyenler, kadınların erkek tarafından (kaburga kemiğinden), erkekler için yaratıldığını söyleyen ve boşanma, çoklu evlilik konularında erkekleri avantajlı kılanın dinin değil erkek yorumcularının olduğunu söylemektedirler. Bu bağlamda Kuran'ın pek çok yerinde geçen Müslüman kadınlar ve Müslüman erkekler, mümin kadınlar ve mümin erkekler gibi hitaplar eşitlik vurgusu içerdiği, Allah katında kişiler arasındaki farkın takvaya göre olacağı açık şekilde ifade eden dinin erkeği kadından üstün, ona efendi ve doğal olarak kadını köle gibi göstermesi mantıklı değildir. Ayrıca üstün hikmet ve güç sahibi olduğunu ifade eden bir ilahın kadını eksik, kusurlu yaratması söz konusu bile olmaması gerekirken böyle yaratması durumunda bunu açıkça ifade etmemesi için bir sebebi de yoktur. Bütün bunlar aslında kaynak ile yorumlar arasındaki farkın kaba değerlendirmeye dahi olsa kadının dezavantajına olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu konuda Türkiye'de özellikle kırsalda, hâlâ çokeşli evliliklerin sürdürülmesi yasal destek yani devlet desteği olmadan dinen yapılabilir olarak algılandığı için devam etmektedir. Diyanetin açıklamalarının hafif, yapılmazsa da olur kabilinden öneriler boyutunda kalması, çokeşli evliliğin etkili cezalarla caydırıcı olması için çalışmaların yürütülmemesi, dinin destekler görüldüğü politik boşluktan kadınların zarar gördüğünü göstermektedir. Kız ve oğlan çocukları arasındaki ilk ve ortaokul kademelerinde okullaşma oranları arasındaki kısmi azlık süreç yükseköğrenime uzandığında kız çocuklarını dezavantajlı kılacak şekilde artmaktadır. İyi ahlak, eşine ve ailesine hizmetin dinen kadına tanımlanmış olduğunun toplumsal kabulü, kadınların daha az

eğitim görmesine, daha az çalışmasına ve daha az üretmesine sebep olmaktadır. Tüm bu etkiler göz önüne alındığında ortaya çıkan adaletsiz ve eşitsiz durumun altında yatan dinî referans olarak öne sürülenlerin yeniden incelenmesi ihtiyacı gün yüzüne çıkar. Bundan dolayı hem eşitsizliğin geleneksel toplumdan kaynaklı arka planına hem de bunların yorumlar aracılığıyla bunca süredir var olması incelenmelidir. Özellikle yorumlamaların yeniden yapılması gerekir.

EK 3

DIYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI SÖYLEŞİLERİ

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları alışması kapsamında gerçekleştirilen sy-
leşilerin odaklandığı konular Tablo 9'da özetlenmiştir. Sonrasında sy-
leşiler gerçekleştirilme sırasına göre soru cevap bölümleriyle devam etmektedir.

Tablo 9: Söyleşilerin Odak Konuları

Söyleşi Teması	Konuşmacı	Söyleşi Odağı
Feminizmde Temel Kavramlar	İclal Ayşe Küçükkırca	Türkiye'deki kadın hareketlerinin birbirlerine göre ittifak ve dayanışma merkezine alındığında nerede durdukları konuşulmuştur. Türkiye'de feminist çalışmalar yürüten grupların birbirleriyle ilişkisi üzerinden Türkiye'de kadın/feminist hareketlerin durumu, kız kardeşlik, ortak eylemliliğin mümkün olup olmadığı ele alınmıştır.
Emek/Sınıf	Aksu Bora-Bağlar Jiyan Kadın Pazarı Emekçileri	Kadın emeğinin görünmez kılınması, kadının çalışmasına rağmen toplumsal cinsiyet normlarına göre belirlenen ev içi sorumluluklarını da yerine getirmesinin kadını zorladığı konuşulmuştur. Bağlar Jiyan Semt Pazarı'ndaki kadınların bu emek, çalışma, sermaye ve karar vericilerle ilişkilerinde maruz kaldıkları cinsiyetçi tutumlar, karar vericilerin kadın çalışmalarını bir hizmet değil lütuf şeklinde yürütmesi konuları ele alınmıştır.
Ataerki ve Din	Gülşah Seral	Ataerki toplum yapısının kültürel yapı olarak yumuşattığı toplumsal cinsiyet kalıplarının kadınları savunmasız ve güçsüz bırakmaya çalıştığı ve bu süreçte kadınlara yönelik sivil alanda çalışmaların yürütülmesi gerektiği konuşulmuştur. Bu bağlamda Kadının İnsan Hakları Eğitim Programı tanıtılmış, her basamakta kadınların içinde yaşadıkları topluma ve kendilerine dair farkındalıklarının gelişmesi, hakları konusunda bilgilencmelerinin temele alındığı ifade edilmiştir. Özellikle cinsel sömürü ve cinsiyet sınırlamalarının kadının cinselliğinin sınırlanmasıyla sürdürüldüğü ve bu bağlamda çalışmalarda cinsellik konularına da değinildiği söylenmiştir.
İslami Feminizmler	Hidayet Şefkatli Tuksal-Nebiye Arı	İslami feminizmlerin tarihçesi, İslami feminizmlerde de ele alınan odak konular konuşulmuştur. Türkiye'de İslami feminizmler alanındaki çalışmalardan örnekler verilmiştir. Söyleşide İslam, politika ve feminizm konusu ele alınmış, Türkiye'de ideolojilerin dinî ve kadın yaşamını nasıl şekillendirdiği, farklı ideolojiler döneminde kadınların ne tür süreçlerden geçtiği tartışılmıştır. Bununla beraber ideolojinin ana akım medya, tek tip eğitim ve bilgi kaynaklarıyla Osmanlı'dan itibaren etkili olan kadın çalışmalarını nasıl silikleştirdiği konuşulmuştur. Bu bağlamda cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak, günümüze uzanacak şekilde kadın çalışmalarının nasıl devlet kontrolünde devam ettirilmeye çalışıldığı ve buna karşı kadınların verdikleri varlık mücadelesi ele alınmıştır.

1. İCLAL AYŞE KÜÇÜKKIRCA

Söyleşi Başlığı: İttifak, Dayanışma ve Çelişki Kavramları Işığında Türkiye Feminist Hareketleri

SORU: Barış sürecinde hem dayanışma hem de ittifak var. Sadece barış sürecinde bir aradaysak ve problemler olduğu zaman bir arada olmayacaksa feminist hareket ya da kadın çalışmalarının akıbeti ne olacak? İleriye yönelik kadın hareketinin durumu nasıl olacak?

CEVAP: İleriye yönelik söz ettiğiniz kırılmanın devam edeceğini düşünüyorum. Hatta çok uzun süre daha devam edecek. Farklı politik ve sosyo-ekonomik bağlamlar, işler daha şiddetli hale geldiği zaman bu iki bağlam birbirinden çok daha rahat kopabiliyor. Kısa bağlamda da değişeceğini düşünmüyorum. Türkiye feminist hareketin kitleleşmesiyle değişebilir. Çünkü Kürt hareketi ve Özgür Kadın Hareketi dışında diğer hareketlerin hiçbirinin kitlesi yok gibi bir şey. Biraz sosyalist kadınların kitlesi olabilir. Dindar kadın kitlesi de 50 kişi falan. Hareketler kitleleşirse ilişkilerin biraz daha artabileceğini düşünüyorum. Fakat kısa vadede bu çok zor.

SORU: İktidarın siyasi görüşüne yönelik çalışmalar Müslüman kadınların diğer gruplardan ayrışmasına sebep olur mu? İktidarın değişmesiyle diğer grupların bakış açısı değişir mi? Çünkü siyasi bakış Diyarbakır grupları arasında çatışmaya sebep oluyor.

CEVAP: Olabilir tabii. Bundan önce de devletle beraber hareket eden kadınlar vardı. Farklı dönemleri eleştiren farklı kadın hareketleri var. Devletin bize nasıl baktığından ziyade bizim nasıl kitleleşeceğimiz üzerinde durmalıyız.

SORU: Feminizm herkes içinse herkesle ortaklaşabileceğimiz alanlar, zeminler yaratamaz mıyız? Öncelikle erkeklerle nasıl yapabiliriz. Bunun imkânı var mı?

CEVAP: Kişisel olarak ben de bu yabancılaşmayı yaşıyorum. Feminist hareketle şehirleşmenin, kamusallaşmanın, erkeklerle beraber bir kamusal mücadeleye yürütmenin ya da erkekler olmadan kitlesel bir hareketin mümkün olduğunu düşünüyorum.

SORU: Türkiye feminist hareketi dediğimiz örgütler, isimleri nelerdir?

CEVAP: İFK (İstanbul Feminist Kolektif), SFK (Sosyalist Feminist Kolektif), Ankara Kadın Platformu, İzmir Kadın Platformu gibi gruplar...

SORU: Savaş döneminde ilişkilerin azaldığı ama barış döneminde ilişkilerin artmasının, kentler arası ilişkilerin azalmasından dolayı mı oldu yoksa kadın örgütlerinin tercihi mi?

CEVAP: Bu onların tercihidir. Farklı kentler arasında da kopukluk yaşanıyor ama buradaki kadar keskin değil. Kürt bölgesi ve Batı kadar keskin değil. Korku olduğu için kopukluk var. Çatışma döneminde gidecek kimseyi bulamıyoruz. Özgür Kadın Hareketi'ni yalnızlaştırıyor bu durum.

SORU: 8 Mart'ta polis şiddetleri oldu. Kadın birlikleri arasında nasıl bir birlik var? Ve sizin buna bakış açınız nedir?

CEVAP: 2019 önemli bu konuda. Kadınlar ilk defa polis şiddetlerine maruz kaldı. Dindar kadınlar ilk defa, kadın diliyle iktidara karşı tüm kadınları savundu. Bu durum kadın mücadelesi açısından çok değerli bir adım oldu. Uzun süredir beklediğimiz bu dayanışma sürecini güçlendiren momentlerden olduğunu düşünüyorum. İkinci sorun ise kadın hareketleri arasında nesiller arası bir tartışma var. Ve çok daha fazla tartışmamız gerektiğini düşünüyorum.

SORU: Feminist nedir? Feminizmin sınırı nedir? Feministler için Kürtler önemli değil midir?

CEVAP: Evet önemli değildir. Kürt kadınları diğer kadınların fersah fersah önündedir. Öne çıkarılmaya da ihtiyacı yok. Türk kadınları zaten bu kadın hareketini götürüyor. Hem dünyada hem Doğu-Batı hareketini, gündemi belirliyor. Feminizmin sınırından çok diyaloga ihtiyacımız var.

2. AKSU BORA VE BAĞLAR JİYAN KADIN PAZARI EMEKÇİLERİ

Söyleşi Başlığı: Kadınların Sınıfı ve Kadın Emeğinin Görünürlüğü

SORU: Doktora tezinizde kadın dediniz. Bugüne kadar hep kadın dediniz. O günden bugüne kadınlar ne kadar yol alabildi, bir de neden hep kadınlar, kadınların önünü kesti?

CEVAP: 1980'lerin sonlarında bizim feminist kadın grubumuz vardı. Bir gün bir arkadaşımız geldi ve çok acayip bir şey keşfetti dedi. Milli Kütüphane'ye gitmiş ve Osmanlı döneminden kalma kadın dergilerini bulmuş ve okumuş. Onlarda o dönemde bizim konuştuğumuz şeyleri konuşmuşlar 150 yıl önce dedi. Bir yandan seviniyorsunuz, annelerimiz de bizim gibiymiş diyorsunuz. Bir yandan da 150 yıldır peki hiç mi değişmemiş diyorsunuz. Yeni nesiller

geldi. Bizim çabaladığımız şeyler, onlar için bir nimet. Erkek egemenliğinde bir kadın yok artık. Bizim gençliğimizde ataerkil bir toplum vardı.

Kadınların birbirinin önünü kesmesinde de iki farklı şey söyleyebilirim. Bir; kadınların bir pazarı ve erkeklerin de yedi pazarı olmasına rağmen. Kadınlar rahatsızlandığı için pazara gelemeyen arkadaşıyla dayanışma halinde olup destek çıkıyorsa bu büyük bir şey. Bize verilen pastadan bize düşen pay çok küçük. Onun için kadınların birbirleriyle rekabet etmeleri o kadar anlaşıl-maz bir şey ki. İkincisi kadın olmak değersizleştiği için ve kadın düşmanlığı sadece erkeklerde yok. Kadınların kendilerinde de var. “Benim kızım erkek gibidir.” Dediğimiz zaman bu kıza övgü gibi bir şeydir. Yani biz kendi kadınlığımızı sevmiyoruz ki başka kadınları da sevelim. Çatışmalar olur, birbirimizi kalbini de kırarız ama dayanışmanın da hep olması gerekiyor.

SORU: Kimliğinizde Van yazması başarınıza başarı mı kattı yoksa tam tersi mi?

CEVAP: Başarıma başarı katmadı. Kimliğimde Van yazmıyor. Ben 22 yaşında evlendim; kimliğim değişti. İstanbul yazıyor. Ama Vanlı olduğumu söylüyorum. Ama aslında Vanlı değilim. Babam kaymakam olduğu için orada doğdum. Hatta bir keresinde bir bakkala girdiğimde amcanın biri; “Nerelisin?” diye sorduğunda, “Vanlıyım,” demiştim. “Olsun onlar da insan,” demişti.

SORU: Ben bir alan üzerinden bir şey anlatmak istiyorum. Üniversite yıllarımda feminist kadın hareketiyle yeni yeni tanışıyorum. Feministliği benimsemeye başladığımdan, evdeki roller de değişmeye başladı. Mesela erkek kardeşim su istediğinde, sen kalkıp suyunu al dediğimde de evde bir tartışma ortamı oluşmaya başladı. Sonra neyse benim müthiş bir dağınıklığım ve tembelliğim var. O zamanlar yatağımı toplamıyorum. Annem de haberleri takip eden biri. Annem bir gün dedi ki bana, “Sen feministim diye geçiniyorsun ama yatağın her gün ben topluyorum.” Orda utandım dedim ki farkında olmadan annemin orda harcadığı emeği değersizleştirmişim. Böyle olunca hiyerarşiyi ben karşı olduğum telden bozmuşum.

CEVAP: Kadın girişimciliği meselesi önemli bir şey ama kendisinden ibaret bir şey olamaz hiçbir zaman. Buradaki hikâyeyi sadece kadınların para kazanması, güçlenmesi olarak göremeyiz. Bunun çok politik bir tarafı da var. Yapısal değişimler gerekiyor bunun için. Bugün bu kadınlar neden bu kadar çok yıpransınlar ki, belediye dediğin sadece erkeklerin belediyesi değil ki kadınların da belediyesi. Niçin kadınlara yönelik politikalar uygulamasın? Hep bunu söyledik ve bunu yapan belediyeler de var. Diyarbakır’da da bunun uygulandığı ve hiç de fena gitmediği bir dönem de oldu. Dolayısıyla her za-

man işin hem yerel siyasette hem de genel siyasette bağlantısını düşünmek zorundayız. Sadece bir grup kadının güçlenmesiyle oluşan mücadele değil bu. Belediye herkesin belediyesi ve dolayısıyla herkese hitap etmeli.

SORU: Sınıf diyoruz. Kadın sınıfı işte orta sınıf diyoruz. Erkekler arasında da sınıf var. Bence erkekler arasında hiyerarşi var. Erkeklerin arasında bir konsensüs var ama kadınların bir konsensüsü yok. Onlar da azat değil. O sınıf ayrımını nasıl daha fazla minimize edebiliriz? Bir de kadın politikleştğinde biz kadınlar da artık bir erkeğin yürüyüşünü bile beğenmiyoruz ya.

CEVAP: Bu kitabın isminin talihsiz bir kitap olduğunu çıkar çıkmaz anlamıştım. Sınıf sadece kadınlara aitmiş gibi. Sınıf sadece kadınları anlatıyormuş gibi. Halbuki benim yapmaya çalıştığım şey kadınlık ortak paydasıydı. Fakat o ortak payda o kadar da ortak payda olmuyor. Yani sınıf farkı o kadar kolay anlatabileceğimiz, ya tamam hepimiz bir tarafa çünkü kadınız diyebileceğimiz bir şey değil. Çünkü kadınların da çok farklı taraflarda yaşamasına sebep oluyor. Sınıf farkı kadınları da bölen bir şeydir aynı zamanda. Çünkü farklı kadınlıklar da üreten bir şey dolayısıyla. Hani erkeklerin de sınıfı var, kadınların da var. Erkekler nasıl hallediyorlar? Orada kodlar çok daha belli. Hani hepimiz erkeğiz. Sınıfımız ne olursa olsun filan gibi bir şey söylemeleri gerekmiyor. Bir erkek dayanışmasının ne kadar güçlü olduğunu galiba hepimiz çeşitli şekillerde görmüşsünüzdür. Ortak şey dayanışma değil, oradaki şey erkekler arasındaki hiyerarşik ilişkinin çok kurumsallaşmış bir şey olması. Yani bir alfa erkeği vardır diğerleri ona göre hareket ederler. Hiyerarşi nettir. Kadınlar arasında ise öyle değil. Kadınlar arasında değişkenler çok daha fazla. Biz hepimiz kadınız boş ver şunu diyoruz. Sınıfsal farkın azaltılması değil burada tam tersi bence. Sınıfsal farkın adının olması ve dayanışmanın o yokmuş gibi davranmaktan değil, onunla birlikte nasıl davranacağımıza, politikayı nasıl yapacağımıza karar vermekle ilgili bir şey olduğunu zannediyorum. Erkeklerin evde daha çok çaba göstermesine kesinlikle katılıyorum. Bunu niye yapacaklarını bilmiyorum ama. Çünkü bir ayrıcalığımız varsa bundan vazgeçmemiz beklenmez. Onu zorlamalıyız. İşini beğenmiyorsak öyle kabul etmeliyiz.

SORU: Devlet sürekli kendi içerisinde bir handicap üretiyor. Dışarıda kapitalist bir sermaye var. Özellikle biz çalışan kadınlar da ayrı bir şeyin içine sürükleniyor. Ben çalışan bir kadını, avukatım. Evli olduğum, çocuklarım var vs. gibi şeyleri düşündüğüm zaman, dışarda bir sürü erkeğin erkekliğini çekmek zorunda kalıyoruz. Bir de belli bir cenah içinde yer aldığımız için toplumsal baskıyı daha çok hisseden bir kesimimiz aslında. Ev işi emeğin görünürlüğüyle ilgili ulaşmak istediğimiz model var mı? Nedir, bunu merak ediyorum?

CEVAP: Ev işi emeğin görünürlüğünün olması için ille de onun ücretlendirilmesi gerekmez ki. Evin bu kadar yük olarak algılanıp dışardaki işin öyle algılanmaması bana sorarsanız hiç çalışsam da evde oturup yorgun diksem daha mutlu olacağım bir hayat dönemi. Bunu niye söylüyorum size. Kapitalizm öyle bir şey ki, hayatı kompartımanlara bölüyor. İş hayatı, ev hayatı, ofis zamanı üretken zaman filandır diye. Oysaki hayat dediğimiz şey, bütün olan aşk ilişkileri, çocuğumuzla kurduğumuz ilişki, ana babamızla kurduğumuz ilişki hepsi de dahil bütünsel bir şey. Ve yiyeceğiniz yemeği yapamayacak kadar yorgun olduysanız eğer o iş hayatıyla ilgili bir problem. Yemek pişirmekle ilgili bir problem değil. Çünkü bu hayatımızın olması gereken bir parçası ve bu tamamen şahsi bir görüş. Tabii ki yemek yiyeceksiniz. Daha az davaya girerek hayatınızı kazanabiliyor olmalısınız. Yani o işin organizasyonu ile ilgili bir problem var. Hayatınız yanlış organize edilmiş bir şey. Model şu olmalı diye bir şey söylemeyeceğim. Daha çok burada feministlerin de söylediği bir şey. Kadınların evde yaptıkları şey doğal bir şeydir. Zaten insan dünyaya kadın olarak geldiye bulaşık yıkamayı bilir. Yemek yapmayı bilmiş gibi davranılmasına karşın bütün bunların değerini göstermeye çalışmaktır. Ben ev kadınlarına ücret verilmesi kısmını düşünüyorum ama sigorta yapılması taraftarıyım. Çünkü genel sigorta kadınları çok tüketen bir şey. Hem bitmiyor, hem de 24 saat gibi bir şey. O yüzden sigortalı olması gerekiyor. Kadınların mesela sigorta primini kim ödeyecek, devlet mi ödeyecek yoksa kocası mı ödeyecek falan. Keşke oralara gelebilsek...

3. GÜLŞAH SERAL

*Söyleşi Başlığı: **Cinsel Baskılar, Cinsel Haklar, Cinsel Haz: Kadınlar Neler Yaşıyor?***

SORU: Kadınlara nasıl ulaştınız? KİHEP kapsamında evinden dışarı çıkarmak çok büyük bir adım. O adımı attığınızda minimal düzeyde de değişim oluyor. O değişim nasıl oldu?

CEVAP: 1998 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu kuruldu ve sonra Sosyal Hizmetler Kurumu kuruldu. Önce onlarla çalışmalar yürüttük. Sonra devletle zıtlastık başka alanlara yönelmek zorunda kaldık. Kadın dernekleri vardı ve güzel topluluklardı. Onlarla ve belediyelerle işbirliği yaparak kadınlara ulaştık.

SORU: Cinselliği vahşice yaşamak ne demek?

CEVAP: Eğitilmiş bir kadın şiddet görüyorsa kendi suçudur. Çünkü şiddeti alt

sınıflar yaşar. Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek bir kadın bu tür konuları bastırılmış oluyor. Alt sınıflardaki kadınlar cinselliği daha rahat konuşuyor.

SORU: Eğitim seviyesi arttıkça cinsellik daha az konuşuluyor. Neden?

CEVAP: Eğitimli kadınların kurtarılmış kadın olarak görüldüğü bir zihniyet var. Eğitimli kadınlar da bunu böyle düşünüyor. Ben şurada okudum, şurada çalışıyorum. Şu kadar kazanıyorum. Benim bu sorunları yaşamaya hakkım yok diyor. Sahip olduklarından gelen bir utanç oluyor. Eğitimli kadın bunu söylersem benden utanç duyabilirler. Beni hor görebilirler diye düşünüyor. Bu yüzden tabu olan meseleyi kendi içinde daha çok tabulaştırıyor.

SORU: Bazı kadınlar doktora gittiği zaman evli misin diye soruluyor. Bu durum kadının doktora gitmesinde isteksizlik olabiliyor.

CEVAP: Bunu sormamaları lazım ama maalesef soruyorlar. Bunu paylaşmamız lazım. Kadının kişisel hayatının korunması gerekiyor.

SORU: Boşanma evresine kalan kadınların ne kadar çok fedakârlık yaptığı konuşuluyor. Oysa bir kadın ben boşanmak istiyorum deyip neden boşanamıyor. Bu fedakârlığın altı neden bu kadar çiziliyor?

CEVAP: Buna toplumsal olarak bakmak lazım. Türkiye’de iş gücü olarak çalışan kadınların %30’u oranında, yani kadınların yarısından fazlası evi çekip çeviriyor. Ve bunlar çerçevesinde bakım emeğinin kadın tatil falan yapmadan bunu yapıyor. Kadının bunca emekten sonra boşanmak istiyorum demesi ben bunu yapamadım demek oluyor. Kusurlu görüyor kendini.

SORU: Erkekler kişisel olarak sorgulayabilir mi bunları?

CEVAP: Erkeklerle doğduğu günden beri sen ev geçindireceksin deniliyor. O yüzden çocuğuna bakmak isteyen bir erkek kılıbık sayılıyor. Kriz döneminde evini geçindiren erkekler de kılıbık sayılmış.

SORU: Bekâretle alakalı baskı olduğu için kadınların kızlık zarı onarımıyla alakalı ameliyatları oluyor. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

CEVAP: Bence bu ameliyat gereksizdir. Bekâret meselesinin üzerindeki bu baskı kadınların cinsel deneyiminin çok sevimsiz olmasına zorlayıcı olmasına neden olabiliyor. Korkuyla ilişkiye girmek cinsel isteksizlik, vajinismus ve cinsellikten haz almamasına neden olabiliyor.

SORU: Son zamanlarda nafaka mağdurları furyası var. Bu konu beni endişelendiriyor. Bu kadının geri çekilmesine neden oluyor mu?

CEVAP: Nafaka konusunda kadın hareketi var. Nafaka çalışma kurulu var.

Nafaka hikâyeleri kapsamında kampanya başlatıldı. Buna dair şimdi çok ciddi çalışma var. Kanunun 174. ve 175. maddesinde kadınların yoksul olmasıyla tüm hayatı boyunca nafaka alabilir. 176. madde de karşı tarafın maddi durumu düzeldiğinde bu miktar kesilebilir.

SORU: 16 aşamalı bir eğitim programınız var. Orada çocuk ve ergenlikle ilgili cinsel eğitime değiniyor musunuz? Çünkü orada olan kadınların çocukları var. Cinsel eğitim temelden çocuğun sorgulamaya başladığı zamandan beri başlıyor. Sizin buna dair çalışmanız var mı?

CEVAP: KİHEP kadın odaklı bir eğitim programı. KİHEP'te toplumsal cinsiyete dayalı bir çocuk eğitimi var. Eşinin cinsel organının neye benzediğini bilmeyen kadınlar var. Karanlıkta ilişkiye girmiş bilmiyor. Biz eskiden AÇEV'e (Anne Çocuk Eğitim Vakfı) yönlendiriyorduk. Artık eğitim dışında bu tür konuların olduğu oturumlar düzenleyebiliyoruz.

SORU: Birçok kadın hayatı boyunca orgazm olmamış, bu konuda istatistiksel veriler var mı?

CEVAP: Bu konularda veriler vardır. Ama genel olarak ülkeler arası karşılaştırma çıkar mı bilmiyorum. Bu konuda Türkiye'de araştırma yapıldıysa bilmiyorum. Veri toplamak zor oluyor. Cinsellik konuşulmaktan çekiniliyor. Fakat cinsellik üzerindeki baskılar rahatladıkça insanların da orgazm olmasının kolay olacağını düşünmek istiyorum.

SORU: KİHEP kapsamında sadece heteroseksüel, none-trans (trans olmayan) kadınlarla mı ilgili bilgilendiriyor. Heteroseksüel trans kadınların cinselliği konuşuyor mu?

CEVAP: Biz temelde iki kadını da ele alıyoruz. Eğitici eğitimlerle kadınlara ulaşıyoruz. Eğiticilerimizden bir tanesi trans arkadaşımız, hassas bir konu. Sahayı tutmak konusunda özen gösterdiğimiz bir konu.

SORU: Önyargılar vardır. Ve insanlar genel olarak yargılamaktan korkarlar. Bu yüzden açık açık fikirlerini düşüncelerini çok rahat bir şekilde dile getiremezler. O ortamlardaki güven duygusunu nasıl sağladığınızı merak ediyorum?

CEVAP: Herkes aynı fikirde değil. Farklı fikirdeki insanlar fikirlerini ifade etmeli. O yüzden herhangi bir konuya geçmeden önce grup kuralları listesi oluşturuyoruz. Bu grup kurallarından yargılamadan konuşmak mutlaka olmalı. Gizlilik, yargılamadan konuşmak ve ben dili kullanmak gerekiyor. İlk oturumlarda ben diliyle konuşmaya dikkat ediyoruz.

4. HİDAYET ŞEFKATLİ TUKSAL-NEBİYE ARI

Söyleşi Başlığı: **Erkek Egemen Bir Din Anlayışına Karşı Bir Cevap: İslami Feminizmler**

SORU: Öncelikle sizlerle olmak çok keyifli. Nebiye Hanım'ın sunumunun başında kendini Müslüman feminist olarak tanımlayan var mı sorusu kafamda şimşekler çaktırdı. Kadın meselesiyle ilgili hassas olduğumu düşünüyorum ama hiçbir zaman kendimi ne feminist ne İslami feminist ne de Müslüman feminist olarak tanımladım. Bunun yerine kadın hassasiyetim var şeklinde tanımlıyorum mesela, bölge açısından çünkü aşına olduğumuz bir kavram. Kürtçü dediğimizde daha partizan daha radikal bir şeyken bölge hassasiyeti dediğimiz zaman bu bölgede AK Partilisinden HDP'lisine herkeste olan bir şey. Kendimi İslami feminist olarak tanımladığımda sanki kendimi belli bir kalıba sokuyor gibi hissediyorum. Başka bir kavram mı kullanmak gerekiyor acaba çünkü İslami feminizm biraz fazla seküler geliyor bana beni pek tanımlamıyor bu ifade.

NEBİYE ARI: Ben anlıyorum seni çünkü yıllarca ben de kendime feminist demekten çekinmiştim. Ama bir şekilde kadın hassasiyetiyle bile konuşsan bir yerden sonra radikal kalıyorsun ortamlarda. Ve şöyle bir şey var; bir şeyi yüksek perdeden söylediğin zaman en azından aşağıda bir yerlerde ortaklaşacak bir şeyler bulabiliyorsun. Ben en azından kendi hayatımda ya da kendi politik yolumda radikal şeyler söylemenin önemli olduğunu düşünüyorum çünkü radikal şeyleri yüksek perdeden söylediğin zaman en azından seninle asgarisinde buluşmak zorunda hissediyor karşıdaki. Çünkü bugüne kadar ne zaman uzlaşmacı bir tavır sergileyen erkekler tarafından hep daha azına müstahak görülüyorsun. Bu tartışma bu şekilde sanki asıl elde etmek istediğin kadın özgürlüğünü elde etmene yardımcı olmuyor gibi geliyor. Ama şey değil, herkes kendini şöyle ifade ettiği zaman ancak yürür bu işler ya da toplumsal değişim ancak herkes Müslüman feminist olduğunda değişir falan gibi şeyler iddia etmiyorum zaten. Ama bu tartışmaları birinin yüksek perdeden radikal görünme pahasına yapması gerektiğini düşünüyorum. Mesela Reçel tartışmaları çıktığından beri ya da ne bileyim Kadına Şiddete Karşı Müslümanlar İnisiyatifi'nin getirdiği tartışmalar çıktığından beri insanlar biraz daha konuşmalarına dikkat ederek, en azından çevremizdeki insanlardan bahsediyorum, belli bir duyarlılığa gelmek zorunda kalıyorlar, sen karşısında çok net ve çok keskin bir şekilde durduğun zaman. Bu bazen kırılmalara yol açabiliyor. Mesela her girdiğin ortamda bu söylemlere sahip olduğun için bunun üzerinden şakalaşmalar, sürekli feminizmi ortaya getirip konuşmalar, alakasız yerlerden konuların zıplaması falan senin hayatını etkileyebiliyor.

Rahatsız oluyorsun bundan. Alakasız yerlerde, itham eder gibi ya da espri malzemesi haline gelmesi en korkuncu. Çünkü söylediğin şeyleri değersizleştiriyor gibi bir hissiyat oluşturuyor insanda. Ama bunlar bence o yolda radikal bir şeyler söylemenin önünde engel değil çünkü bunun kazanımlarını görüyoruz. Nasıl görüyoruz? Şu an kendine Müslüman feminist diyen bir sürü kadın var. İslami feminizmin Türkiye’de yükseldiğini görebiliyoruz. Bunda bu radikal söylemlerin katkısı olduğunu düşünüyorum ben.

HİDAYET TUKSAL: Ben de bir şey ilave edeyim. Konuşmamda da söyledim, feminizmle ilişkilenecek hakikaten bedeli olan bir şey. Ama bir yandan da şöyle bir şey var, bugün yaptığımız her şeyin altında bizden önce bu konuda mücadele etmiş bütün dünyada feminist kadınların emeği var. Yani feminizmi hiç anmadığınızda şu an kullandığımız bütün bu haklar için bir minnet ve teşekkürü aslında esirgemiş oluyoruz. Zaten siz kadın diye konuşmaya başladığınızda feminist misin diyorlar. Benim daha katıldığım ve bu sorunun sorulmadığı bir program olmadı. Çünkü absürt bir şey gibi dindar bir kadının feminist olması. İnsanlar feminizmin bir yelpaze olduğunu bilmiyorlar. Feminizm de, İslami feminizm de bir yelpaze. Siz bu yelpazenin bir yerinde duruyorsunuz zaten. Ama mesela birisi çıkıyor, “Feminizm yatak odası siyasetidir,” diyor. Yani feminizm sadece yatak odasından mı bahsediyor? Evet, ondan da bahsediyor. Ona bakarsanız İslam hukuku da bir yatak odası siyasetidir. İslam hukukunda da ona dair birçok hüküm var ama kimse bunu İslam hukukunu aşağılamak için kullanmıyor. Hatta bunu şöyle kullanıyoruz, işte Batı’da cinsellik kötü görünürken İslam meşru normal bir şey olarak görmüştür. Müslüman bu konuda psikozlu insanlar olarak yaşamamıştır. Bunu hayatın bir gerçeği olarak kabul etmişlerdir. Ve doğru da bu. Ama İslam hukukunun cinsellikle ilgili her şeyi konuşması normal bulunurken feministlerin konuşması feminizmi kötüleştiren bir şeye dönüşüyor. Böyle haksız şeyler var. Ben feministlere gerçekten teşekkür borçlu olduğumuzu düşünüyorum. Osmanlı kadın hareketine, Amerika’da kölelik karşıtı mücadele veren feministlere ve bir sürü şey yazıp çizen, bu konuda bedel ödeme-yi göze alarak bir şeyler yapan kadınlara bizim teşekkür etmemiz gerektiğini düşünüyorum. Bu yüzden feminizmi bana suçlama olarak dayatsalar da ben bunu reddetmedim. Ama Müslüman feminizm, feminist camiada çok değer gören bir akım değil, ikinci kalite feminizm olarak görülüyor açık konuşmak gerekirse. Sadece sizin kadınlarınız da İslamdan rahatsız demek için kullanılıyor, bu da feminist ifadesinin kullanılmaktan çekinilmesine neden oluyor. Ama Nebiye’nin söylediği çok önemli. Bir zamanlar bu ülkede din ve erkek egemenliği ifadesini yan yana kullanamazdınız. Ama bugün Diyanet bile iti-

raf ediyor bunu kendi yayınlarında. Bu bir kazanımdır. Bana çok akıl veren olurdu: Ya Hidayet sen böyle konuşmasan aslında insanlara karşı çok daha ikna edici olabilirsin, niye böyle konuşuyorsun? Daha yumuşak. Ben bunu sonradan fark ettim insanlar buna ihtiyaç duyuyorlar çünkü masallarımız var. Çocuklara masal anlatıyorsun bir kelimesini değiştiren çocuk rahatsız oluyor. Bizim dindar kesimin de masalları var. Bir kere İslamı göklere çıkar-tacaksın, Hz. Peygamber'i göklere çıkaracaksın, İslam kadına bütün haklarını vermiştir diyeceksin falan böyle bir övgü faslından sonra istisnai olan bir sorunu gündeme getirebilirsin. O zaman rahatsız olmuyorlar ama öyle daha doğrudan ne hissettiğini ne düşündüğünü söylemen hep rahatsızlık yaratı-yordu fakat buna alışıldı. Bunu söylemeye çalışıyorum. Bence daha çok kadın feminizm kelimesini kullanmaktan kaçınmazsa bizi yalnız bırakmamış olur.

SORU: 98'de böyle bir doktora tezini vermiş olmak çok büyük bir cesaret. Arada bir 20 yıllık fark var. Akademidesiniz şu anda da. Özellikle hadis, fıkıh literatü-ründe değişiklik görüyor musunuz? Bunu merak ediyorum. Bir de biz feminizm-den bahsederken çok öncesini konuşmuyoruz. Akademiye olanlar ya da seküler feministler cumhuriyet öncesi tarihle ilgili yazıp çiziyorlar, okuyoruz ediyoruz ama. Kayıp bir dönem var sanki 1950 ve 1970 arasında feminizmle alakalı çok bir şeye rastlamıyoruz.

HİDAYET TUKSAL: O dönemde feminizm yok zaten.

SORU: O zaman İslami feminizm hiç yok. Bir de İslami teolojinin gelişmesi ya da geliştirilmesi konusunda kendini Müslüman feminist olarak adlandıran insanlar ataerkiden bahsederken fıkıh ya da hadis literatüründe kadını aşağılayan hadisleri okuduğumuz zaman, "Bu böyle değildir çünkü Allah ilk etapta adildir," diye başlıyoruz. Ama birçoğumuzun bunu anlatacak yeterliliği yok. Sadece yine erkekler tarafından yazılmış olan tefsirler ya da hadis kitaplarını okuyoruz. Ama teolojiyi kurmadan direkt aktivist olmak arasında sanki çok ciddi bir uçurum varmış gibi geliyor bana. Ne yapacağımız konusunda da çok bir fikrim yok, sizin fikrinizi merak ediyorum.

HİDAYET TUKSAL: Öncelikle 98'de böyle bir tez yazmış olmayı o zaman bir cesaret mevzu olarak görmemiştim. Bu kadar tepki alacağımı da hiç düşünmemiştim. Son iki yılı çok yoğun olmak üzere benim tezim sekiz yıl sürdü neredeyse. Kaynaklara bakarken kadınlarla ilgili iyi bir şeyler bulacağım konusunda tefsirler, hadis şerhleri vs. çok umutluydum. Bulduğum bütün pasajlar kadını eksik, akli eksik, dini eksik, kötü bir varlık olarak nitelendiren ifadeler. Bunlara rastladıkça bunalıma girdim neredeyse. Ondan sonra bunun bir zihniyet olduğunu, bütün dinlerde olduğunu falan görünce sonraki

feminist literatür okumalarında rahatladım ve ondan sonra tezimi yazabilirdim. Yazamıyordum ve yazamazdım da çünkü mümkün değil. Bir arkadaş daha, benzer bir tez çalıştı. Onun tezi bir malzeme yığını olarak duruyor, yayımlandı ama bir malzeme yığını. Çünkü bu malzemeyi değerlendirecek bir şey yok. O feminizmle hiç irtibatlanmadı öyle kaldı. Ben kendi sorularına cevap arıyordum, o cevapları bulmuş olmak beni rahatlatmış ve o alanda çalışmaya devam ettim. Fakat senin dediğin, ayaklarımızı yere sağlam basabilmek için teolojik bir zemine ihtiyacımız var ve bu teolojik zemin de şu an sallantılı. En basitinden Nebiye'nin örnek verdiği Nisa-34 meselesi. Erkek kavram mı değil mi? Erkeğin karısını dövme hakkı var mı yok mu meselesi? Biz Diyanet'le bir projede polisler, hâkimlere, öğretmenlere kadına karşı şiddet konusunda eğitimler verdik. Ve Diyanet de bu projenin kapsamına alındı ve ben de danışman ve eğitimci olarak çalıştım. Beş günlük bir eğitim yapıyorduk. Her çeşit din görevlisi geliyordu programlarımıza. En çok sorun yaşadığımız yer Nisa-34'tü. Asla aşamıyorduk, ikna edemiyorduk. Erkekler bir tokat vurma hakkına dahi o kadar sıkı sarılıyordu ki. Bunu aşamıyorduk, sadece kimlerde aştık biliyor musunuz? Annesi çok dayak yemiş din görevlilerinde. Bir tek onlar insafa geldiler. Burada çok büyük tartışmalar dönüyordu. Beş günlük eğitim yapıyorduk, beş günün sonunda dayak yemiş gibi çıkıyorduk o toplantılardan çünkü çok güçlü bir direnç vardı. Çünkü şöyle bir şey var. Erkekleri pohpohlamak dinin emrettiği, kültürün emrettiği annelerimizin tavsiye ettiği bir şey olarak bunu hep gördük. Ve ben erkeklerin uyuşturucuya alıştırılır gibi pohpohlanmaya alıştırıldıklarını görüyorum. Böyle bir geleneğin içinde büyümüş bir erkeğe sen de, ben de aynıyız dediğin zaman çok büyük bir tepki oluyor. Dolayısıyla bir şeyin sadece teorik ya da teolojik bir temeli yok. Gündelik hayata ne kadar sindiği, duygularımıza ne kadar sindiği o kadar önemli ki. Kadınların rahatsız oldukları her şeyi konuşması gerekiyor. Konuşa konuşa bunu anlatmanın bir yolunu bulacağız belki ya da alışılacak. Alışmamak da bu tepkileri yaratabiliyor.

NEBİYE ARI: Ben de bir ek yapmak istiyorum. Bu tartışmalarda genelde önümüze böyle yığıla bir İslam literatürü konuluyor ve bunları aşmadan hepsine hâkim olmadan bu konularda konuşamazsın diye bir şey getiriliyor. Peki, bunu oluşturan kim? Bu külliyatı oluşturan, bu yöntemleri bize getiren yine bahsettiğimiz bir avuç erkeğin bunlara karar vermesi ve bunları sistem haline getirmesi mi? Zaten oradan dışlanmışsın. Şafi'de sanırım 300 kadın âlimden bahsediliyor ama sonra o 300 kadının ne ürettiği nerede olduğuna dair bir şey de göremiyoruz mesela. Mesela peygamber döneminde çocukları sütanneye gönderiyorlar falan ya; şu anda kreş konusunu birileri

açtığı zaman ona hemen saldırıyorlar, İslam anneliğe önem veriyor sen asıl kreşe çocuk gönderme derdine düşersin. Daha iyi eğitim görsün ya da bir şey olsun diye sütanneye gönderiliyor. Peygamber de gönderilmiş, kötü mü yetiştirilmiş mesela? Erkek fıkıhçılar her şeyi kendi lehlerine bir şekilde sistematize etmişler ve sistematize edilen şeyin içinden çıkamadığında zaten yeni bir şey söyleyemiyorsun ya da çıkamıyorsun bu tartışmanın içinden çünkü seni o yöntemle sıkıştırıyorlar. Arapçayı getiriyor, onu getiriyor, bunu getiriyor, usulleri fıkıhları. Ben de dört sene ilahiyat okudum; o usullerin fıkıhların nasıl önümüze geldiğini biliyoruz ama bence kendi hayatımızda Kuran bize ne diyor ya da hayatımızda bunu nasıl uygulayabiliriz? Çünkü bize tek başına yeteceğini söylüyor. O zaman önce bir dinlemek gerekiyor. Erkek âlimlerden önce Kuran bize böyle diyor ona bakmak gerek.

SORU: Kuran okurken, erkek tefsircileri okuduğumuz zaman yine dönüp aynı noktaya geliyoruz. Yine dile ve usule geliyor mesele.

NEBİYE ARI: İşte o merkezî sistemin içinden çıkamadığın sürece başka gideceğin nokta yok. Bana sorarsan “nüşuz”a verilen kaç tane anlam var; işte genel olarak itaatsizlik var, başkaldırı var ki bir anlamı bu; bir anlamı da fuhuşa yönelmek, başka biriyle birlikte olmak falan. Ve ikisini de peygamberin hayatında bir nevi yaklaşık olarak görebiliyorsun. Birinde peygamber eşleriyle kavga ediyor biliyorsunuz bir ay falan konuşmadığı bir süreç var. Başkaldırıyorlar peygambere ve burada peygamber onlardan ayrı duruyor. Başka bir çözüm buluyor. Yine Aişe’ye atılan ifk hadisesindeki mevzu var. O dönemde de ikisi ayrı duruyorlar. Tabii ki bunun bir sürü itirazı olur vs. ama siyerden tefsire göre daha fazla yararlanabilirmişiz gibi geliyor çünkü orada hayat pratiklerini daha çok görüyorsun ve daha çok karşılaştırmalı okuyabiliyorsun gibi geliyor. O bütünselliği ve Arap toplumunun kültürünü dikkate alarak kadınlara has bir metodoloji oluşturulabilir diye düşünüyorum.

SORU: Başörtüsü yasakları İslami feminizmin gelişmesine ne tür bir katkı sundu, çünkü kadınlar sadece hak mücadelesi uğruna direnmiş olsalar da İslami feminizmin geldiği nokta açısından ciddi bir katkısı var? İkincisi İslami feministler ataerki din yorumundan bahsediyorlar ve Kuran’a yani şeriate davet ediyorlar. Bu fıkıh ve şeriat arasındaki farkı merak ediyorum.

HİDAYET TUKSAL: Hadislerde çok problem var. Hadis metinlerinde çok fazla Ravi tasarrufu olduğu için, bu Ravi tasarrufları özellikle klasik usul kitaplarında tespit edildiği için, mesela ben bu sene hadis dersine girdim ve okuttuğum kitaplarda eski hadis otoritelerinin hadislere dair düşünceleri vardı. Ahmet bin Hanbel’in Süyûtî’nin vs. Bunlar hep hadislerde hata olmasının çok do-

ğal olduğunu, olmamasının aslında istisnai olduğunu o kadar çok söylüyorlar ki. Mesela İmran bin Hüseyin gibi bir sahabe diyor ki ben otursam, şunların yaptığı gibi hadis rivayet edebilirim, ben de duydum onların duyduklarını ama benimkiyle onlarınki uyuşmuyor diyor. Bu söz hadisler konusunda öğrencilere bir çerçeve çizdi. Genel olarak hadisin, tefsirin, fıkıhın usulünde 21. yüzyıla bağdaşmayan, yani bu yüzyılın Müslümanını ya ilgilendirmeyen ya zorlayan bir sürü şey var. Yani bizim feminizmden bağımsız olarak da bu usullerle problemimiz var. Bunları zaten ele almak zorundayız. Ama Müslümanlar şu kolaycılığı seçiyorlar: Sen mesela bir tane Müslümana faiz helaldir dedirtemezsin. Ama bu sistemi hepimiz besliyoruz ve bu sistemden besleniyoruz. Ama hiçbirimiz bununla yüzleşmiyoruz. Yüzleşecek ne cesaretimiz ne argümanımız var. Kadın konusu da böyle. Savaş mevzusu da böyle. Haram aylarda savaşılmaz mesela ama Ramazan'da Suriye'de bir sürü insan öldü. Her dönemde insanı her konuda fıkıh da, başka şeyler de bir grup seçkinin çıkarlarını koruyor. Niye kölelik Amerika'da ilga edildikten kaç sene sonra baskıyla Müslüman bir coğrafyada yasaklanabilir. Neden kölelik devam edebilmiş? Neden Müslüman köle tüccarları gidip insan avlayıp gelmişler? Bunlar çok ciddi şeyler. Ama biz güzelleme seviyoruz. Bu yüzleşmeden kaçınmak için de her zaman çeşitli sebeplerimiz var. Bence bütün usullerin gözden geçirilmesi gerekiyor. Ama diğer alanlarda da çalışmalar yapmak gerekiyor sadece ilahiyat değil.

Nebiye'nin verdiği peygamber örneği. Kuran'da nasıl geçiyor, hadiste nasıl geçiyor? Kuran'da diyor ki, "Eğer seninle kalmayı kabul ederlerse, senin hayatın böyle olacak, ama onların mükâfatı daha büyük olacak; eğer istemiyorlarsa onları güzellikle salıver gitsinler." Bu kadar basit. Kadın erkek ilişkisinde iş eğer sürdürülemiyorsa bitirebilirsin. Ve fakirlik korkusuyla yürütemediğiniz bir evliliği yürütmeye çalışmayın, diyor Allah. Allah iki tarafı da fazıyla besler diyor. Böyle bir güvence bile veriliyor geçinemeyen çiftlere. Buna rağmen, "En sevimsiz helal boşanmadır." Benim nazarımda da sevimsiz bir şey ama mecbur kalınca da olabilecek bir şey. Hadislerde nasıl bu mesel? Şöyle: Hz Ömer duyuyor peygamberin eşlerine kızdığını, geliyor, kızının yakasına yapışıyor. Vay sen nasıl peygamberi üzersin diyor. Hz. Ebubekir geliyor. Aişe'ye bir tokat atıyor, vay sen nasıl peygambere böyle bir şey yaparsın. Görüyor musunuz? Allah tokat at mı diyor? İstiyorlarsa senle yaşamaya devam etsinler istemiyorlarsa sal gitsinler, diyor. Bu kadar basit aslında. Ama bir yerde kültür var bir yerde de vahiy var. Her şey vahye konu olamamış tabii. Mesela Havle Hz. Peygamber'e gidip sorununa çözüm aradığında ve Hz. Peygamber, "Ya ben bir şey bulamıyorum," dediğinde eğer bizim gibi edepli bir hatun olup da "Peygamber yapabilse yapardı demek ki

hakikaten bu iş böyle,” deyip dönüp evine gitseydi Mücadele Suresi diye bir şey incek miydi mesela? Havle gitmedi, orada oturdu ve dedi ki, “Hayır bu iş böyle olmaz, ben bu sorun çözülene kadar burada oturuyorum,” ve, “Allah, kocası hakkında peygamberle tartışan kadının sözünü işitti,” diye âyet geliyor. Biz bunları 28 Şubat sürecinde çok daha rahat tartışıyorduk. O dönemde benim demokrat olduğumu görmediğim hiçbir ilahiyatçı yoktu, kadın haklarını savunmayan hiçbir ilahiyatçı yoktu.

SORU: Bir Müslüman olarak ceninin hakkıyla kadının kendi bedeni üzerindeki hakkı arasındaki dengeyi nasıl kuruyorsunuz? Kürtajla ilgili ne düşünüyorsunuz?

NEBİYE ARI: Bu konuda özel bir çalışmam falan yok ama yine de kendimce bildiğim, Hanefi fıkhında 40 gün süresi var; o 40 gün içerisinde, 60 ya da 120 diyen de var tam net bir şey yok ama o süre içerisinde bir insan olmadığı gerekçesiyle kürtajın caiz olduğu söyleniyor. Benim şu an kabul ettiğim görüş bu. Ama aşırı ayrıntılı bir değerlendirme yapamam.

HİDAYET TUKSAL: Ben kendim kürtajdan çok yana değilim ama yasaklanmasını doğru bulmuyorum. Çünkü kadınlar çeşitli sebeplerle kürtaj yaptırıyorlar ve yasak olduğunda çok daha sağlıksız koşullarda anne ölümlerine bile sebep olabiliyor. Burada kadının sağlığı ve hayatta kalmasını önemsiyorum.

NEBİYE ARI: En çok da alt sınıftan kadınları etkilediği için yasaklanması bana da yanlış bir şey olarak geliyor.

HİDAYET TUKSAL: Sadece seküler kadınlar değil bir sürü Müslüman kadın da kürtaj oluyor. Burada feministlerin hiç tartışmadığı şey erkeğin isteği. Bir adam çocuk sahibi olmak istiyorsa ve kadın istemiyorsa ne olacak mesela? Erkeğin hiçbir söz hakkı yok tarzında bir şeyi ben benimsemiyorum. Bana tek taraflı olması adil gelmiyor. İşte bunların tek bir cevabı yok.

SORU: İnanan bir kadını ama Nisa-34'ü kabul edemiyorum. Dolayısıyla kendimi Müslüman feminist olarak da tanımlamıyorum. Nasıl açıklıyorsunuz bu âyeti?

NEBİYE ARI: Benim eniştem Nisa-34'ü bayağı savunan ve ablam da onu bayağı tutkulu bir şekilde savunan bir insan. Daha çok Nurettin Yıldız falan da seviyorlar, böyle bir çizgileri de var. Eniştem ablamın otobüse, minibüse binmesi konusunda izin hakkı olduğunu düşünüyor ve izin vermiyor mesela. Ablam bir süre ne otobüse ne minibüse binebildi. Bunu yapmasının tek sebebi Nisa-34'teki “kavvam”dı. “Çünkü ben senin her şeyinin üstünde bir sahipliğe sahibim.” Sonra iki ay ablamın annem ve babamın evine gelmesine izin vermedi mesela. Bu onun kavvamlıktan aldığı bir güçtü. Onun için ben bu kavvamlık konusunda, bu terimin tartışılmasına, ona başka anlamlar ve-

rilmesine ihtiyaç olduğunu düşünüyorum çünkü dinî bilgi her yere çekilip içi doldurulabilecek bir şeye dönüşüyor ve erkekler bunu sömürüyor bir şekilde. Bu sömürünün de normal hayatta, ablam mesela Nisa-34'e bağlı olan insan, psikolojik olarak çok zorluklar yaşadı bu süreçte. Bu yaşanabilir bir hayat değil. Erkeğe tüm üstünlükleri ve yetkileri vermek toplumda yaşanabilecek bir şey değil, bir metot ya da yöntem değil. Benim anneannem mesela en çok çalışmamı destekleyen birisi, bunu yapmasının sebebi kendi yaşantısı. Annem de aynısını yaşıyor ama dinine çok aşırı bağlı olduğu için, o sevmiyor çalışmamı. "Darabe"yi ben bırakamıyorum çünkü bir sürü kadın şiddet görüyor ve adamların "hafifçe vurunuz" demesi, genelde böyle diyorlar hiçbiri ağzını burnunu kıracak kadar döv demiyor, e böyle dövülmedikçe kim akıllanıyor ki mesela? Hafifçe kaba etine vurarak birini akıllandırdığınızı düşünebiliyor musunuz? Bu bile "darabe"nin dövme olmadığını gösteren bir şey. Nurettin Yıldız konusunda yazmıştım. Sen ne "Nüşuz" konusunda İslam fıkhı olarak anlayabiliyorsun nüşuzun anlamı konusunda, ne de dövme konusunda tam bir şey söylüyorsun, fanteziden ibaret "hafifçe kaba etine vurmak" diyorsun. Sen bunu sürekli bu anlamıyla konuştuğun zaman, toplumda kadınlar bir şekilde dayak yiyor. Ve kimse o "nüşuza" da bakmıyor, hafifçe vurmaya da bakmıyor. Ama İslam dövmeye izin vermiştir. Bu şekilde kavramları tartışacağız, bunları yok sayacağız başka bir yolu yok gibi bunun.

SORU: Siz Kuran'daki âyetler o dönemle ilgilidir dediniz ama ben buna katılmıyorum. Bence her döneme hitap ediyor. Bence o dönemle alakalı değil, biz ya onu algılayamadığımız için ya da kendi isteğimize göre yorumladığımız için problem yaşıyoruz. Sizin söylediklerinize katılmakla birlikte, ben bir çalışma yapsam şöyle bir çalışma yapardım: İslami feminizm değil de İslam'da kadının değeri nasıl ve ne şekilde olmalı? Nasıl bakmamız gerekiyor?

HİDAYET TUKSAL: Ben de senin baktığın gibi bakmak isterdim çünkü o zaman Müslümanlarla daha kolay anlaşma zemini bulabiliyorsun. Yani bu Allah'ın azametini halel getiren bir şey değil ki. Halbuki o zaman Allah İncil'i, Tevrat'ı, neden başka şeyleri gönderdi? Ne oldu? Niye aynı Kuran metni Hz. İsa'ya inmedi, niye Musa'ya inmedi? Çünkü insan dediğimiz varlık böyle bir şey. Kuran'ı Kerim'de Allah bugünkü teknolojik aletleri anlatamaz. Onun için diyor ki savaşa gireceğiniz zaman atlardan, kalelerden ordular hazırlayın. Şimdi kim attan kaleden ordu hazırlıyor? Hiç kimse. Bu âyeti nasıl anlayacağız o zaman. Âyetlerin hangi konjonktürde hangi amacı gerçekleştirmek için indiğine bakarsak o amacı gerçekleştirmek için bugün kendimizde cesaret bulabiliriz. Ben maksadın gerçekleşmesi odaklı bakıyorum.

DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI ÇALIŞMA ETKİLİLİK DEĞERLENDİRME ARAŞTIRMASI

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Projesi kapsamında yürütülecek çalışmaların etkililiğini öğrenmek için son değerlendirme yapılmıştır. Yapılan bu değerlendirme hem çalışma sürecinin değerlendirmesini hem de çalışma öncesi ve sonrasında katılımcılarda nasıl bir değişim/dönüşüm meydana geldiğini belirleyebilmeyi hedeflemektedir. Ön değerlendirme formu gibi son değerlendirme formu da çalışmanın koordinatörleri tarafından hazırlanmıştır.

A. YÖNTEM

Metodoloji

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları araştırmasını yapmak üzere yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır ve hazırlanan bu form iki bölümden oluşmaktadır (EK 2). İlk bölümde katılımcıların çalışmanın verimliliği, seçilen materyallerin, söyleşilerin, moderasyonun çalışmayı nasıl etkilediği gibi çalışmanın içerik ve sürecine ilişkin çeşitli başlıklarda vurgulanan yönlerini değerlendirmeleri istenmektedir. İkinci bölümde ise çalışmanın katılımcılara katkısının olup olmadığı, olduysa nasıl bir katkı sağladığı ve feminizm/kadın çalışmaları alanıyla ilgili soruların çeşitli soruları nasıl değerlendirdikleri öğrenilmek istenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Veri Analizi

Araştırma için hazırlanan görüşme formu son okuma/tartışma oturumunda katılımcılara dağıtılmıştır. Katılımcıların bazıları formu elden doldurmayı tercih ederken diğerleri internet ortamında doldurmayı tercih etmiştir. Bilgilendirme yapıldıktan sonra katılımcılardan iki hafta içinde formu elden veya elektronik ortamda koordinatörlere iletmeleri istenmiştir. Belirtilen süre içinde 26 katılımcı formu doldurmuş olarak moderasyona iletmıştır. Araştırma verileri de formu dolduran 26 katılımcıdan alınan veriler baz alınarak yapılmıştır.

Araştırma nitel araştırma olarak tasarlanmış ve yarı yapılandırılmış değerlendirme formu seçmeli, likert tipi ve açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur. Seçmeli ve likert tipi soruların analizinde sıklığa göre bir değerlendirme yöntemi kullanılmışken, açık uçlu soruların analizinde nitel veri analizi yöntemlerinden olan tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem soruya verilen her cevabın ayrı ayrı değerlendirilmesi, tema olarak kodlanması, sonrasında kodlanan temaların sıklığa göre sıralanması şeklinde uygulanır.

B. DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI SÜREÇ DEĞERLENDİRME SONUÇLARI

Projenin süreç değerlendirmesi katılımın, moderasyonun, materyallerin, söyleşilerin değerlendirilmesi ve genel değerlendirmesi ölçütleri göz önünde bulunularak yapılmıştır.

Katılımın Değerlendirilmesi

Çalışmaya katılım için önkoşul katılımın düzenli olması olarak belirlenmişti. Bunun haricinde başvuru için herhangi bir sınırlama ölçütü kullanılmamıştır. Katılımcıların 16 haftalık projenin 12 haftalık okuma/tartışma oturumlarının hepsine katılmaları beklenmiştir ama buna rağmen katılımda istenen düzenlilik sağlanamamıştır. Elde edilen verilere göre katılımcıların %27'si oturumların 10-12'sine katılmışken, %42'si 7-9'una, %23'ü 4-6'sına ve %1'i oturumların 1-3'üne katılım göstermiştir. Katılımcıların %67'sinin çalışmanın yarısından fazlasına katılması dört aylık bir çalışma için yine de azımsanacak bir oran değildir. Özellikle çalışma takviminin Ramazan ayına, üniversitelerin final dönemlerine, tatil başlangıcına denk gelmesinin katılımı düşürmeyeceğini beklemek oldukça iyimser bir tahmin olurdu. Bununla beraber çalışmaların aksamadan devam etmesi ve katılımın belirtilen oranda olması çalışmanın güçlü yanlarından sayılabilir. Bununla beraber katılımcılara oturumlara katılmama gerekçeleri sorulduğunda Tablo 10'da özetlenen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 10: Okuma/Tartışma Oturumlarına Katılım Göstermeme Sebepleri

Katılım Sağlamama Durumu	Sıklık	Yüzdeler (%)
Şehir dışına çıkma	12	32
Sağlık sorunları	7	18
Önceden yapılmış planlarla/çalışmayla çakışma	6	14
Ailevi sorunlar	5	13
Okul/üniversite sınavları	5	13
Oturum saatlerinin uygun olmaması	3	8

Materyal, Mekân ve Moderasyonun Değerlendirilmesi

Materyal, mekân ve moderasyon, çalışmanın ama hatlarını oluşturan unsurlar olduğu için hem çalışmanın başlangıcında hem de çalışma süresince oldukça önem verdiğimiz bir nokta olmuştur. İlgili konulara ilişkin katılımcılara 1 en düşük olmak üzere 1'den 5'e kadar puanlayabilecekleri likert ölçme sorusu hazırlanmıştır. Tablo 11'de katılımcıların materyal, mekân ve moderasyona ilişkin neler düşündükleri belirtilmiştir. Tabloda üst satırda işaretlenme yüzdesi ve altında yer alan sayılar seçme sıklığını göstermektedir.

Tablo 11: Materyal, Mekân ve Moderasyonun Değerlendirilmesi

Değerlendirme Maddeleri / Puanlar	1	2	3	4	5
	% ve Sıklık	% ve Sıklık	% ve Sıklık	% ve Sıklık	% ve Sıklık
Çalışmanın amacı, sürecin nasıl ilerleyeceği ve ne zaman biteceği hakkında yeterince bilgilendirildim.	-	4 (1)	8 (2)	23 (6)	65 (17)
Herhangi bir konuda çalışmayı yürütenlerle kolaylıkla iletişim kurabildim.	-	-	4 (1)	12 (3)	85 (22)
Proje kapsamında seçilen temalar ilgimi çekti.	-	4 (1)	8 (2)	27 (7)	62 (16)
Kitaplar temalara uygun olacak şekilde seçilmişti.	12 (3)	-	-	31 (8)	58 (15)
Seçilen kitaplar, çalışma konuları ile ilgili yeterli bilgilere sahipti.	10 (2)	5 (1)	10 (2)	23 (5)	55 (12)
Üç hafta tartışma/okuma ve bir hafta söyleşi şeklinde düzenlenen program konuların anlaşılması açısından yeterliydi.	-	10 (2)	23 (6)	27 (7)	42 (11)
Seçilen mekân okuma/tartışmanın yürütülmesi için uygundu.	-	-	12 (3)	23 (6)	65 (17)
Çalışma süresince moderatörler çalışmayı etkin bir şekilde yönettiler.	-	4 (1)	19 (5)	27 (7)	50 (13)

Tablo 11 incelendiği zaman özellikle çalışma süresince kullanılan kitapların katılımcılar (üç kişi) tarafından çalışma için uygun olmadığı ve çalışmanın içeriğine uygun olacak şekilde bilgi içermediği (iki kişi) düşünülmüştür. Ayrıca tablo incelendiğinde katılımcıların yarısından fazlası materyal, mekân ve moderasyonu %80 ve üstü verimlilikte olduğu yönünde geri bildirimde bulunmuştur.

Ayrıca değerlendirme tablosu haricinde katılımcıların materyal, mekân ve moderasyona ilişkin düşüncelerini ifade edebilecekleri açık uçlu bir alan bırakılmıştır. Buna göre katılımcılardan dört kişi mekânı samimi bulduğunu, dört kişi materyallerin çalışma içeriğine uygun olduğunu, üç kişi moderasyonun özverili olduğunu ve bir kişi de grup dinamiğinin çalışmanın sağlanması için olumlu bulduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan yedi kişi grup içinde dönüşümlü moderasyonun daha uygun olacağını, bir kişi mekân düzenlenmesinin tartışma için uygun olmadığını ve iki kişi farklı materyallerle çalışmanın yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Söyleşilerin Değerlendirilmesi

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Projesi kapsamında kadın alanında çalışma yürüten kişilerin davet edildiği dört söyleşi gerçekleştirilmiştir. Tablo 2’de de görülebileceği üzere aylık temayla ilgili çalışma yürüten kişilerle gerçekleştirilen söyleşiler için okuma/tartışma grubu haricinde konulara ilgi duyabilecek herkes davet edilmiştir. Her söyleşiye ortalama 35 kişi katılmıştır. Bu sayede projenin hedef kitlesi kapalı gruplara dahil edilen 32 kişiyle sınırlı kalmamış, genellikle sosyal medya üzerinden çağrıyı görüp söyleşilere katılanlar dolaylı şekilde çalışmamızdan etkilenmişlerdir.

Söyleşilerin değerlendirilmesi kapalı gruplara dahil olan katılımcılardan elde edilen verilerle yapılmıştır. Her söyleşiye aynı kişilerin katılım göstermediği göz önüne alınca, söyleşilerin sonunda bir değerlendirme formu doldurulmasını istemek söyleşilerin değerlendirilmesine ilişkin daha fazla fikir verebilecekken ne yazık ki çalışmanın katılımcılarından edindiğimiz veriyle yetinmek zorunda kaldık. Aylık tartışmalara hâkim katılımcıların söyleşilere ilişkin geri bildirimlerinin daha yoğun olma avantajına karşın, yeterli sayıda değerlendirme alınması için yapılacak diğer çalışmalarda tek seferliğine söyleşilere katılacak kişilerden de veri alınması değerlendirmeleri daha anlamlı kılacaktır.

Söyleşilere araştırma kapsamında veri toplanan 26 kişiden 12’si Ayşe İclal Küçükkırcan’ın söyleşisine katılım sağlarken, 19 kişi Aksu Bora ve Bağlar Kadın Semt Pazarı Emekçileri’nin, 13 kişi Gülşah Seral’in ve 14 kişi de Hidayet Şefkatli Tuksal ile Nebiye Arı’nın söyleşilerine katılım göstermiştir. Katılımcılara 1 en düşük olmak üzere 1’den 5’e olacak şekilde söyleşilerin içeriğine ilişkin değerlendirme yapmaları istenmiştir. Her söyleşi için ilgili maddeye yapılan değerlendirmeler kendi arasında incelenmiş, verilen puanların ortalamaları alınmış ve değerlendirme sonuçları Tablo 12’de görülebileceği şekilde özetlenmiştir.

Tablo 12: Söyleşilerin Değerlendirilmesi

	Ayşe İclal Küçükürca	Aksu Bora-Bağlar Kadın Semt Pazarı Emekçileri	Gülşah Seral	Hidayet Ş. Tuksal-Nebiyeye Arı
Davet edilen konuşmacı alanında yetkindi.	4.5	4.4	4.6	4.8
Davet edilen konuşmacı söyleşiye hazırlıklı gelmişti.	4.5	3.8	4.8	4.8
Söyleşinin temasının feminizmin o konu hakkındaki fikirlerimi geliştirdiğini düşünüyorum.	3.7	3.4	4.5	4.2
Söyleşinin yapıldığı mekân ulaşım açısından uygundu.	4.9	4.8	4.7	4.7
Söyleşi tarih ve zamanı bana uygundu.	4.7	4.7	4.5	4.7
Söyleşi açık ve anlaşılır bir dil kullanılarak gerçekleştirildi.	4.6	4.3	4.7	4.5
Söyleşiler ile okuma/tartışma oturumlarında ele alınan konular birbirini destekler nitelikteydi.	4.2	4	4.8	4.8

Tablo 12'ye bakıldığında katılımcıların çalışmayı 5 üzerinden oldukça yüksek verimlilikte değerlendirdikleri ve nispeten düşük sayılabilecek değerlendirmelerin ise “davet edilen konuşmacının söyleşiye hazırlıklı gelmesi” (3.8) ve “Söyleşinin temasının feminizmin o konu hakkındaki fikirlerimi geliştirdiğini düşünüyorum” (3.7 ve 3.4) oldukları görülmektedir.

Katılımcıların söyleşilere ilişkin değerlendirme tablosu haricinde fikirlerini yazabilecekleri açık uçlu bir alan bırakılmıştır. Elde edilen verilere göre katılımcılardan beş kişi söyleşileri geliştirici bulurken, iki kişi motive edici, birer kişi ise grup için tartışmaları pekiştirmesi, konulara hâkimiyeti güçlendirmesi, okuma grubu haricinde katılımcıların katılımını sağladığı ve grup içi sosyalleşmeyi artırdığı için olumlu bulmuştur. Bununla beraber dört kişi söyleşilerin genel olarak verimsiz geçtiğini, birer kişi de söyleşilerin kapsamının dar olduğunu, söyleşilere hazırlıksız gelindiğini, tartışmalara yeterince zaman ayrılmadığını ve tartışmalarda konunun dağıldığını ifade ederek söyleşilerin istenen düzeyde verim sağlamadığını ifade etmiştir.

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Projesi'nin Genel Değerlendirmesi

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Projesi'nin süreç genel değerlendirmesi için katılımcılara yöneltilen likert tipli ve açık uçlu sorular katılımcıların değerlendirmeleri baz alınarak yapılmıştır. Araştırma için görüşme formunu dolduran 26 katılımcıdan 14 tanesi daha önce benzer çalışmaya katılmadığını

belirtirken 12 tanesi daha önce kadın alanında yapılan çalışmalara katıldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların 12 tanesi (%50) bu çalışmanın çeşitli arka planlardan gelen kadınlarla teması sağlaması, dört tanesi (%33) çalışmanın sağladığı etkileşim ortamının diğer çalışmalardan farklı olduğunu, birer kişi de çalışmanın samimiyeti pekiştirmesi ve söyleşilerin düzenlenmesini bu çalışmayı katıldıkları diğer çalışmalardan farklı kıldığını ifade etmişlerdir.

Çalışmanın katılımcılar için verimli olup olmadığını öğrenmek için katılımcılardan çalışmanın verimliliğini değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların değerlendirmeleri neticesinde katılımcıların 6'sı (%23) çalışmanın "Oldukça Verimli", 14'ü (%54) "Verimli", 5'i (%19) "Kısmen Verimli" ve 1'i (%4) "Verimli Olmadığını Düşünüyorum" ifadeleriyle çalışmayı değerlendirdikleri görülmüştür.

Çalışma sürecinin genel olarak katılımcılar tarafından nasıl değerlendirildiğine ilişkin yöneltilen bir başka soru da katılımcıların "Hiç uygun değil" 1 ve "Tamamen uygun" 5 olmak üzere 1'den 5'e kadar likert formatta çalışmayı değerlendirmeleri istenmiş ve bunun neticesinde Tablo 13 oluşturulmuştur.

Tablo 13: Çalışma Sürecinin Genel Değerlendirmesi

	Hiç Uygun Değil	Biraz Uygun	Uygun	Oldukça Uygun	Tamamen Uygun
	% ve Sıklık	% ve Sıklık	% ve Sıklık	% ve Sıklık	% ve Sıklık
Bu çalışma farklı görüş ve düşüncelerdeki kadınlarla bir araya gelmemi sağladı.	-	-	27 (7)	35 (9)	38 (10)
Bu çalışmayla feminizm konusundaki fikirlerimin güçlendiğini düşünüyorum.	-	4 (1)	15 (4)	46 (12)	35 (9)
Çalışma feminizm hakkındaki düşüncelerimi sorgulamama katkı sağladı.	-	12 (3)	35 (9)	31 (8)	23 (6)
Çalışma süresince kendimi rahatça ifade etmemi sağlayacak ortam vardı.	-	12 (3)	38 (10)	27 (7)	23 (6)
Proje süresince tartışma/okuma grubunun etkin bir üyesi olduğumu hissettim.	4 (1)	19 (5)	23 (6)	31 (8)	23 (6)
Çalışma süresince duygu ve düşüncelerimi rahatça ifade ettim.	-	15 (4)	19 (5)	38 (10)	27 (7)
Genel Toplam	1 (1)	10 (16)	26 (41)	35 (54)	28 (44)

Çalışmanın genel değerlendirme tablosuna (Tablo 13) bakıldığında 11 katılımcı (%46) “Proje süresince tartışma/okuma grubunun etkin bir ögesi olduğumu hissettim” maddesine “Hiç Uygun Değil”, “Biraz Uygun” veya “Uygun”, 12 katılımcı (%47) “Çalışma feminizm hakkındaki düşüncelerimi sorgulamama katkı sağladı” maddesine “Biraz Uygun” veya “Uygun” ve 13 katılımcı (%50) “Çalışma süresince kendimi rahatça ifade etmemi sağlayacak ortam vardı” maddesine “Biraz Uygun” veya “Uygun” cevabını vermiştir. Grup dinamiklerinin oluşumu bu çalışma için istenen hedeflerin gelişmesinde olmazsa olmazdır. Katılımcıların kendilerini rahatça ifade edebildikleri, gruba ait hissedebildikleri durumlarda çalışmalardan alınan verim artacağından mevcut çalışma için genel anlamda amaca uygunluk (“Oldukça Uygun” ve “Çok Uygun” seçeneklerinin katılımcıların %63 tarafından seçilmesi) yorumu yapılsa bile belirtilen alanlarında çeşitli müdahalelerin yapılması gerektiğini göz ardı etmek mümkün değildir.

Bununla beraber değerlendirme tablosunun altına katılımcıların çalışmanın süreç değerlendirmesine ilişkin düşüncelerini açık uçlu ifade edebilecekleri bir alan bırakılmıştır. Buna göre iki katılımcı moderasyonun yeterince aktif olmamasını, birer kişi çalışmanın öğrenme değil paylaşım odaklı olmasını, tartışmalara katılımın eşit olmadığını, çalışmanın tanıtımının yeterince yapılmadığını, kendilerini ifade ederken grup içindeki katılımcıların yaş farkından kaynaklı çekince hissettiklerini ifade etmiştir.

Genel değerlendirmeye ilişkin sorulan çalışmanın geliştirilmesi gereken ve olumlu yönleri sorularına katılımcıların cevapları Tablo 12’de özetlenmiştir. Tavsiyeleri yani çalışma devam ederse katılmayı düşünen katılımcıların (katılımcıların %85’i devam çalışmasına katılmak istediğini belirtmiştir) çalışmada nelerin farklı olmasını istediklerini sorduğumuz sorunun katılımcılara göre cevapları da Tablo 14’te özetlendiği gibidir.

Tablo 14: Çalışmanın Geliştirilmesi Gereken, Olumlu Yönleri ve Tavsiyeler

	Olumsuz Yönler	Olumlu Yönler	Tavsiyeler
Temalar ve Sıklık	Katılımcıların çalışmaya düzensiz katılımı (5)	Çeşitli arka plandan gelen kadınlarla temas edebilme (13)	Uygulama/atölye çalışmalarının yapılması (8)
	Tartışmalara dengeli katılımın sağlanmaması (4)	Söyleşilerin programa dahil edilmesi (8)	Temaların sınırlandırılması (6)
	Yönteminin uygun olması (4)	Seçilen yöntemin uygunluğu (7)	Tartışmalara katılımın teşvik edilmesi (4)
	Tartışmaların derinleşmemesi (2)	Verimli tartışma ortamı sağlanması (6)	Her kesimden kadının katılımını teşvik (3)
	Materyallerin yetersiz kalması (2)	Güvenli tartışma ortamı sağlanması (5)	Moderasyon yönteminin değişmesi (3)
	Katılımcıların hazırlıksız gelmesi (1)	İçeriğin doluluğu (4)	Çalışma gününün değiştirilmesi (3)
Toplam	18	43	27

Tablo 14'te görüldüğü üzere çalışmanın olumlu, olumsuz ve tavsiyelerinin içerikleri birbirine paralel olabilmektedir. Çeşitli arka plandan gelen kadınların katıldığı böylesi çalışmalar, her zaman daha iyi olmak yolunda düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır. Bununla beraber çalışmayla ilgili olumlu 43 yorum yapılmışken 12 olumsuz yorum yapılması çalışmanın hâlâ geliştirilmesi gereken yönleri olmasına rağmen baskın denebilecek şekilde olumlu algılandığının göstergesidir.

Katılımcılara çalışma devam ederse çevrelerindeki kadınları devam çalışmasına katılma noktasında teşvik edip etmeyecekleri sorulduğunda cevap vermeyen iki katılımcı haricinde 24 katılımcı teşvik edeceklerini ifade etmiştir. Bu teşvikin sebeplerine de 11 katılımcı (%35) katılacak kişilerin farkındalık düzeylerini geliştirecek bir çalışma olacağını, sekiz katılımcı (%26) kadının mücadelesinin gelişmesi için teşvikin önemli olduğunu, altı katılımcı (%19) çalışmanın verimli geçeceğini ve bir katılımcı da (%3) çalışmaya katılımın katılımcıyı güçlendireceğini düşündüğünü söylemiştir.

Katılımcılara çalışmanın katılımcıların çevresinde veya genel olarak Diyarbakır'da etkili olup olmadığı sorulduğunda bir katılımcı cevap vermezken altı katılımcı çalışmanın bireysel olarak kendilerini etkilediğini ifade etmiştir. Çalışmanın katılımcıların çevresine veya Diyarbakır'da etkili olduğunu düşünen katılımcıların 17'si (%63) çalışmanın kendi çevrelerinde, katılımcıların altısı (%22) sosyal medya sayesinde çalışmanın Diyarbakır'da etkili olduğunu ve katılımcıların dördü (%15) çalışmanın bir etki meydana getirdiğini ama bunun daha büyük çaplı olması gerektiğini düşündüklerini belirtmişlerdir.

C. DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI GENEL DEĞERLENDİRME SONUÇLARI

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları araştırmasının son bölümü katılımcıların çalışmayı genel anlamda değerlendirmesini içermektedir. Bu bölüm için tamamı ucu açık sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formatı kullanılmıştır. Bu bölümde katılımcıların feminizm/kadın çalışmalarına ilişkin algıları, çalışmanın yaşamlarına etki edip etmediği ve ettiyse bunun nasıl olduğu, böylesi çalışmaların kadın mücadelesindeki yeri ve çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran İslami feminizmlere ilişkin görüşlerini öğrenmek üzere çeşitli sorular yöneltilmiştir. Verilerin analizinde yukarıda bahsedildiği gibi tematik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın Feminist Çalışmalardaki Yeri

Katılımcılara değerlendirme bölümünde kapsayıcı feminizmine dair görüşleri, feminist anlayışların ortaklaşması gereken konuların neler olabileceği, İslami feminizmler hakkındaki farkındalık düzeylerinin ne olduğu, İslami feminizmler hakkındaki düşünceleri merak edilmiş ve bu doğrultuda sorular sorulmuştur.

Katılımcılara bireysel farklılıkları (sınıf, cinsel yönelim, cinsiyet kimlik, dinî inanış gibi) kapsayıcı bir feminizm anlayışının/yaklaşımının olup olmayacağı sorulduğunda katılımcıların 16'sı (%61) böyle bir yaklaşımın olabileceğini ifade ederken dokuzu (%35) emin olmadığını ve biri (%4) kapsayıcı feminist bir yaklaşımın olmayacağını ifade etmiştir.

Katılımcılara feminist/kadın hareketlerinin ortaklaşması gereken noktaların olup olmadığı sorulduğunda, katılımcıların 25'i (%96) evet derken biri (%4) emin olmadığını belirtmiştir. Katılımcılar feminist/kadın hareketlerinin mücadelede birlik/birliktelik (15 katılımcı, %68), çeşitlilikleriyle beraber kadın üst kimliğinde ortaklaşma (8 katılımcı, %36) ve ayrımcılıkla mücadele (5 katılımcı, %23) alanlarında ortaklaşmaları gerektiğini söylemişlerdir.

Okuma/tartışma formatındaki çalışmaların kadın mücadelesindeki yerine ilişkin katılımcılara yöneltilen soruda katılımcıların hepsi böylesi çalışmaların kadın çalışmaları için önemli olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Diyarbakır İçin Kadın Okumaları gibi okuma/tartışma odaklı çalışmaların kadın mücadelesine katkısının neler olabileceği sorulduğunda katılımcıların düşünceleri Tablo 15'de özetlenmiştir.

Tablo 15: Okuma/Tartışma Çalışmasının Kadın Mücadelesine Katkısı

Katkı Alanları	Sıklık	Yüzdeler (%)
Mücadeleyi/kadınları güçlendirir	7	29
Mücadeleyi/kadınları geliştirir	7	29
Çalışmalardaki çeşitliliği artırır	6	25
Mücadeleye eleştirel yaklaşımı pekiştirir	6	25
Birlikteliği güçlendirir	5	21
Hoşgörü ve empatiyi güçlendirir	4	17
Kadın üst kimliğinde ortaklaşmayı hızlandırır	3	13
Üretkenliği artırır	3	13

Çalışmanın İslami Feminizmler Alanında Farkındalık Gelişimine Etkisi

Çalışma öncesinde İslami feminizmler hakkında katılımcıların farkındalık düzeyini öğrenmek için sorduğumuz sorunun neticesinde katılımcıların 19'unun (%73) İslami feminizmler hakkında yeterince bilgisi olmadığını, dördü (%15) kısmen bilgi sahibi olduğunu ve üçü (%12) bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların çalışma öncesinde İslami feminizmler konusunda yeterince bilgi sahibi olmamalarına rağmen çalışma boyunca çeşitli şekillerde tartışmalara konu olan ve son haftanın teması olan İslami feminizmler sayesinde farkındalık geliştirmelerine katkı sağladığımızı düşünüyoruz. Bununla katılımcılara İslami feminizm derken ne düşündükleri ve İslami feminizm hakkındaki görüşlerini öğrenmek için yöneltilen soruların cevapları Tablo 16'da derlenmiştir.

Tablo 16: İslami Feminizmler Hakkındaki Düşünceler ve Görüşler

Çalışmanın İslami Feminizmler Konusunda Katılımcılara Katkısı	Sıklık ve %	Katılımcıların İslami Feminizmler Hakkındaki Düşünceleri	Sıklık ve %
İslami feminizmler hakkında bilgi ve farkındalığın gelişmesi	14 (%88)	Bir feminist hareket olduğu	10 (%46)
Dine eleştirel bir yaklaşım olduğunun fark edilmesi	6 (%38)	Dinin ataerkil yorumlanabileceği	7 (%39)
İslami feminizmlere ilişkin önyargıları azaltması	6 (%38)	Dini kabullere eleştirel yaklaşabilme ihtimali	5 (%23)
Ortak mücadeleyi güçlendirmesi	2 (%13)	Müslüman kadınların mücadelesi	5 (%23)
İslami feminizmlerde derinleşmek için motivasyonu artırması	1 (%6)	İslamın eşit ve adil olabileceği	3 (%14)
Çelişkili olması	1 (%6)	Dinin kadın bakış açısıyla yorumlanabileceği	1 (%5)

Tablo 16'da da görülebileceği üzere Diyarbakır için Kadın Okumaları Çalışması'yla katılımcıların İslami feminizmler alanındaki farkındalık düzeyleri gelişmiş, dine dayandırılan kadın karşıtı veya kadını dezavantaja sokabilecek söz, ifade ve kaynaklara eleştirel yaklaşımın geliştiğini, katılımcıların İslami feminizmi bir mücadele alanı olarak benimsediklerini ve İslami feminizmlerle kadın mücadelesinin güçlendiğini ifade etmişlerdir. Elde edilen bulgular çalışmanın İslami feminizmler alanında farkındalık yükseltmek hedefine ulaştığını göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye'deki Feminist/Kadın Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Çalışmanın ön testinde katılımcılardan Türkiye'de kadınların ne tür sorunlar yaşadıkları, bunların sebepleri ve çözüm için nelerin gerekli olduğunu belirtmeleri istenmiştir. Tablo 5'te de görülebileceği üzere şiddet, dayatılan toplumsal cinsiyet normları ve cinsiyet ayrımcılığı en fazla dile getirilen sorunlardan olmuştur. Son değerlendirme bölümünde katılımcılardan Türkiye'de yürütülen kadın çalışmalarını değerlendirmeleri istenmiştir. Ön değerlendirme yerine son değerlendirmede sorulan bu soru katılımcıların yarısından fazlasının (15/27) daha önce kadın çalışmasına katılmamış olması ve kadın çalışmaları konusunda yürütülen mücadelelere uzak kalmış olma ihtimalleridir. Çalışmada daha önce çeşitli kadın çalışmalarına katılan katılımcıların yer alması, söyleşilerin çalışmaya dahil edilmesi, okuma/tartışma grubunun ele alınan konuyla ilgili kaynak tavsiyelerinin yapılması gibi çalışmanın akışı içinde yer alan unsurlar katılımcıların kadın çalışmaları konusunda konuşmaları, paylaşmaları, araştırmaları ve bu sayede farkındalıklarının gelişmesini hızlandırdığını düşünüyoruz. Sayılan sebepler göz önüne alınınca Türkiye'deki kadın/feminist çalışmalarının değerlendirmesinin son değerlendirmeye bırakılması tüm katılımcılara üzerine düşünmek ve bir kanıya varmak için yeterli zaman sağlamış olacaktır. Tablo 17'de katılımcıların kadın/feminist çalışmaları değerlendirmeleri (eksik/geliştirilebilir ve güçlü yönlerini içeren) ve katılımcıların yüzde kaçının benzer değerlendirme alanına vurgu yaptığı özetlenmiştir.

Tablo 17: Katılımcıların Türkiye’deki Kadın/Feminist Çalışmalara İlişkin Değerlendirmeleri

Eksik/Geliştirilebilir Yönler	Sıklık ve %	Güçlü Yönler	Sıklık ve %
Ortaklaşma/birliktelik sorunu	7 (%39)	Mücadeleci olmaları	8 (%44)
Örgütlenme sorunu	5 (%28)	Israrıcı/kararlı olmaları	6 (%33)
Pratik çözümler üretilmemesi	5 (%28)	Ortak hareket edebilmeleri	4 (%23)
Mücadele içindeki olumsuz tutumlar (hoşgörüsüzlük, güvensizlik, üstenci tutumlar)	5 (%28)	Kapsayıcı olmaları	2 (%11)
Yetkinliğin azlığı	4 (%23)	Üretken olmaları	2 (%11)
Kapsayıcı olmaması	4 (%23)	Cesaretli olmaları (korkmamaları)	2 (%11)
Belirli konulara odaklanmak	3 (%17)	Birlikte hareket eden	2 (%11)
Çalışmalarda ideolojinin ön planda tutulması	2 (%11)	Görünür olmaları	1 (%6)
Kamusallaşma sorunu	2 (%11)		
Eksik/Geliştirilebilir Yönlerin Toplamı	37	Güçlü Yönlerin Toplamı	27

Katılımcıların Türkiye’deki feminist/kadın çalışmalarına ilişkin değerlendirmeleri hem eksik/geliştirilebilir hem de güçlü yönleri içerecek şekilde ifade edilmiştir. Tablo 13’te de görülebileceği üzere eksik/geliştirilebilir yönlerden bahsetme sıklığı güçlü yönlerden bahsetme sıklığından daha fazladır. Bu durum her ne kadar Türkiye’deki kadın çalışmalarının güçlü yönleri olduğunu gösterse de genel anlamda çalışmalara ilişkin olumsuz denebilecek yargıların değişmesi için çaba harcanması gerektiğine işaret etmektedir. Eksik/geliştirilebilir noktalara odaklanıp onların geliştirilmesine çalışılması bu noktada verimli olacaktır diye düşünüyoruz.

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması’nın Katılımcılara Etkisi

Değerlendirmenin son bölümünde çalışmanın katılımcıların kişisel yaşamını nasıl etkilediğini öğrenmek üzere sorduğumuz sorulara ayırdık. Bu bölüm katılımcılarda herhangi bir değişim meydana geldi mi ve bu değişim kimlerce fark edildi gibi cevabını öğrenmek istediğimiz sorulardan oluşturmaktadır. Çalışmanın katılımcıları etkileyip etkilemediği ve etkiledi ise nasıl etkilediğine ilişkin alınan veriler Tablo 18’te gösterilmiştir.

Tablo 18: Çalışmanın Katılımcılara Etkisi

Etkisi Oldu Mu?	Sıklık ve %	Nasıl Etkiledi?	Sıklık ve %
Evet	19 (%73)	Kişisel olarak güçlendirdi/geliştirdi	8 (%42)
		Feminizm/kadın alanındaki farkındalığı geliştirdi	8 (%42)
		Fikirlerimi dönüştürdü/güçlendirdi	7 (%37)
		Feminist/kadın mücadelesine eleştirel bakmamı sağladı	7 (%37)
		Mücadeleye katılmada/devam etmede motivasyonumu artırdı	5 (%26)
		Önyargılarımı kırdı	3 (%16)
		Çeşitli arka planlardan gelen kadınlarla birliktelik kurmamı sağladı	3 (%16)
		Çoklu feminizmlerin olabileceğine dair inancımı güçlendirdi	2 (%11)
Hayır	1 (%4)	Alanla alakalı yeterince farkındalık sahibiyim. Kısa süreli çalışmaların etkili olacağına inanmıyorum.	
Cevapsız	4 (%15)		

Ayrıca çalışmaya katılan katılımcıların 14'ü (%54) yaşadıkları değişimin çevresindeki kişilerce fark edildiğini ifade ederken, üçü (%12) yaşadıkları değişimin çevrelerine fark edilmediğini söylemişlerdir. Beşer kişi yaşadıkları değişimlerin arkadaşları ve aileleri tarafından fark edildiğini belirtirken, dörder kişi sosyal çevrelerinde bulunan kişilerin ve üç kişi partnerlerinin fark ettiğini ifade etmiştir. Fark edilmediğini ifade eden kişiler okuma/tartışma grubunda yaşadığı değişimleri aile ve arkadaş ortamının uygun olmadığını düşündüğü için o alanlarda değişimini ifade edemediğini ve bundan dolayı etrafındaki kişilerin onların değişimlerini fark etmediklerini söylemişlerdir.

Tartışma ve Sonuç

Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması'nın etkililiğini değerlendirmek üzere uygulanan son değerlendirme formu geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış bu görüşme formunda katılımcıların çalışma sürecini ve genel etkililiği değerlendirebilecekleri sorular yöneltilmiştir. Değerlendirme

soruları kendi içlerinde analiz edilmiş ve ucu açık soruların analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular ve çalışmanın amaçları göz önüne alındığında;

- Çalışmanın iki temel amacından biri olan katılımcıların feminist çalışmalar alanında farkındalıklarını geliştirdiği (21 katılımcı) ve feminizm hakkındaki görüşlerini yeniden değerlendirdiği (14 katılımcı)
- Çalışmanın farklı arka plandan gelen kadınlarla teması sağladığı (en az 13 katılımcı)
- Çalışma öncesinde İslami feminizmler alanında farkındalık düzeyinin kısıtlı olduğunu ifade eden katılımcıların (23) çalışma sonucunda İslami feminizmler alanında farkındalıklarının artırılması (14 katılımcı)
- Çalışmanın katılımcılarda bireysel farkındalığı geliştirdiği, güçlenmiş hissettiği ve önyargılarının azalmasına katkı sağladığı (21) ve bu farkındalığın onların çevrelerindeki kişilerce fark edilmesi (14) sağlamıştır.

Bununla beraber çalışmanın geneline veya bir kısmına ilişkin geliştirilebilir geri bildirimler alınmıştır ve bu geri bildirimlerin benzer çalışmayı yürütmek isteyenlerce göz önünde tutulması gerektiğini düşünüyoruz. Bu bağlamda özellikle (1) moderasyon yönetiminin yeniden ele alınması ve, (2) materyallere grup olarak karar verilmesi katılımcılarca dile getirilen öneri alanlarındandır. Yukarıda sayılan, temel denilebilecek kazanımlar okuma materyalleri, söyleşilerle elde edilmiş ve bunun sonucunda katılımcıların Diyarbakır özelinde Diyarbakır'da yaşayan kadınların sorunlarının konuşulduğu ve bunların çözümüne yönelik politika önerileri geliştirildiği toplantı gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen toplantı ve sonuç olarak ortaya konan önerilere bakıldığı zaman katılımcıların kendi yaşamları ve Diyarbakır'da yaşayan kadınların sorunlarına ilişkin farkındalıklarının geliştiği ve bunun sonucunda kadınları, erkekleri, çocukları, gençleri, karar vericileri, sivil toplumu temelde kapsayan çalışmalar önerdikleri görülecektir. Öneri gruplarının genelliği ve önerilen amaçların yerelle doğrudan teması politika önerilerinin hazırlayıcısı olan, farkındalık geliştirme sürecinin etkili olduğunu düşündürmektedir. İkinci dalga feminist hareketle başlayan farkındalık geliştirme toplantılarının bireysel farkındalık gelişimiyle beraber kadın çalışmalarında atılması gereken adımların neler olabileceğini hedeflemesi bu çalışmanın yürütülme şeklinin sonuçla uyumlu olduğunu bir kere daha göstermesi açısından önemlidir. Yani artan farkındalık hayata geçirilebilecek fikirlerin oluşumunu hızlandırmıştır.

EK 5

ÖN DEĞERLENDİRME GÖRÜŞME FORMU

Kadın Okumaları Ön Değerlendirme Görüşme Formu

Birinci Bölüm

Yaşınız	:		
Eğitim Durumunuz	:		
☐ Lise	☐ Yüksek lisans	☐ Lisans	☐ Doktora
Çalışma Durumunuz	:		
☐ Çalışıyorum	☐ Çalışmıyorum		
Bu çalışmadan nasıl haberdar oldunuz?			
Daha önce benzer çalışmalara katıldınız mı? Cevabınız "Evet" ise bu çalışmalardan bahsediniz.			
☐ Evet	☐ Hayır		

Bu çalışmaya katılmadaki motivasyonunuzdan bahsedebilir misiniz?			

İkinci Bölüm

1. Aşağıdaki kavramların sizin için ne ifade ettiğini açıklayınız.

Toplumsal cinsiyet: .....

Ataerki: .....

Feminizm: .....

2. Sizce Türkiye'deki kadınlar kadın oldukları için ne tür sorunlarla karşılaşılıyorlar?

3. Sizce Türkiye'deki kadınların kadın oldukları için karşılaştıkları bu sorunların sebepleri neler?

4. Sizce Türkiye'deki kadınların kadın oldukları için karşılaştıkları sorunların giderilmesinde ne tür adımlar atılmalıdır? Sizin önerileriniz nelerdir?

SON DEĞERLENDİRME GÖRÜŞME FORMU

DİYARBAKIR İÇİN KADIN OKUMALARI ÇALIŞMASI DEĞERLENDİRME FORMU

Bu form 2019 yılı Mart-Haziran ayları içerisinde üç hafta okuma/tartışma ve bir hafta da söyleşiden oluşan DİSA Diyarbakır için Kadın Okumaları Çalışması son değerlendirmesi kapsamında hazırlanmıştır. Cevaplarınız anonim tutulacaktır. Lütfen formu içtenlikle doldurunuz.

1. BÖLÜM

1. 12 okuma/tartışma çalışmasının oturumlarına olan katılımınızı işaretleyiniz.

Çalışmanın bütün oturumlarına katıldım.

10-12

7-9

4-6

1-3

Çalışmaya katılım göstermedim.

Lütfen “Çalışmanın bütün oturumlarına katıldım” seçeneği haricinde bir seçenek işaretlediyseniz oturumlara katılmanıza engel olan durumlardan bahsediniz.

-----

2. Daha önce benzer çalışmalara katıldınız mı?

Evet

Hayır

Cevabınız **“Evet”** ise bu projenin katıldığınız diğer proje ve çalışmalardan ayrılan yönleri nelerdir?

-----

3. Çalışmayı genel olarak değerlendiriniz? Çalışmanın;

Verimli olduğunu düşünmüyorum.

Kısmen verimli olduğunu düşünüyorum.

Verimli olduğunu düşünüyorum.

Oldukça verimli olduğunu düşünüyorum.

4. Yaptığınız değerlendirmelerden hareketle lütfen çalışmanın eksik ve güçlü yönlerinden bahsediniz.

Çalışmanın Eksik Yönleri

Çalışmanın Güçlü Yönleri

-----

5. Bu projenin devamı niteliğinde bir çalışma olsa katılmak ister misiniz?

Evet

Hayır

Cevabınız **“Hayır”** ise cevabınızı açıklayınız.

Cevabınız “**Evet**” ise devam niteliğinde olacak çalışmanın bu çalışmadan nasıl farklılıklara sahip olmasını isterdiniz?

.....

.....

.....

6. Benzer bir çalışmaya çevrenizde bulunan kişileri katılım sağlamak konusunda teşvik etmeyi düşünür müsünüz?

- Evet
- Kararsızım
- Hayır

Cevabınızı gerekçesiyle belirtiniz.

.....

.....

.....

7. Sizce yürütülen bu çalışmanın çalışmaya katılmayan (çevrenizdeki ve genel olarak Diyarbakır’da yaşayan) kişilerin üzerinde etkisi oldu mu?

- Evet
- Kararsızım
- Hayır

Cevabınızı gerekçesiyle belirtiniz.

.....

.....

.....

8. Lütfen katılım gösterdiğiniz Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması'na aşağıdaki maddelere göre değerlendiriniz.

	Hiç Uygun Değil	Biraz Uygun	Uygun	Oldukça Uygun	Tamamen Uygun
Bu çalışma farklı görüş ve düşüncelerdeki kadınlarla bir araya gelmemi sağladı.					
Bu çalışmayla feminizm konusundaki fikirlerimin güçlendiğini düşünüyorum.					
Çalışma feminizm hakkındaki düşüncelerimi sorgulamama katkı sağladı.					
Çalışma süresince kendimi rahatça ifade etmemi sağlayacak ortam vardı.					
Proje süresince tartışma/okuma grubunun etkin bir üyesi olduğumu hissettim.					
Çalışma süresince duygu ve düşüncelerimi rahatça ifade ettim.					

Lütfen katılım gösterdiğiniz Diyarbakır İçin Kadın Okumaları Çalışması'na ilişkin diğer görüşlerinizi aşağıdaki alanda belirtiniz.

-----

9. Lütfen çalışma içeriğini (materyal, mekân, moderasyon) aşağıdaki maddeler doğrultusunda puanlayınız. **1 en düşük ve 5 en yüksek** puanları temsil etmektedir.

	1	2	3	4	5
Çalışmanın amacı, sürecin nasıl ilerleyeceği ve ne zaman biteceği hakkında yeterince bilgilendirildim.					
Herhangi bir konuda çalışmayı yürütenlerle kolaylıkla iletişim kurabildim.					
Proje kapsamında seçilen temalar ilgimi çekti.					
Kitaplar temalara uygun olacak şekilde seçilmişti.					
Seçilen kitaplar, çalışma konularıyla ilgili yeterli bilgilere sahipti.					
Üç hafta tartışma/okuma ve bir hafta söyleşi şeklinde düzenlenen program konuların anlaşılması açısından yeterliydi.					
Seçilen mekân okuma/tartışmanın yürütülmesi için uygundu.					
Çalışma süresince moderatörler çalışmayı etkin bir şekilde yönettiler.					

Lütfen çalışma içeriğine (materyal, mekân ve moderasyon) ilişkin diğer görüşlerinizi aşağıdaki alanda belirtiniz.

-----

10. Lütfen çalışma kapsamında gerçekleştirilen söyleşilerden katıldıklarınızı seçiniz ve bunları aşağıdaki maddeler doğrultusunda puanlayınız. **1 en düşük ve 5 en yüksek** puanları temsil etmektedir.

	Ayşe İclal Küçükkkırca	Aksu Bora-Bağlar Kadın Semt Pazarı Emekçileri	Gülşah Seral	Hidayet Ş. Tuksal-Nebiye Arı
Davet edilen konuşmacı alanında yetkindi.				
Davet edilen konuşmacı söyleşiye hazırlıklı gelmişti.				
Söyleşinin temasının feminizmin o konu hakkındaki fikirlerimi geliştirdiğini düşünüyorum.				
Söyleşinin yapıldığı mekân ulaşım açısından uygundu.				
Söyleşi tarih ve zamanı bana uygundu.				
Söyleşi açık ve anlaşılır bir dil kullanılarak gerçekleştirildi.				
Söyleşiler ile okuma/tartışma oturumlarında ele alınan konular birbirini destekler nitelikteydi.				

Lütfen çalışma kapsamında gerçekleştirilen söyleşilere ilişkin diğer görüşlerinizi belirtiniz.

-----

2. BÖLÜM

Aşağıdaki soruları içtenlikle cevaplayınız.

1. Bireysel farklılıkları (sınıf, etnisite, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, din, inanç vb.) kapsayacak bir feminizm yaklaşımı olduğunu düşünüyor musunuz?

Evet

Emin değilim

Hayır

Lütfen cevabınızı açıklayınız.

.....

.....

.....

2. Sizce feminist/kadın hareketlerinin ortaklaşması gereken noktalar var mıdır?

Evet

Emin değilim

Hayır

Lütfen cevabınızı açıklayınız.

.....

.....

.....

3. Farklı arka planlardan gelen kadınların fikir, deneyim veya bilgi paylaşımında bulunabildiği grupların kadın mücadelesindeki yeri hakkında ne düşünüyorsunuz?

Gerekli değil.

Kararsızım

Gerekli

Lütfen cevabınızı açıklayınız.

.....

.....

.....

4. Bu çalışma öncesi İslami feminizmlerle ilgili sahip olduğunuz bilgileri 1'den 5'e kadar değerlendiriniz? (**1 Bilgim Yoktu ve 5 İslami feminizmler hakkında kapsamlı bilgim vardı**)

1   2   3   4   5

Bu çalışma İslami feminizmler konusunda size neler kattı?

.....

.....

.....

İslami feminizmler hakkında ne düşünüyorsunuz?

.....

.....

.....

5. Sizce Türkiye'de bireysel veya örgütlü olarak yürütülen kadın çalışmalarının eksik/geliştirilebilir yönleri nelerdir?

.....

.....

.....

6. Sizce Türkiye’de bireysel veya örgütlü olarak yürütülen kadın çalışmalarının güçlü yönleri nelerdir?

-----

7. Bu proje kapsamında okuduğunuz/tartıştığınız kitaplar ve katıldığınız söyleşilerden edindiğiniz bilgi ve beceriler hayatınıza yansıdı mı? Kendinizde ne tür farklılıklar gözlemlediniz?

( ) Evet

( ) Hayır

Cevabınızın gerekçelerini açıklayınız.

-----

8. Çalışmaya katıldıktan sonra çevrenizdeki kişiler (aile, arkadaş, partner, iş arkadaşı vb.) sizde çalışma konularıyla ilgili olarak değişiklikler fark ettiler mi?

( ) Evet

( ) Hayır

Cevabınızı açıklayınız.

“Fikir çatışmasının olmadığı gruplarda her şey çok sade ve belli bir çizgide gidiyor. Herkesin aynı düşündüğü bir ortamın kişiye çok fazla fayda getirmeyeceğine inanıyorum. Farklı arka planlara sahip kişilerle bir araya gelmek kişinin kendisini de sorgulaması bakımından çok değerli.”

“Nefes almamı sağladı. Daha yolumuz olduğunu ama umudun da var olduğunu fark ettim.”

“Kadın arkadaşlara daha anlayışlı ve ön yargısız bakmaya başladım.”

“Aile dinamiklerime olan bakış açım değişti. Yaşadığım ekonomik şiddetin farkına vardım. Bir teoriye yaslanarak (özellikle Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik kitabından sonra) ailemdeki erkeklerle tartışmaya başladığımdan beni daha fazla ciddiye aldılar.”

“Ben farkındalık kazandıkça ve bu konuda düşüncelerim olgunlaştıkça çevremdeki insanları bilgilendirip aydınlattığımı düşünüyorum, bunun geri dönüşlerini alıyorum.”

“Kadınların kendi yaşamları hakkında söz sahibi olma hakkının, yüzyıllarca erklerce geliştirilmiş ve uygulana uygulana kanıksanan tahakkümkar “İslam kültürüne” karşı yine Müslüman kadınların mücadelesiyle elde edilebileceğine inanıyorum.”

“Farklı kültürleri, inanışları, yaşam tarzlarını önyargılardan uzakta kabullenerek ortaklaşmak gerekiyor. Bir kadına yapılan saldırının tüm kadınlara yapılmış olduğu gerçeğini görmek ve buna karşı ortak bir mücadele ağı geliştirmek gerekiyor.”

“Ortak bir kadınlık üst kimliğinde buluşabilmek için bütün ayrımların ortadan kalktığı bir ortama ve söyleme ihtiyacımız var. Bu kadın mücadelesini çok güçlü ve daha kapsayıcı bir hale getirecektir.”

DIYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜYE DIYARBEKİRÉ BO
LEKOLİNEN SİYASİ Ü CIVAKI

DIYARBAKIR INSTITUTE FOR POLITICAL
AND SOCIAL RESEARCH

ISBN 978-605-5458-40-9

9 786055 458409